

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Diplomski rad

INTERDISCIPLINARNOST U SREDNJOŠKOLSKOJ
NASTAVI LIKOVNE UMJETNOSTI

Ivana Obradović

ZAGREB, 2014.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

INTERDISCIPLINARNOST U SREDNJOŠKOLSKOJ
NASTAVI LIKOVNE UMJETNOSTI

Mentor: dr. sc. Frano Dulibić, izv. prof.
Savjetnica u radu: dr. sc. Jasmina Nestić, asist.

Studentica: IVANA OBRADOVIĆ

ZAGREB, veljača 2014.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

INTERDISCIPLINARNOST U SREDNJOŠKOLSKOJ NASTAVI LIKOVNE UMJETNOSTI

Ivana Obradović

SAŽETAK

Ovaj rad ističe važnost interdisciplinarnosti kao nastavnog principa 21. stoljeća, čija uloga osobito dolazi do izražaja u nastavi likovne umjetnosti jer potiče kreativnost i razvoj kritičkog načina razmišljanja kod učenika. Usporednom analizom osnovnoškolskih i srednjoškolskih kurikuluma likovnih predmeta te navođenjem njihove zastupljenosti u obrazovnim sustavima Slovenije, Finske, Kanade (pokrajina Ontario) i Sjeverne Karoline (SAD) pokušava se dati kontekst likovnoj umjetnosti unutar hrvatskog obrazovnog sustava, s posebnim naglaskom na zastupljenost interdisciplinarnosti u nastavi likovne umjetnosti u hrvatskim srednjim školama. Nastoji se istaknuti uloga likovnih predmeta u razvoju i obrazovanju djece i mladih, ali isto tako navodi se i problem njihove male satnice čime se uvelike ograničava uporaba interdisciplinarnosti u nastavi. Osim programa i broja sati predmeta, uporaba interdisciplinarnosti ovisi i o inicijativi profesora što se može vidjeti na danim pozitivnim primjerima iz pojedinih hrvatskih gimnazija. U radu se navode primjeri različite uporabe interdisciplinarnosti u nastavi likovne umjetnosti, ujedno i različiti principi povezivanja gradiva likovne umjetnosti s drugim predmetima i to su: usputna korelacija, povezivanje putem kulturno-povijesnog konteksta, korelacija po nastavnoj cjelini te korelacija na konkretnom umjetničkom djelu.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Rad sadrži: 122 stranice, 17 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: *interdisciplinarnost, integracija, korelacija, kroskurikularno povezivanje, likovna umjetnost, međupredmetne teme, srednjoškolsko obrazovanje*

Mentor: dr. sc. Frano Dulibić, izv. prof., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači: dr. sc. Frano Dulibić, izv. prof. (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu); dr. sc. Danko Šourek, viši asistent (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu); dr. sc. Jasmina Nestić, asistentica (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: 28. I. 2014.

Datum obrane rada: 6. III. 2014.

Ocjena: _____

Sadržaj

1. Uvod.....	2
2. O interdisciplinarnosti općenito.....	5
3. Interdisciplinarnost u srednjoškolskoj nastavi <i>Likovne umjetnosti</i>	9
3.1. Likovno obrazovanje i interdisciplinarnost	9
3.2. Interdisciplinarnost i likovni odgoj u Europi i svijetu.....	13
3.3. Interdisciplinarnost i likovna umjetnost u Europi i svijetu.....	15
3.3.1. Likovna umjetnost unutar srednjoškolskoga obrazovanja u Sloveniji	16
3.3.2. Likovna umjetnost unutar srednjoškolskoga obrazovanja u Finskoj	21
3.3.3. Likovna umjetnost unutar srednjoškolskoga obrazovanja u Kanadi (Ontario)	25
3.3.4. Likovna umjetnost unutar srednjoškolskoga obrazovanja u Sjedinjenim Američkim Državama (Sjeverna Karolina)	30
3.4. Pristup interdisciplinarnosti u Hrvatskoj	36
3.4.1. Interdisciplinarnost u predmetu <i>Likovna kultura</i> u Hrvatskoj	37
3.4.2. Interdisciplinarnost u predmetu <i>Likovna umjetnost</i> u Hrvatskoj	39
3.4.3. Interdisciplinarnost u udžbenicima iz <i>Likovne umjetnosti</i>	53
3.4.4. Uporaba interdisciplinarnosti u nastavi <i>Likovne umjetnosti</i> – konkretni primjeri iz hrvatskoga školstva	62
4. Primjeri primjene interdisciplinarnosti u nastavi <i>Likovne umjetnosti</i>	67
4.1. Interdisciplinarnost u primjeru povezivanja likovne umjetnosti i latinskog i grčkog jezika	68
4.2. Interdisciplinarnost u primjeru povezivanja likovne umjetnosti i povijesti, zemljopisa, glazbene umjetnosti te hrvatskog jezika i književnosti.....	71
4.3. Interdisciplinarnost u primjeru povezivanja likovne umjetnosti, fizike, biologije i kemije	72
4.4. Interdisciplinarnost u primjeru povezivanja nastave likovne umjetnosti i engleskog jezika, sociologije, psihologije, biologije, povijesti, i vjeronauka.....	76
5. Zaključak	79
6. Prilozi	82
7. Popis reprodukcija i tablica	108
8. Izvori reprodukcija i podataka tablica korištenih u radu.....	109
9. Popis literature	111
10. Sažetak/Summary.....	121

1. Uvod

Likovna umjetnost se, kao humanistička disciplina koja se bavi proučavanjem i interpretacijom umjetničkog djela, bilo slike, skulpture, građevine ili umjetnosti ljudskoga tijela,¹ oslanja na vizualni aspekt umjetnosti, ali i na nebrojeno mnogo ostalih disciplina. Kako sam pojam *likovne umjetnosti* sugerira, ona je spoj svega onoga što je *likovno* i *umjetnosti* – pri tome je pojam *umjetnost* širi od pojma *likovno* koji se usredotočuje na uže područje likovnog, tj. *vizualnog* proučavanja. Tako možemo primijetiti da riječ *umjetnost* susrećemo i u ostalim humanističkim disciplinama, kao što su glazbena umjetnost, plesna umjetnost, kazališna umjetnost ili filmska umjetnost te se između njih mogu uočiti mogućnosti međusobnog povezivanja gradiva, s obzirom na to da se srodnosti ističu već i u samom njihovom nazivu. Nadalje, likovna umjetnost obuhvaća još jedan važan aspekt u proučavanju likovnih djela – njihovu povijest, odnosno kulturno-povijesni kontekst – te su velike mogućnosti za njezinim povezivanjem i s ostalim humanističkim disciplinama koje su također predmetom proučavanja u srednjoškolskom obrazovanju: s povijesti i geografijom. Kroz kulturno-povijesni kontekst tako likovnu umjetnost možemo lako povezati i s različitim jezicima, jer pisana riječ također pripada domeni *vizualnoga*, što su mnogi konceptualni umjetnici vješto upotrijebili u svojim djelima.

Također, likovnu umjetnost lako možemo povezati i s matematikom te prirodoslovnim predmetima kao što su kemija, fizika, biologija, odnosno ekologija kao dio gradiva biologije. Primjerice, bez pomoći matematike učenicima bismo teško mogli objasniti princip zlatnog reza, a kod poučavanja nastavne cjeline *Boja* teško da bi se izbjeglo objašnjavanje fizikalnih i kemijskih principa vezanih uz razlikovanje boje kao svjetlosti i boje kao pigmenta. Gradivo likovne umjetnosti, a osobito tematska cjelina *Umjetnost 20. stoljeća* može se lakše objasniti pomoću primjera iz biologije i ekologije, pa se tako za vježbu na satu mogu uspoređivati apstraktne slike s primjerima mikroskopskih fotografija stanica ili organizama iz biologije, a koncept, odnosno (ne)trajnost *land art-a* može se povezati s problemima koje uzrokuje ljudsko interveniranje u prirodu i okoliš, čime se bavi ekologija.

Prirodoslovne, društveno-humanističke i umjetničke discipline (glazbena, plesna, filmska i kazališna umjetnost) možemo veoma lako povezati s likovnom umjetnošću pomoću

¹ Poput *body arta*, *performansa* i *happeninga*.

jedne neznanstvene, no sveobuhvatne kategorije, a to su mediji. Svijet kakvoga danas znamo, bio bi nezamisliv bez razvoja novih medija. Samo uporaba računala u nastavi likovne umjetnosti dovela je do značajnog poboljšanja kvalitete predmeta i do niza novih pogodnosti kao što su povećanje interaktivnosti na satu uporabom nastavnih filmova, video isječaka, glazbe i sličnih multimedijalnih sadržaja. Pritom osobitu važnost možemo pridodati i Internetu kao sveobuhvatnoj *platformi* za niz interdisciplinarnih vježbi i primjera koje se mogu primijeniti u nastavi likovne umjetnosti, ali i kao nastavak učenja likovne umjetnosti u vidu izvannastavnih aktivnosti.

U ovome radu nastojat će se objasniti važnost interdisciplinarnosti, kao interakcije više različitih disciplina i kao nastavne metode kojom se gradivo može uvelike obogatiti i učenicima učiniti zanimljivijim. Posebna pozornost pridodat će se, dakako, interdisciplinarnosti u kontekstu srednjoškolske nastave iz predmeta *Likovna umjetnost*, a ujedno će se istražiti zastupljenost interdisciplinarnih tema unutar sadržaja ovoga predmeta kroz analizu nacionalnog kurikulumu i udžbenika. Također, nastojat će se dati uvid u različite mogućnosti za poboljšanje nastave uporabom interdisciplinarnosti, s naglaskom na uvođenje međupredmetnih tema, te će se ponuditi konkretni primjeri interdisciplinarnih tumačenja likovne umjetnosti, uporabivi u srednjoškolskoj nastavi.

Važnost uporabe interdisciplinarnosti vidljiva je već u samoj prirodi likovne umjetnosti kao predmeta koji obuhvaća veliko kulturno-humanističko područje. Učenici u srednjoj školi sami mogu lako uočiti tu povezanost već u klasifikaciji gradiva povijesti, glazbene umjetnosti, hrvatskog jezika i književnosti te naposljetku i likovne umjetnosti na gotovo ista kulturno-stilska i povijesna razdoblja. Samim time bilo bi dobro u nastavi i naglasiti tu međupovezanost navedenih predmeta, a isto tako bilo bi veoma poželjno što više koristiti interdisciplinarnost kao sredstvo povezivanja gradiva i kod onih cjelina gdje ta povezanost i nije toliko očita. Time potičemo učenike na interakciju i samostalan rad te im pomažemo u lakšem savladavanju sadržaja ne samo jednog predmeta (likovne umjetnosti u ovom slučaju) već i ostalih srednjoškolskih predmeta. Važnost predmeta *Likovna umjetnost*, njezina sadržaja i zadataka, leži i u razvijanju vizualne kulture učenika koju Miško Šuvaković u *Pojmovniku suvremene umjetnosti* (2005.) naziva: »skupom razvijenih, vrijednih, značajnih i određujućih načina i oblika vizualnog stvaranja, opažanja i razumijevanja vanjskog artificijelnog svijeta« te ju definira kao »obrazovnu i odgojnu djelatnost njegovanja, čuvanja i razvijanja sposobnosti i

moći ljudskog osjetilnog [...] znači vizualnog opažanja.«² Upravo je vizualno opažanje ključno u obrazovanju pojedinca, a dokaz tome svjedoče udžbenici, čitanke, zbirke i ostali priručnici iz različitih područja djelatnosti koji vrlo često koriste slike – bilo fotografije ili ilustracije – dakle, jedan vid umjetnosti, u svrhu objašnjavanja i dodatnog ilustriranja gradiva te time vrlo često zalaze u područje interdisciplinarnosti. Profesor likovne umjetnosti, na sličan način, poseže za materijalima i gradivom iz drugih predmeta ne bi li interdisciplinarnim pristupom dodatno objasnio, tj. bolje predočio određene aspekte, pojmove i djela likovne umjetnosti.

² Miško Šuvaković, *Pojmovnik suvremene umjetnosti*, Zagreb, Ghent : Horetzky; Vlees & Beton, 2005., str. 644.

2. O interdisciplinarnosti općenito

Pojam *interdisciplinarnost* nije jednostavno objasniti. Postoji mnogo definicija kojima se interdisciplinarnost može opisati, a najopćenitija bi bila da je to postupak ili područje djelovanja koje uključuje kombiniranje dvaju ili više akademskih područja unutar jedne discipline. Sličnu definiciju interdisciplinarnosti donosi i Bratoljub Klaić u *Rječniku stranih riječi* (1981.), navodeći jednostavno objašnjenje *interdisciplinarnog*, odnosno *međudisciplinarnog* kao onoga »koje se tiče nekoliko različitih znanstvenih disciplina.«³ Hrvatski jezični portal (HJP) navodi definiciju interdisciplinarnosti kao »projekta, istraživanja, znanstvenoga rada ili djelovanja koji se zasnivaju na suradnji više disciplina.«⁴

Niti porijeklo ideje o interdisciplinarnosti ne možemo točno definirati. Julie Thompson Klein u knjizi *Interdisciplinarity: History, Theory & Practice* (1990.) navodi da je, prema nekim izvorima, »ideja interdisciplinarnosti postala ukorijenjena već u mislima velikih filozofa; Platona, Aristotela, Rabelaisa, Kanta, Hegela te kod nekih drugih povijesnih личности koje su bile opisivane kao interdisciplinarni mislioci.«⁵ Dok je prema drugim izvorima, nastavlja Klein, »interdisciplinarnost fenomen vezan isključivo za 20. stoljeće, koji je usađen u modernim obrazovnim reformama, u primijenjenim istraživanjima te prelaženju disciplinarnih granica.«⁶ Time dolazimo do još jedne definicije u kojoj je svrha interdisciplinarnosti opisana kao konstantna težnja stvaranju nečega novog prelaženjem granica određenih disciplina te razmišljanjem koje se ne zadržava unutar uokvirenih granica znanstvenog ili humanističkog područja djelovanja.

Problematika u definiranju interdisciplinarnosti proizlazi i iz porijekla naziva pojma. Naime, pojam *interdisciplinarnost* nastaje slaganjem riječi latinskog porijekla, spajanjem prefiksa *inter-* – koji je višeznačan jer može označavati komunikaciju između nečega, odnosno spajanje nečega, ali isto tako može označavati nešto potpuno suprotno; to jest, može sugerirati i rastavljanje nečega – te riječi *disciplina*, koja se odnosi na disciplinu, granu proučavanja. Joe Moran, u knjizi *Interdisciplinarity* (2008.), napominje da upravo stoga interdisciplinarnost

³ Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi: tuđice i posuđenice*, priredio Željko Klaić, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1981., str. 600.

⁴ Mrežna stranica Hrvatski jezični portal (HJP), <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search> (posjećena 19. rujna 2012.)

⁵ Julie Thompson Klein, *Interdisciplinarity: History, Theory & Practice*, Detroit: Wayne University Press, 1990., str. 19. (slobodan prijevod Ivana Obradović)

⁶ Usp. Isto.

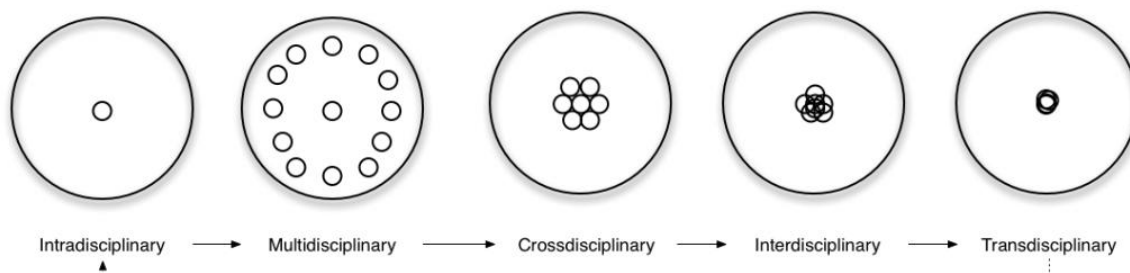
»može sugerirati povezivanje različitih grana proučavanja, ali isto tako može označavati jednu vrstu “nediscipliniranog“, međuprostora između grana proučavanja, ili čak pokušaj prelaženja sveukupnih granica različitih područja proučavanja. Višeznačnost termina je dio razloga zašto su neki kritičari uveli druge termine poput *post-disciplinarnog*, *anti-disciplinarnog* i *trans-disciplinarnog*.⁷ Kao što Moran ističe, osim interdisciplinarnosti, kao najčešće korištenog pojma, u uporabi su još i drugi, srodni pojmovi poput *multidisciplinarnosti* i *transdisciplinarnosti*. Sličnost pojmova vidljiva je iz sljedećih definicija autora *The Oxford Handbook of Interdisciplinarity* u kojima *multidisciplinarnost* supostavlja više različitih disciplina i uključuje šire znanje, informacije i metode pri čemu discipline ostaju razdvojene, a elementi disciplina u svom izvornom obliku, čime postojeća struktura znanja nije upitna; *transdisciplinarnost* koristi pristup koji polazi od jednog specifičnog problema ili slučaja, dok *interdisciplinarnost* prelazi preko tradicionalnih granica između akademskih područja te integrira različite pristupe ili metode.⁸

Osim navedenih pojmova, u literaturi vezanoj uz interdisciplinarne studije, prisutni su još i pojmovi *intradisciplinarnost* i *krosdisciplinarnost*. Njih opisuje Marilyn Stember u članku *Advancing the Social Sciences through the Interdisciplinary Enterprise* (1991.), uz već spomenute pojmove interdisciplinarnosti, multidisciplinarnosti i transdisciplinarnosti. Stember definira *intradisciplinarnost* kao rad unutar jedne discipline, dok *krosdisciplinarnost* podrazumijeva proučavanje jedne discipline kroz perspektivu neke druge discipline. Tako profesor fizike koji objašnjava fiziku glazbe ili studij slikarstva koji nudi kolegij povijesti umjetnosti čine primjere krosdisciplinarnog djelovanja. Nadalje, prema Stember, *multidisciplinarnost* uključuje zajednički rad ljudi iz različitih područja djelatnosti, od kojih svatko doprinosi oslanjajući se na znanje iz vlastite discipline, dok *interdisciplinarnost* podrazumijeva integraciju znanja i metoda iz različitih disciplina, koristeći sintezu različitih pristupa rješavanju problema. *Transdisciplinarnost*, ističe Stember, uključuje višu razinu, primjerice kod integriranih studija, kada se nastoji stvoriti jedinstveni intelektualni konstrukt koji nadilazi disciplinarne perspektive.⁹

⁷ Usp. Joe Moran, *Interdisciplinarity*. London: Routledge, 2008., str. 24.

⁸ Usp. Robert Frodeman, Julie Thompson Klein, Carl Mitcham (ur.), *The Oxford Handbook of Interdisciplinarity.ppt*, preuzeto s mrežne stranice Centra za proučavanje interdisciplinarnosti (CSID) <http://csid.unt.edu/research/Oxford-Handbook-of-Interdisciplinarity/index.html>, 15. prosinca 2012.

⁹ Usp. Marilyn Stember, *Advancing the Social Sciences through the Interdisciplinary Enterprise* u: *Social Science Journal*, svezak 28, br. 1, 1991., Academic Search Complete, str. 4 (preuzeto 27. prosinca 2012.)

Slika 1. Nacrt različitih vrsta disciplinarnosti Alexandera Refsuma Jenseniusa

Prema Stemberinim definicijama, Alexander Refsum Jensenius ilustrirao je navedene vrste interdisciplinarnosti pojednostavljenim prikazom disciplina, odnosno predmeta proučavanja kao spojenih ili razdvojenih krugova [Slika 1]. Broj krugova odnosi se na broj disciplina koje se proučavaju, dok položaj krugova sugerira u kakvim su međusobnim odnosima te discipline tijekom proučavanja ili rješavanja nekog problema.

Osim navedenih srodnih pojmova disciplinarnosti J. Thompson Klein (1990.) navodi još i *izgradnju mostova* i *restrukturiranje* kao metaforičke nazive dvaju različitih pristupa u interdisciplinarnom proučavanju, koje je *British Group for Research and Innovation in Higher Education* (Britanska skupina za istraživanje i inovaciju u visokom obrazovanju)¹⁰ sedamdesetih godina 20. stoljeća, zajedno s transdisciplinarnosti izdvojila kao tri pristupa u integriranju različitih disciplina, odnosno područja proučavanja. Pritom se *izgradnja mostova* odnosi na povezivanje cjelovitih, čvrsto definiranih disciplina, dok *restrukturiranje* uključuje promjene u nekim dijelovima disciplina.¹¹

Također, bitno je napomenuti da interdisciplinarnost možemo shvatiti kao postupak, odnosno pristup u poučavanju kojim se pomoću različitih disciplina nastoji objasniti određeno gradivo ili kao nadređen pojam prethodnome – kao zasebnu disciplinu koja se bavi proučavanjem uporabe interdisciplinarnosti u obrazovanju i drugim, neobrazovnim područjima te procesa vezanih uz interdisciplinarnost. Tako J. Moran (2008.) ističe da interdisciplinarnost »s jedne strane formira dio tradicionalne potrage za sveobuhvatnim, cjelovitim znanjem, dok s druge strane predstavlja radikalnije propitkivanje prirode samoga znanja i naše pokušaje da ga organiziramo i prenesemo.«¹² U ovome će radu naglasak biti na

¹⁰ Budući da se grupa ne spominje u hrvatskoj literaturi, prijevod njezina naziva nije služben, već slobodan prijevod autorice rada.

¹¹ Usp. Julie Thompson Klein, *nav. dj.*, 1990., str. 27. (slobodan prijevod I. Obradović).

¹² Joe Moran, *nav. dj.*, 2008., str. 24.

interdisciplinarnosti kao nastavničkom pristupu koji ima funkciju obogaćivanja gradiva nastavnog programa, odnosno na interdisciplinarnosti kao tom »dijelu tradicionalne potrage za sveobuhvatnim znanjem.«¹³

Pojava interdisciplinarnosti kao nastavničkog pristupa direktno se veže uz nove trendove u obrazovnom sustavu koji se počinju javljati u 20. stoljeću. Tada postupno dolazi do promjene u pristupu obrazovanju – javlja se tendencija da se princip »razvrstavanja« znanja po odvojenim granama i disciplinama zamijeni ili kombinira s holističkim pristupom koji gleda na znanje kao jedinstvenu cjelinu koja uključuje poznavanje i interakciju različitih disciplina. M. Šuvaković (2005.) ističe pojam *holizma* kao »gledišta po kojem pojave u prirodi, kulturi, teoriji ili umjetnosti stječu značenja i vrijednosti mjestom u cjelini čiji su funkcionalni, egzistencijalni, konceptualni ili vizualni element.«¹⁴ Postupno se »tradicionalni« obrazovni pristup sa strogo odijeljenim područjima izučavanja počinje shvaćati prekrutim te se interdisciplinarni pristup primjenjuje u cjelinama koje se tiču više različitih disciplina. No, ukupno gledajući, »tradicionalni« pristup i dalje ostaje čvrsti temelj obrazovnog sustava u većini zemalja, dok uporaba interdisciplinarnosti ovisi o više faktora, primjerice, o kakvom je predmetu ili cjelini riječ, o satnici predmeta, kakav obrazovni pristup sam nastavnik preferira, kakva je praksa u školama ili fakultetima i sl. Važnost primjene interdisciplinarnosti u nastavnom procesu potvrđuje i Barbara Noel Dowds (1998.) koja u članku *Helping Students Make Connections Across Disciplines* – na temelju predmetnog istraživanja u kojemu se interdisciplinarni pristup primjenjivao u nastavi psihologije – dolazi do zaključka da bi uporaba interdisciplinarnosti u nastavi mogla biti ključan element u poticanju kreativnosti kod učenika, kao i u poticanju samostalnog povezivanja gradiva različitih predmeta,¹⁵ što bi potaknulo i razvoj vlastitog kritičkog mišljenja kod učenika.

¹³ Usp. Isto.

¹⁴ Miško Šuvaković, *nav. dj.*, 2005., str. 265.

¹⁵ Usp. Barbara Noel Dowds, *Helping Students Make Connections Across Disciplines* u: Creativity Research Journal, Svezak 11, Br. 1, Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, Inc, 1998., str. 58.

3. Interdisciplinarnost u srednjoškolskoj nastavi *Likovne umjetnosti*

Uporaba interdisciplinarnog pristupa u srednjoškolskoj nastavi predmeta *Likovna umjetnost* može imati samo pozitivne posljedice, kako na kvalitetu učenikova obrazovanja, tako i na sam status predmeta. Ovo poglavlje bavi se ulogom interdisciplinarnosti u likovnom obrazovanju te usporedbom zastupljenosti interdisciplinarnosti u kurikulumima likovne umjetnosti u pojedinim državama Europe i svijeta s hrvatskim obrazovnim sustavom. Poglavlje se dotiče i problematike trenutnoga stanja u likovnom obrazovanju Hrvatske te nudi prijedloge i rješenja za poboljšanje postojeće situacije, odnosno ističe potrebu povećanja zastupljenosti interdisciplinarnosti u nastavi kao pozitivnom svjetskom trendu kojemu bi i Republika Hrvatska trebala težiti.

3.1. Likovno obrazovanje i interdisciplinarnost

Posljednjih godina sve se više u svijetu nastoji istaknuti važnost predmeta Likovna umjetnost u obrazovanju i razvoju djece i mladeži. *Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO)* glavni je inicijator i poticatelj obavezne likovne izobrazbe tijekom cjelokupnog osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja. Polazeći od iste ideje – da je likovno obrazovanje neophodno za sve učenike tijekom obaveznog školovanja – *Hrvatska udruga nastavnika likovne kulture (HUNLU)* je sredinom 1999. godine provela anketu o važnosti likovnog govora u neumjetničkim strukama.¹⁶ Anketu je provela profesorica likovne kulture Ana Šobat, a rezultati ankete prvi put su javnosti predstavljani na stručnom skupu *Nastava likovne kulture: recentni trenutak profesije* 27. lipnja 2002. godine u organizaciji Hrvatskog vijeća INSEA-e.¹⁷ U anketi je sudjelovao 51 ispitanik i obuhvatila je stručnjake s 25 područja, većinom neumjetničkih znanosti,¹⁸ a cilj ankete bio je da se njome dobije »uvid o zastupljenosti likovnih aktivnosti u neumjetničkim strukama.«¹⁹ Anketa je

¹⁶ Kao što su, primjerice, agronomija, prirodoslovno-matematičke znanosti, rudarstvo, medicina ili pravo.

¹⁷ Engl. *The International Society for Education Through Art*, Međunarodno društvo za obrazovanje putem umjetnosti

¹⁸ Od umjetničkih struka bile su uključene samo povijest umjetnosti i arhitektura.

¹⁹ Ana Šobat, *Je li likovna izobrazba potrebna svima ili samo nekima? (Rezultati ankete)* u: Ana Šobat, Mirjana Tomašević Dančević, *Likovna kultura: priručnik za učiteljice/učitelje likovne kulture za 7. i 8. razred osnovne škole*, Zagreb: Profil, 2003., str. 216.

između ostaloga pokazala, kako navodi Šobat u zaključnoj analizi, da je »likovna izobrazba neophodna pri osposobljavanju mladog naraštaja za veoma različita (neumjetnička) zanimanja [te] da su elementi likovnog izražavanja u visokom postotku neophodni za različite struke.«²⁰ Rezultati ankete su također pokazali visoku zastupljenost likovnih tehnika, različitih oblika i elemenata likovnog izražavanja te načela likovnog komponiranja u strukama ispitanika. Primjena navedenih elemenata je u svim kategorijama izrazito visoka, a u rezultatima ankete možemo izdvojiti crtež (kao oblik likovnog izražavanja), liniju/crtu i volumen (kao formalne elemente likovnog izražavanja), računalo i olovku, kao najzastupljenije likovne tehnike, odnosno medije koji se primjenjuju u struci ispitanika, s iznosima od 86% za računalo, odnosno 78% za olovku.²¹ Od sposobnosti pojedinca, bitnih za uspješno bavljenje strukom ispitanici su izdvojili dobro zapažanje (92%), sintetiziranje različitih elemenata (70%) i analiziranje učenog (68% ispitanika),²² dakle, sve one sposobnosti koje se uče i razvijaju tijekom nastave likovne kulture (u osnovnoj školi) i likovne umjetnosti (u srednjoj školi). Navedeni podaci jasno ukazuju na neophodnost likovne izobrazbe tijekom cjelokupnog osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja.

Također, 1999. godine je unutar inicijative Vijeća Europe pod nazivom *Culture, Creativity and the Young*, provedena anketa o likovnom obrazovanju u europskim državama koja je pokazala da je u većini država likovno obrazovanje obavezno na osnovnoškolskoj razini i u prva dva ili tri razreda srednje škole, nakon čega je učenje likovnog opcionalno, u obliku izbornih predmeta. Nažalost, anketa je također pokazala da u svim ispitanim državama likovna umjetnost ima lošiji status od matematike i znanosti.²³ Studija Anne Bamford o utjecaju likovne izobrazbe na obrazovanje općenito (2006.)²⁴ pokazuje da »loš status« predmeta, odnosno sam uspjeh likovnog obrazovanja ovisi o nekoliko ključnih faktora, od kojih su najvažniji premalo ulaganje vremena, prostora i sredstava u likovne predmete.²⁵ Tematski izvještaj *EACEA-e*²⁶ o umjetničkom obrazovanju u Europi navodi i neke pozitivne

²⁰ Usp. Isto, str. 224.

²¹ Usp. Isto., str. 218., 219.

²² Usp. Isto.

²³ Nathalie Baïdak, Anna Horvath, Caroline Sharp, Caroline Kearney, *Arts and Cultural Education at School in Europe*, tematski izvještaj P9 EURYDICE, Europska komisija, Bruxelles: EACEA, 2009., str.11

²⁴ Usp. Anne Bamford, *The Wow Factor: Global Research Compendium on the Impact of the Arts in Education*, Berlin: Waxmann Verlag, 2006.

²⁵ Usp. Nathalie Baïdak, Anna Horvath, Caroline Sharp, Caroline Kearney, *nav. djelo*, 2009., str. 12.

²⁶ »The Education, Audiovisual and Culture Executive Agency«, izvršna agencija odgovorna za provođenje određenih dijelova programa s područja obrazovanja, audiovizualnoga i kulture unutar Europske Unije.

trendove koje su različite europske studije posljednjih godina zabilježile, a to su poglavito uporaba i učenje novih medija (kao što su film, fotografija, digitalna umjetnost) i informacijskih tehnologija te uvođenje *kroskurikularnih* sadržaja, koji bi povezivali umjetnost s drugim, neumjetničkim predmetima, kao dio kreativnog nastavnog procesa.²⁷ Prema EACEA-inom izvještaju, čak i u onim državama kod kojih se *kroskurikularne poveznice* u nastavnim programima ne spominju postoje elementi koji uključuju kreativnost, kulturno nasljeđe i kulturnu različitost, razvoj individualnog izražavanja i identiteta, različite oblike umjetničkog izražavanja, socijalne vještine, grupni rad te interes za sudjelovanjem u kulturnim djelatnostima, a koji su pokazatelji *kroskurikularnog potencijala* unutar umjetničko-kulturnog obrazovanja.²⁸ O važnosti interdisciplinarnosti raspravljalo se i na svjetskoj konferenciji o umjetničkom odgoju u organizaciji UNESCO-a u Lisabonu 2006. godine pod nazivom *Oblikovanje stvaralačkih mogućnosti za 21. stoljeće*.²⁹ Tako se u *Smjernicama za umjetnički odgoj i obrazovanje*,³⁰ temeljenima na raspravama s konferencije, ističe »[...] kako se mnogi oblici umjetničkog stvaranja ne mogu ograničiti na samo jedno umjetničko područje; interdisciplinarna dimenzija umjetnosti i istovjetnost među raznim područjima mora biti jače naglašena.«³¹ *Smjernice* također navode da postoje dva glavna pristupa umjetničkom odgoju: pristup u kojem se umjetnost proučava kao zaseban predmet i pristup u kojem se umjetnost koristi kao metoda učenja u kojoj su umjetničke i kulturne dimenzije uključene u sve školske predmete.³² Za potonji, *interdisciplinarni pristup*, *Smjernice* navode sljedeće: »Oslanjajući se na teoriju „mnogostrukih inteligencija“ odgoj kroz umjetnost nudi poboljšanja u nastavi i učenju u svim predmetima i za sve učenike. Navedeni pristup također nastoji kontekstualizirati teoriju kroz praktičnu primjenu različitih vrsta umjetnosti. Da bi bio učinkovit, interdisciplinarni pristup zahtijeva promjene u metodama poučavanja kao i u izobrazbi učitelja.«³³ Sve do sada navedene ideje o važnosti likovnog odgoja i obrazovanja u ožujku 2009. godine potvrdio je Europski parlament donijevši odluku o likovnom obrazovanju u Europskoj Uniji, s ključnom preporukom da se uvede obavezno likovno obrazovanje na svim

²⁷ Usp. Nathalie Baïdak, Anna Horvath, Caroline Sharp, Caroline Kearney, *nav. djelo*, 2009., str. 14.

²⁸ Usp. Isto, str. 23.

²⁹ Engl. *The World Conference on Arts Education: Building Creative Capacities for the 21st Century*

³⁰ Engl. *Road Map for Arts Education*

³¹ *Smjernice za umjetnički odgoj: Oblikovanje stvaralačkih mogućnosti za 21. stoljeće*, Svjetska konferencija o umjetničkom odgoju, Lisabon: UNESCO, 6. – 9. ožujka 2006., str. 7.

³² Usp. Isto, str. 7.

³³ Usp. Isto, str. 7.

školskim razinama te da se na satu likovne umjetnosti koriste najnovije informacije i komunikacijske tehnologije.³⁴ Dakle, vidljiva su sve prisutnija nastojanja odgovornih obrazovnih institucija u europskim zemljama da se istakne važnost uloge likovne umjetnosti u izobrazbi učenika i da se likovni uvede kao obavezan predmet, kako na osnovnoškolskoj tako i na srednjoškolskoj razini obrazovanja. Nastoji se, također, skrenuti pozornost na osobitost likovne umjetnosti kao centralnog predmeta kojim bi se moglo povezati gradivo svih ostalih predmeta, odnosno kao jednog od najpogodnijih predmeta za uporabu interdisciplinarnog pristupa u nastavi. U skladu s time, Vera Turković u tekstu *Moć slike u obrazovanju* (2001.) naglašava važnost likovnog obrazovanja i pozitivne posljedice koje ono ima na izobrazbu učenika općenito te smatra da bi umjetničko obrazovanje trebalo zauzeti središnje mjesto u školskom programu jer »Umjetnost uči gledati i slušati isto toliko koliko i čitati i pisati. Likovna umjetnost uči primati sliku (vizualna percepcija) i stvarati sliku (ekspresija), [...] njena je uloga nenadomjestiva, jer kod djece i mladih razvija sposobnost kreativnog izražavanja i kreativnog rješavanja problema, različitim sredstvima izražavanja.«³⁵ Turković također smatra da bi interdisciplinarnost, odnosno »integracija umjetnosti, znanosti i tehnologije«, trebala imati ključnu ulogu u restrukturiranju školskog sustava u svrhu poboljšavanja i osuvremenjivanja obrazovanja.³⁶ Interdisciplinarni pristup je, prema Turković, logični nastavak u primjenjivanju savladanoga gradiva likovne umjetnosti i povezivanju s ostalim predmetima, već zbog same prirode predmeta, što autorica objašnjava na sljedeći način: »Sposobnost vizualne percepcije koju razvija umjetnički predmet mladi čovjek apsolutno može transferirati na druga područja: matematiku, fiziku, biologiju. On će lakše vizualizirati ono o čemu raspravlja. Dakle, kad je riječ o obrazovanju putem umjetnosti, onda se upravo misli na pozitivan transfer u druga područja. Ako se razvija inteligencija na jednom području, time se ne zakida drugo područje inteligencije, ako se razvijaju emocije, time se ne zakida razum.«³⁷ Iz ovih tvrdnji je vidljivo ne samo da interdisciplinarnost služi osuvremenjivanju znanja koje učenici stječu obrazovanjem, već i da se uporabom interdisciplinarnosti učvršćuje status predmeta *Likovna umjetnost* te se ističe njegova važnost u obrazovnom sustavu. Zbog prirode samoga predmeta, likovnu umjetnost lako možemo

³⁴ Usp. Nathalie Baïdak, Anna Horvath, Caroline Sharp, Caroline Kearney, *nav. djelo*, 2009., str. 10.

³⁵ Vera Turković, *Moć slike u obrazovanju* u: Radovan Ivančević, Vera Turković (ur.), *Vizualna kultura i likovno obrazovanje / Visual Culture and Art Education*, Zagreb: Hrvatsko vijeće InSEA, 2001., str. 63.

³⁶ Usp. Isto, str. 63.

³⁷ Usp. Isto, str. 75.

povezati sa svim ostalim školskim predmetima i to je vidljivo u konkretnim primjerima kojima se bavi četvrto poglavlje ovoga rada. No, važno je istaknuti da korelacija interdisciplinarnosti i likovne umjetnosti može teći u dva smjera – interdisciplinarnost se može koristiti kao princip u nastavi likovne umjetnosti, ali isto tako likovna umjetnost može se interdisciplinarno koristiti u nastavi drugih školskih predmeta, kao sredstvo povezivanja različitih gradiva. Naposljetku, poznata je izreka da slika govori tisuću riječi, a zadatak likovne umjetnosti jest da osposobi svakog učenika za promatranje i tumačenje svega što pripada vizualnoj sferi, koja, naravno, nije ograničena samo na područje likovne umjetnosti.

3.2. Interdisciplinarnost i likovni odgoj u Europi i svijetu

U izvještaju EACEA-e, koji je obuhvatio usporedbu »umjetničkih«³⁸ kurikulumu u zemljama Europske Unije na osnovnoškolskoj razini, interdisciplinarnost se kao pojam ne spominje, već se koriste zamjenski termini kao što su *kroskurikularne poveznice* ili *kroskurikularan sadržaj*, pa se tako u izvještaju navodi podatak da je tek trećina zemalja uvela *kroskurikularne poveznice* između umjetnosti i ostalih predmeta na kurikulumskoj razini. Belgija (flamanska zajednica), Češka, Grčka, Španjolska, Irska, Latvija, Austrija, Slovenija i Finska čine devet zemalja koje potiču uporabu *kroskurikularnih poveznica* između umjetnosti i ostalih predmeta, kao dio ciljeva cijelog kurikuluma.³⁹ Od svih zemalja uključenih u izvještaj ističe se Luksemburg kao jedina država s *predmetnim poveznicama* između umjetničkih i prirodoslovnih predmeta u kurikulumu.⁴⁰

Od znanstvenih radova koji se bave usporedbom hrvatskih kurikulumu sa stranim, možemo izdvojiti samo dva rada koja uspoređuju kurikulume likovne umjetnosti, a oba se bave sadržajima predmeta na osnovnoškolskoj razini. Miroslav Huzjak u *Komparaciji kurikulumu* uspoređuje engleski, slovenski, američki i kanadski kurikulum predmeta ekvivalentnim hrvatskom osnovnoškolskom predmetu *Likovna kultura*. Među ostalim sadržajem stranih kurikulumu, Huzjak navodi takozvane *međupredmetne poveznice*, koje se direktno dotiču uporabe interdisciplinarnosti u nastavi, te iz engleskog kurikulumu za predmet

³⁸ Engl. *Arts* kao predmet u ovom slučaju ne odnosi se samo na likovnu umjetnost, već i na glazbu, glumu i ples, tj. sve umjetničke predmete zajedno.

³⁹ Usp. Nathalie Baïdak, Anna Horvath, Caroline Sharp, Caroline Kearney, *nav. djelo*, 2009., str. 33.

⁴⁰ Usp. Isto, str. 34.

Art and Design navodi primjere nastavnih jedinica, u kojima se provodi korelirajuća povezanost prema određenim područjima.⁴¹ Tako na satu matematike nastavnik može govoriti o arhitekturi ili na satu informatike o grafičkom dizajnu.⁴² Pri analizi slovenskog kurikulumu predmeta *Likovna vzgoja* za uzrast 3. i 4. razreda osnovne škole Huzjak opisuje uporabu međupredmetnih poveznica i navodi sljedeće: »Pri davanju likovnih uputa učenicima učitelj traži smislene poveznice s drugim predmetnim područjima. Pri tome mora sačuvati cjelovitost i čistoću predmeta likovnog odgoja – likovni zadaci se moraju izvoditi po likovnim načelima i zakonitostima. Ishodišta za povezivanje predmeta likovnog odgoja s drugim predmetima učitelj može potražiti u likovnom području, likovnim tehnikama, likovnom motivu ili likovnom pojmu (problemu).«⁴³ Na konkretnom primjeru slovenskog osnovnoškolskog kurikulumu jasno je da je odgovornost o količini zastupljenih interdisciplinarnih primjera u gradivu predmeta isključivo na nastavniku koji ga predaje. Huzjak nadalje ističe da se u kurikulumu predmeta *Visual Arts* u Sjevernoj Karolini (SAD) naglašava integrirano učenje iz drugih predmetnih područja poput matematike, lingvistike ili prirodoslovnih predmeta⁴⁴ te da je kanadski kurikulum (pokrajina Ontario) za predmet likovne umjetnosti (*Visual Arts*) napisan u sklopu zajedničkog kurikulumu za sve umjetničke predmete (*The Arts*), a da se u njemu također ističe učenje povezivanja umjetnosti s drugim predmetima.⁴⁵ Drugi relevantan rad u ovom kontekstu je onaj V. Turković pod nazivom *Umjetničko obrazovanje u tranziciji: Likovno obrazovanje u europskom obrazovnom sustavu* (2009.), u kojem autorica analizira položaj osnovnoškolskog likovnog obrazovanja u jedanaest europskih zemalja – u Švedskoj, Norveškoj, Finskoj, Nizozemskoj, Engleskoj, Škotskoj, Irskoj, Njemačkoj, Austriji, Mađarskoj i Sloveniji – te ih uspoređuje sa situacijom u Hrvatskoj. Turković u zaključku analize navodi: »[...] da u europskom sustavu obaveznog obrazovanja likovnoj umjetnosti pripada važno mjesto jer nastava likovne/vizualne umjetnosti razvija likovno/vizualno mišljenje i estetsku i etičku svijest učenika te osposobljava učenika za samostalno vizualno izražavanje, što pridonosi usvajanju znanja i kvalitetnom odgoju i obrazovanju. Uočene su, međutim, stanovite razlike među analiziranim zemljama, likovno obrazovanje bolje je pozicionirano u onim zemljama u

⁴¹ Usp. Miroslav Huzjak, *Komparacija kurikulumu.doc*, preuzeto s mrežne stranice Učiteljskog fakulteta <http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/tekstovi.htm>, 12. siječnja 2013., str. 6.

⁴² Usp. Isto.

⁴³ Usp. Isto, str. 9., 10.

⁴⁴ Usp. Isto., str. 11., 13.

⁴⁵ Usp. Isto, str. 15., 18.

kojima o razvoju kurikula skrbe nacionalni instituti, nacionalna vijeća za vrednovanje kurikula i sl. i koji imaju nacionalni kurikulski okvir. Unatoč tomu, generalno gledano može se reći da likovno/vizualno obrazovanje ima bolji položaj i kvalitetniji sadržaj unutar navedenih zemalja nego u Hrvatskoj.«⁴⁶ Što se tiče interdisciplinarnosti, ona se kao pojam u navedenoj analizi direktno ne spominje, već autorica navodi uporabu *kroskurikularnih tema* u opisu organizacije predmeta u pojedinim državama. Tako se u Finskoj predmet *Vizualna umjetnost (Visual Arts)* povezuje s materinskim (finskim) jezikom, stranim jezikom, glazbom, povijesti i društvom.⁴⁷ U Irskoj se kroskurikularne teme opisuju na kraju svake tematske cjeline i nastoji se povezati vizualni sadržaj najčešće iz područja umjetnosti – s glazbom, glumom i plesom, s time da se povezivanje gradiva planira na početku školske godine izvedbenim nastavnim planom.⁴⁸ Turković također navodi slovenski predmet *Likovni odgoj (Likovna vzgoja)*, kao primjer uporabe interdisciplinarnosti jer uključuje *kroskurikularne teme* u kojima se likovni sadržaji povezuju s upoznavanjem okoliša, glazbenim i tjelesnim odgojem, slovenskim jezikom, matematikom te u višim razredima sa zemljopisom, fizikom, kemijom, povijesti, tehnikom i tehnologijom.⁴⁹ Iz navedenih primjera može se uočiti da praktična provedba kurikulumskih odrednica u velikoj mjeri ovisi o nastavniku, čime možemo zaključiti da uporaba interdisciplinarnog pristupa u nastavi likovne kulture i likovne umjetnosti isto tako uvelike ovisi o profesoru koji ih predaje.

3.3. Interdisciplinarnost i likovna umjetnost u Europi i svijetu

Da bi se dobio uvid u trenutni položaj predmeta *Likovna umjetnost* te uporabu interdisciplinarnosti u likovnoj umjetnosti u hrvatskim srednjim školama navest ćemo za usporedbu stanje u nekoliko odabranih država Europske Unije i svijeta, prvenstveno uvidom u kurikulume i nastavne planove srednjoškolskih predmeta koji opisom odgovaraju hrvatskom predmetu likovne umjetnosti. Za usporedbu su odabrane upravo četiri države koje su navedene u prethodnom poglavlju kao pozitivni primjeri uporabe interdisciplinarnosti u likovnoj nastavi

⁴⁶ Vera Turković, *Umjetničko obrazovanje u tranziciji: Likovno obrazovanje u europskom obrazovnom sustavu*, Metodika 18, Vol. 10, br. 1, 2009., str. 8–9.

⁴⁷ Usp. Isto, str. 21.

⁴⁸ Usp. Isto, str. 26.

⁴⁹ Usp. Isto, str. 32.

na osnovnoškolskoj razini, kako bismo dobili uvid i o korelaciji uporabe interdisciplinarnosti u nastavi likovnih predmeta u sekundarnom obrazovanju u odnosu na primarno obrazovanje. Također, ovom usporedbom nastoji se pokazati i korelacija uporabe interdisciplinarnosti u nastavi likovne umjetnosti u odnosu na satnicu likovnih predmeta (broj sati u godini). Od država spomenutih u prethodnom poglavlju izdvojene su Slovenija, Finska, Kanada (pokrajina Ontario) i Sjeverna Karolina (SAD) zbog preglednosti mrežnih stranica njihovih ministarstava obrazovanja te dostupnosti podataka koji se tiču kurikuluma likovne umjetnosti tijekom srednjoškolskog obrazovanja. Uzet ćemo u obzir sve predmete koji u sadržaju uključuju likovnu umjetnost i gradivo povijesti umjetnosti, odnosno, sve srednjoškolske predmete koji sadržajno odgovaraju hrvatskom predmetu *Likovna umjetnost*.

3.3.1. Likovna umjetnost unutar srednjoškolskoga obrazovanja u Sloveniji

U Sloveniji se predmet *Likovna umetnost* poučava u gimnazijama općeg tipa (*klasična i splošna gimnazija*) i u specijaliziranim gimnazijama (*tehniška, ekonomska i umetniška gimnazija*).⁵⁰ U većini slovenskih strukovnih škola (*srednje poklicno izobraževanje, srednje strokovno izobraževanje i poklicno-tehniško izobraževanje*) učenici kao obavezan predmet slušaju predmet naziva *Umjetnost (Umetnost)*, koji se ovisno o strukovnom smjeru i odabiru samih učenika može odnositi na likovnu umjetnost, ali i na glazbenu umjetnost.⁵¹

U nastavnom planu za likovnu umjetnost u općoj, klasičnoj i strukovnoj⁵² gimnaziji predviđa se 70 školskih sati godišnje obaveznog izbornog predmeta likovne umjetnosti (*Likovna umetnost*) u 1. razredu gimnazije, koji se dijele na 35 sati likovnog stvaralaštva (*likovno snovanje*) i 35 sati povijesti umjetnosti (*umetnostna zgodovina*).⁵³ U nastavnom planu likovne umjetnosti navode se *međupredmetne poveznice* s ostalim gimnazijskim predmetima

⁵⁰ Mrežna stranica, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, <http://www.zrss.si/?rub=178>, (posjećena 29. lipnja 2013.)

⁵¹ Nataša Golob et al., *Srednje strokovno izobraževanje (STI), Srednje poklicno-tehniško izobraževanje (PTI)*, Katalog znanja: Umetnost, Določil Strokovni svet Republike Slovenije za splošno izobraževanje na 99. seji dne 15. 2. 2007., str. 3., mrežna stranica Ministarstva za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije <http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2011/programi/Ssi/KZ-IK/katalog.htm>, (preuzeto 29. lipnja 2013.).

⁵² Termin »strukovna gimnazija« (*strokovna gimnazija*) odnosi se na tehničku, ekonomsku ili umjetničku gimnaziju u Sloveniji.

⁵³ Usp. Nataša Purkat (ur.), *Učni načrt, Likovna umetnost: Gimnazija: Splošna, klasična, strokovna gimnazija*, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana, 2008., str. 5.

po navedenim cjelinama. Tako se likovno stvaralaštvo (*likovno snovanje*) povezuje s materinjim slovenskim jezikom, stranim jezikom, sociologijom, matematikom, tjelesnim odgojem, psihologijom, prirodoslovnim predmetima (biologijom, kemijom, fizikom), zatim s glazbenom i plesnom umjetnosti te informatikom, a uz svaki navedeni predmet navode se natuknice kao okvirno objašnjenje.⁵⁴ Drugi dio predmeta – povijest umjetnosti (*umetnostna zgodovina*) – autori nastavnoga plana ističu kao interdisciplinarnu znanost te opširnije navode moguće poveznice povijesti umjetnosti sa slovenskim jezikom, matematikom, stranim jezikom, povijesti, geografijom, glazbenom umjetnosti, biologijom, kemijom, fizikom, informatikom, dajući konkretne primjere za svaki predmet.⁵⁵

U 2., 3. i 4. razredu gimnazije učenici mogu odabrati izborni predmet *Likovno stvaralaštvo (likovno snovanje)* za koji je predviđeno 70 školskih sati godišnje (ukupno 210 sati u tri godine) i koji, za razliku od hrvatskog predmeta *Likovna umjetnost*, osim teoretskog dijela uključuje i praktičan rad. U nastavnom planu likovnog stvaralaštva također se navode *međupredmetne poveznice* sa slovenskim jezikom, stranim jezikom, kemijom, fizikom, biologijom, filozofijom, sociologijom, psihologijom, glazbenom umjetnosti, povijesti umjetnosti, povijesti i geografijom u kratkim, okvirnim natuknicama.⁵⁶

U slovenskim umjetničkim gimnazijama obavezan strukovni i maturalni predmet je *Likovna teorija*. Satnica predviđena za ovaj predmet iznosi 210 sati, odnosno 280 sati ako se sluša kao maturalni predmet. U nastavnom planu likovne teorije u nešto opširnijim natuknicama navode se *međupredmetne poveznice*, prvenstveno s umjetničkim strukovnim predmetima i povijesti umjetnosti, ali i s neumjetničkim predmetima poput biologije, geografije, matematike, fizike, psihologije, povijesti, slovenskog i stranog jezika.⁵⁷

Osim navedenih umjetničkih predmeta u slovenskim gimnazijama postoje još dva predmeta koji odgovaraju hrvatskom predmetu *Likovna umjetnost*, a koji nose sličan naziv – *Povijest umjetnosti (Umetnostna zgodovina)* i *Povijest umjetnosti: Umjetnost u Sloveniji (Umetnostna zgodovina: Umetnost na Slovenskem)*. Predmet *Povijest umjetnosti: Umjetnost u*

⁵⁴ Usp. Nataša Purkat (ur.), *nav. dj.*, 2008., str. 16–17.

⁵⁵ Usp. Nataša Purkat (ur.), *nav. dj.*, 2008., str. 32–35.

⁵⁶ Usp. *Učni načrt: Likovno snovanje*, Mrežna stranica, <http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2010/programi/gimnazija/gimnazija/LIKOVSNOVizb2000M.htm>, posjećena 29. lipnja 2013.

⁵⁷ Usp. Marjan Ocvirk, Nina Šuštaršič Remic, Darja Ravnik, Blaž de Gleria, *Učni načrt, Likovna teorija: Umetniška gimnazija, likovna smer*, Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, Ljubljana, 2010., str. 40–44.

Sloveniji je izborni predmet koji se poučava u općoj, klasičnoj i strukovnoj gimnaziji tijekom dvije školske godine, a satnica predviđena za njega iznosi ukupno 70 školskih sati (35 sati godišnje). U nastavnom planu predmeta također je navedena stavka međupredmetnih poveznica, no ne navode se konkretni primjeri povezivanja već se povijest umjetnosti ističe kao interdisciplinarna znanost, a za primjere se upućuje na nastavni plan gimnazijskog predmeta likovne umjetnosti.⁵⁸ Drugi je maturalni predmet⁵⁹ *Povijest umjetnosti (Umetnostna zgodovina)* koji je predviđen za opću i klasičnu gimnaziju kroz sve četiri godine školovanja s ukupnom satnicom od 280 školskih sati (70 sati godišnje). Autori nastavnog plana ovoga predmeta ističu važnost interdisciplinarnog pristupa u poučavanju povijesti umjetnosti navodeći sljedeće: »Potrebno je posebno skrenuti pozornost na interdisciplinarnu prirodu povijesti umjetnosti, koja u svojim temeljnim segmentima sadrži relevantna znanja mnogih drugih disciplina. Moderna povijest umjetnosti uvijek se promatra kao povijest ideja, izraženih u klasičnoj umjetnosti i u drugim vizualnim medijima. Područje povijesno-umjetničkog istraživanja širi se i svestrano isprepliće s drugim tematskim područjima te ih rasvjetljava s vlastite točke gledišta.«⁶⁰

Unutar srednjeg strukovnog i profesionalno-tehničkog obrazovanja⁶¹ u Sloveniji predviđena je satnica od 68 školskih sati (34 sata po školskoj godini) za predmet *Umjetnost (Umetnost)*, u kojem se učenici opredjeljuju za jednu od jednakovrijednih umjetničkih tematskih cjelina: povijest umjetnosti (*umetnostna zgodovina*), likovno stvaralaštvo (*likovno snovanje*) i glazbu (*glasba*). Od navedene tri cjeline, za potrebe ovoga rada fokusirat ćemo se na povijest umjetnosti i likovno stvaralaštvo kao na sadržaje koji tematski odgovaraju hrvatskom predmetu likovne umjetnosti. U nastavnom programu povijesti umjetnosti već se u poglavlju *Usvajanje vještina (Udejanjanje kompetenc skozi predmet)* indirektno upućuje na interdisciplinarnu prirodu predmeta i to kroz opise komunikacijskih i matematičkih vještina koje se stječu ovim predmetom. Navode se *komunikacijske vještine*, jer se kroz predmet učenici uče izražavati i iznositi vlastito mišljenje na materinjem (slovenskom) jeziku, a

⁵⁸ Usp. Katja Križnik, Nataša Purkat (ur.), *Učni načrt, Umetnostna zgodovina: Umetnost na Slovenskem*, Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, Ljubljana, 2008., str. 13.

⁵⁹ Maturalni predmeti u Sloveniji (*maturitetni predmeti*) su predmeti s pojačanom satnicom namijenjeni maturantima u sklopu tzv. *maturitetnog tečaja* koji traje jednu školsku godinu, tj. 29 tjedana.

⁶⁰ Nina Ostan, Tine Germ, Jasna Rojc, Alenka Puschner, *Učni načrt, Umetnostna zgodovina*, Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, Ljubljana, 2008., str. 5. (slobodan prijevod Ivana Obradović)

⁶¹ Na slovenskom jeziku *srednje strokovno izobraževanje* i *srednje poklicno-tehniško izobraževanje* (slobodan prijevod Ivana Obradović)

također uče i povijesno-umjetničke pojmove na stranom jeziku, a koji su vezani uz njihovu odabranu struku.⁶² U nastavnom planu ističe se i činjenica da kroz proučavanje zlatnog reza, zakonitosti kompozicije, raznih prostornih koncepata u umjetnosti, idealnih proporcija ljudskog tijela od antike do danas te arhitekture, učenici otkrivaju međuovisnosti između umjetničkih djela i matematičkih zakona, odnosno stječu tzv. *matematičke vještine*.⁶³ U programu likovnog stvaralaštva ističe se važnost međupredmetnog planiranja i povezivanja te se navode mogući primjeri interdisciplinarnog povezivanja. Tako se osim povezivanja praktične nastave s gradivom (sadržajem) povijesti umjetnosti, kroz primjere naglašava povezanost predmeta sa slovenskim i stranim jezikom, sociologijom, matematikom, tjelesnim odgojem, glazbom i prirodoslovnim znanostima.⁶⁴ U srednjem profesionalnom obrazovanju⁶⁵ u Sloveniji također je uključen predmet *Umjetnost (Umetnost)* u ukupnom trajanju od 35 sati. Ovdje *Umjetnost* ima status obaveznog predmeta čije gradivo uključuje lekcije iz povijesti umjetnosti, likovne teorije te praktični dio. U programu predmeta također se naglašava međupredmetno povezivanje, kao i mogućnost integracije s ostalim predmetima, a navode se i kraći, okvirni interdisciplinarni primjeri po predmetima.⁶⁶

Nadalje, valja napomenuti da se u *Programskim smernicama* za srednjoškolsko obrazovanje u Sloveniji, kao jedno od temeljnih načela navodi upravo načelo interdisciplinarnosti, strukovne suradnje i povezivanja (integracije) te se time ističe važnost interdisciplinarnosti i izvan okvira nastave; jer se ono odnosi na interdisciplinarno djelovanje u vidu međustrukovnog povezivanja nastavničkog osoblja, psihologa i ostalih stručnjaka u području rada u odgojno-obrazovnim ustanovama.⁶⁷

⁶² Usp. Nataša Golob et al., *Srednje strokovno izobraževanje (STI), Srednje poklicno-tehniško izobraževanje (PTI), Katalog znanja: Umetnost*, Določil Strokovni svet Republike Slovenije za splošno izobraževanje na 99. seji dne 15. 2. 2007., str. 3. mrežna stranica Ministarstva za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije <http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2011/programi/Ssi/KZ-IK/katalog.htm>, (preuzeto 29. lipnja 2013.)

⁶³ Usp. Isto, str. 3.

⁶⁴ Usp. Isto, str. 28–29.

⁶⁵ Na slovenskom jeziku *srednje poklicno izobraževanje* (slobodan prijevod Ivana Obradović)

⁶⁶ Usp. *Srednje poklicno izobraževanje, Katalog znanja: Umetnost*, Določil Strokovni svet Republike Slovenije za splošno izobraževanje na 99. seji dne 15. 2. 2007., str. 18. i 20., mrežna stranica Ministarstva za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije <http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2011/programi/SPI/KZ-IK/katalog.htm> (preuzeto 8. siječnja 2014.)

⁶⁷ Usp. Andreja Nagode (ur.), *Programske smernice: Program srednješolskega izobraževanja*, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana, 2008., str. 11–12., preuzeto s mrežne stranice Ministarstva obrazovanja, znanosti i sporta Republike Slovenije http://www.mizks.gov.si/fileadmin/mizks.gov.si/pageuploads/ministrstvo/Publikacije/Programske_smernice_SS.pdf (preuzeto 26. lipnja 2013.)

Tablica 1. Interdisciplinarnost u slovenskom osnovnoškolskom i srednjoškolskim kurikulumima likovne umjetnosti

		Slovenija		
		osnovna škola	srednja škola	
		1. – 9. razred	strukovne škole	gimnazije
predmeta likovnih karakteristike	<i>naziv predmeta (status predmeta*)</i>	- Likovni odgoj (O)	Umjetnost: - Povijest umjetnosti ili - Likovno stvaralaštvo (Oi) Umjetnost (O)	- Povijest umjetnosti (I/M) - Likovna teorija (Os/M) - Likovno stvaralaštvo (I) - Likovna umjetnost (Oi) - Povijest umjetnosti: Slovenska umjetnost (I)
	<i>ukupan broj sati</i>	487/401/417 sati** 70/52,5/35/32 sata godišnje	68 sati/35 sati	70/210/280 sati
	<i>likovni kurikulum</i>	- zaseban kurikulum	- u sklopu kurikuluma za umjetnička područja/ zaseban kurikulum	- zasebni kurikulumi
	<i>interdisciplinarnost unutar kurikuluma</i>	- međupredmetne poveznice / kroskurikularne teme	- indirektno se spominje kroz opise komunikacijskih i matematičkih vještina koje učenici stječu predmetom; međupredmetno planiranje i povezivanje (materinji i strani jezik, sociologija, matematika, tjelesni odgoj, glazbena umjetnost i prirodoslovne znanosti), integracija	- međupredmetne poveznice (materinji i strani jezik, biologija, kemija, fizika, matematika, povijest, geografija, glazbena umjetnost, informatika, sociologija, psihologija, filozofija)
	<i>interdisc. primjeri u kurikulumu</i>	NE	DA	DA
	<i>dodatne karakteristike</i>	- nastavnikov je zadatak da pronalazi i koristi u nastavi interdisciplinarne poveznice između likovnog i ostalih predmeta	- u <i>Programskim smernicama</i> za srednjoškolsko obrazovanje u Sloveniji kao jedno od temeljnih načela navodi se načelo interdisciplinarnosti, strukovne suradnje i povezivanja (integracije) , a odnosi se na školske djelatnike	

* I = izborni predmet, O = obavezni predmet, Oi = obavezni izborni, Os = obavezni strukovni, M = maturalni predmet

** broj sati likovnog varira s obzirom na vrstu osnovne škole; u dvojezičnim školama iznosi 401 sat, dok u školama s naglaskom na učenje talijanskog jezika iznosi 417 sati, u ostalim školama iznosi 487 sati

Zaključno, priložena tablica pruža kratak pregled u svojevršno upućivanje na interdisciplinarnost u slovenskim kurikulumima likovne umjetnosti tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja [Tablica 1.]. U njoj je vidljiv pozitivan pomak uporabe interdisciplinarnosti u srednjoškolskim likovnim predmetima u odnosu na osnovnoškolski

predmet likovnog odgoja. Naime, dok uporaba interdisciplinarnosti u osnovnoj školi uvelike ovisi o nastavnikovoj volji, u srednjim školama su tzv. međupredmetne poveznice regulirane u nastavnim planovima likovnih predmeta pa se tako u njima mogu pronaći primjeri interdisciplinarnosti po konkretnim područjima.

Sudeći po zastupljenosti interdisciplinarnosti u razmatranim nastavnim planovima u Sloveniji, broj sati samih predmeta naizgled nema presudnu ulogu u uporabi interdisciplinarnosti u nastavi. Međutim, uočljiva je bitno manja satnica likovnih predmeta u strukovnim školama u odnosu na gimnazije, pa u skladu s time možemo pretpostaviti da je praktična primjena interdisciplinarnosti u nastavi također manja nego u gimnazijskoj nastavi.

3.3.2. Likovna umjetnost unutar srednjoškolskoga obrazovanja u Finskoj

U izvještaju finskog Ministarstva obrazovanja i kulture iz 2010. godine ističe se sve veća važnost likovnog obrazovanja i kulture u životima mladih ljudi, kao i važnost umjetnosti i kulture kao ključnih konstruktivnih dijelova civilizacije. U skladu s tim činjenicama u ovom izvještaju navodi se i zabrinutost nadležnih institucija zbog satnice i broja umjetničkih predmeta koji bi obzirom na suvremene potrebe trebali biti još veći.⁶⁸

Nakon obaveznog osnovnoškolskog obrazovanja u trajanju od 9 godina, učenici u Finskoj mogu upisati opću srednju školu ili srednju strukovnu školu u prosječnom trajanju od 3 godine.⁶⁹ U spomenutom izvještaju se navodi da učenici upisani u opću srednju školu imaju pet obaveznih predmeta s područja umjetnosti i savladavanja umjetničkih vještina, dok učenici srednje strukovne škole imaju samo jedan takav predmet. Potrebno je naglasiti da su ove razlike u opreci s mišljenjem istaknutim u izvještaju – da su umjetnički predmeti i vještine jednako važni u razvoju svake mlade osobe, bez obzira na smjer obrazovanja.⁷⁰ Što se satnice umjetničkih predmeta tiče, ona godišnje u prosjeku uključuje 38 školskih sati po predmetu.⁷¹

⁶⁸ Usp. *Arts Education And Cultural Education In Finland*, Finska: Policy Analysis Reports of the Ministry of Education and Culture, 2010., str. 1., e-publikacija preuzeta s mrežne stranice finskog Ministarstva obrazovanja i kulture http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2010/koulutuksen_tila.html?lang=en (preuzeto 8. srpnja 2013.)

⁶⁹ Engl. *general upper secondary school i vocational upper secondary education and training* (slobodan prijevod: Ivana Obradović).

⁷⁰ *Arts Education And Cultural Education In Finland*, Finska: Policy Analysis Reports of the Ministry of Education and Culture, 2010., str. 25.

⁷¹ Usp. Isto, str. 4.

U finskom kurikulumu za opće srednjoškolsko obrazovanje opisuju se sadržajni ciljevi i bitne odrednice svakog predmeta pojedinačno, pa tako i likovne umjetnosti. Finska likovna umjetnost u općim srednjim školama uključuje pet predmeta od kojih su obavezni predmeti *Ja, vizualna slika i kultura* i *Okoliš, mjesto i prostor*, a specijalizacijski su predmeti *Mediji i vizualne poruke*, *Od umjetničke slike do osobne slike* i *Radionica suvremene umjetnosti*.⁷² U opisima navedenih predmeta ne navode se konkretni interdisciplinarni primjeri, već se u općenitom opisu likovne umjetnosti ističe važnost interdisciplinarnog pristupa u vidu *kroskurikularnih tema*, što je vidljivo iz sljedećih uputa navedenih u kurikulumu: »Obrazovni sadržaji povezat će se u kroskurikularne teme te će se u nastavi primjenjivati spoj različitih oblika i grana znanosti. [...] Suradnja između različitih predmeta nastojat će poboljšati školsko okruženje te povećati kulturne aktivnosti.«⁷³ Nedostatak konkretnih interdisciplinarnih primjera u opisu predmeta kompenzira se zasebnim interdisciplinarnim poglavljem *Kroskurikularne teme*, koje se odnosi na sve gimnazijske predmete. Finski kurikulum kao kroskurikularne teme navodi: *Aktivno građanstvo i poduzetništvo*, *Sigurnost i dobrobit*, *Održivi razvoj*, *kulturni identitet i poznavanje kulture*, *Tehnologije i društvo* te *Komunikaciju i medijske kompetencije*.⁷⁴ Navedene interdisciplinarne teme odnose se na obrazovni sadržaj koji je od društvene važnosti, koji prelazi predmetne granice, a koji se ujedno tiče svakodnevnog života. Kroskurikularne teme su integrirane u nastavi pojedinih predmeta, a nastavnici mogu uvesti nove interdisciplinarne teme u predmete koje predaju, neovisno o kurikulumu.

Uvid u opis i ustroj modula pojedinih stručnih smjerova, kao i kurikulum za srednje strukovne škole u Finskoj pružaju dokumenti naziva *Strukovne kvalifikacije*,⁷⁵ koje sadržajno

⁷² Obavezni predmeti su navedeni u razmatranom dokumentu: *Me, visual images and culture (KU1)*, *Environment, place and space (KU2)*, specijalizacijski predmeti: *The media and visual messages (KU3)*, *From images in art to personal images (KU4)*, *Contemporary art workshop (KU5)* (slobodan prijevod Ivana Obradović), *National Core Curriculum for Upper Secondary Schools: National Core Curriculum for General Upper Secondary Education Intended for Young People*, Finnish National Board of Education, 2003., dokument preuzet s mrežne stranice finskog Ministarstva obrazovanja i kulture <http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/lukiokoulutus/?lang=en> (preuzeto 8. srpnja 2013.).

⁷³ Usp. Isto.

⁷⁴ Predmeti su navedeni u razmatranom dokumentu na engleskom jeziku: *Active citizenship and entrepreneurship*, *Safety and well-being*, *Sustainable development*, *Cultural identity and knowledge of cultures*, *Technology and society*, *Communication and media competence* (slobodan prijevod Ivana Obradović).

⁷⁵ Strukovna usmjerenja navedena su na razmatranoj mrežnoj stranici na engleskom kao *Vocational Qualification* (slobodan prijevod Ivana Obradović), Mrežna stranica, *Finski nacionalni odbor za obrazovanje*, http://www.oph.fi/english/sources_of_information/core_curricula_and_qualification_requirements/vocational_education_and_training (posjećena 9. srpnja 2013.).

odgovaraju općem kurikulumu, iako ne nose taj naziv. Za strukovne škole u Finskoj predviđene su 52 različite strukovne kvalifikacije sa 120 vrsta obrazovnih programa. Satnica se računa u bodovima (*credits*) pa tako učenici u godini dana trebaju odslušati i položiti predmete u ukupnom iznosu od 40 bodova, odnosno sveukupno 120 bodova tijekom trogodišnjeg strukovnog obrazovanja. Od toga obavezni predmet *Umjetnost i kultura* (*Arts and Culture*) nosi 1 bod što je jednako kao 40 sati učenja godišnje. Predmet se također može slušati i kao izborni predmet u iznosu do 4 boda tijekom ukupnog strukovnog školovanja.⁷⁶ Valja napomenuti da je predmet *Umjetnost i kultura* obavezan u gotovo svim strukovnim usmjerenjima te sadržajno ujednačen u svim smjerovima. Iznimke čine jedino *Specijalistička kvalifikacija za menadžment* i *Strukovna kvalifikacija za poslovanje i administraciju*,⁷⁷ kao jedina strukovna usmjerenja koja ne uključuju predmete s područja umjetnosti. Za predmet *Umjetnost i kultura* u strukovnim kurikulumima ne navode se interdisciplinarne poveznice s primjerima, već se upućuje na *kroskurikularne teme* iz općeg kurikuluma.⁷⁸

U priloženoj tablici navedeni su podaci koji pružaju uvid u zastupljenost interdisciplinarnosti u finskom osnovnoškolskom i srednjoškolskim kurikulumima likovne umjetnosti [Tablica 2.]. Iz podataka je vidljivo da su finski likovni predmeti od osnovne škole do kraja srednjoškolskog obrazovanja zadržali status obaveznih predmeta i ujednačen broj sati po predmetu godišnje. Kao i u Sloveniji, u finskim strukovnim školama likovni predmeti su manje zastupljeni brojem, ali i statusom samih predmeta jer se mogu slušati kao obavezni i kao izborni predmet zbog čega je moguća situacija da učenici strukovnih škola završe svoje školovanje bez ijednog odslušanog predmeta s područja likovne umjetnosti.

⁷⁶ Usp. Mrežna stranica, *Finski nacionalni odbor za obrazovanje*, http://www.oph.fi/english/sources_of_information/core_curricula_and_qualification_requirements/vocational_education_and_training (posjećena 9. srpnja 2013.)

⁷⁷ Strukovna usmjerenja navedena su na razmatranoj mrežnoj stranici na engleskom: *Specialist Qualification in Management, Vocational Qualification in Business and Administration* (slobodan prijevod Ivana Obradović),

⁷⁸ Usp. Isto.

Tablica 2. Interdisciplinarnost u finskom osnovnoškolskom i srednjoškolskim kurikulumima likovne umjetnosti

		Finska		
		osnovna škola	srednja škola (3 godine)	
		1. – 9. razred	strukovna škola	opća gimnazija
<div> <div>predmeta</div> <div>likovnih</div> <div>karakteristike</div> </div>	<i>naziv predmeta</i> (<i>status predmeta*</i>)	- Vizualna umjetnost (O) - Obrt (O)	- Umjetnost i kultura (O/I)	- Ja, vizualna slika i kultura (O) - Okoliš, mjesto i prostor (O) - Mediji i vizualne poruke (O) - Od umjetničke do osobne slike (O) - Radionice suvremene umjetnosti (O)
	<i>ukupan broj sati</i>	38 sati po predmetu**: ukupno 304 sata Vizualne umjetnosti i 418 sati Obrta, sveukupno: 718 sati	0 ili 40 sati/ maksimalno 160 sati	38 sati po predmetu: ukupno 190 sati
	<i>likovni kurikulum</i>	- u sklopu kurikuluma za sveukupno osnovno obrazovanje	- u sklopu s ostalim predmetima unutar kurikuluma za određeni strukovni smjer	- ciljevi predmeta su opisani u sklopu područja Vizualne umjetnosti, unutar kurikuluma za opće srednje škole, zajedno s ostalim predmetima
	<i>interdisciplinarnost unutar kurikuluma</i>	- u zasebnom poglavlju Integracija i kroskurikularne teme ; Osobni razvoj, Kulturni identitet i internacionalnost, Medijske vještine i komunikacija, Aktivno građanstvo i poduzetništvo, Briga za okoliš, dobrobit i održivu budućnost, Sigurnost i promet, Tehnologija i pojedinac koje se odnose na sve predmete i kojima se vizualna umjetnost povezuje s materinjim i stranim jezikom, glazbom, povijesti i društvom. - predmet Obrt je interdisciplinarne prirode jer uključuje uz učenje tehničkih vještina i dizajn, poduzetništvo, primijenjenu umjetnost, razvoj kritičkog razmišljanja	- samo se upućuje na kroskurikularne teme iz općeg kurikuluma, koje bi trebale biti sadržane unutar ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje (učenje i rješavanje problema, interakcija i suradnja, strukovna etika, zdravlje i sigurnost, poduzetništvo, estetika, (informacijska) tehnologija, aktivno građanstvo...)	- zasebno interdisciplinarno poglavlje Kroskurikularne teme koje se odnose na sve predmete: Aktivno građanstvo i poduzetništvo; Sigurnost i dobrobit; Održivi razvoj, kulturni identitet i poznavanje kulture; Tehnologije i društvo; Komunikacija i medijske kompetencije
	<i>interdisc. primjeri</i>	NE	NE	NE (ne navode se u opisu likovnih predmeta)
	<i>dodatne karakteristike</i>	-/-	Predmet je sadržajno ujednačen u svim strukovnim usmjerenjima.	Nastavnici mogu osmisлити nove interdisciplinarne teme ukoliko to žele.

* I = izborni predmet, O = obavezni predmet

** izdvojen broj sati je otprilike izračunat s obzirom na to da se broj predviđenih nastavnih sati za *Vizualnu umjetnost* i *Obrt* određuje okvirno unutar broja sati za *Umjetnost, obrt i tjelesni odgoj* i da broj distribuiranih sati po predmetima može varirati ovisno o školi

S druge strane, u finskim općim srednjim školama pronalazimo pozitivan primjer zastupljenosti likovne umjetnosti u pet obaveznih predmeta, što je znatan broj s obzirom na trajanje srednje škole od 3 godine.

Practiciranje interdisciplinarnog pristupa u nastavi prisutno je u svim kurikulumima – od osnovnoškolskog do srednjoškolskih – i to na razini svih predmeta, ne samo likovnog, u vidu *kroskurikularnih tema* koje se dotiču i praktične primjene znanja u svakodnevnom životu. Pri kraju analize, treba kao pozitivan primjer istaknuti osnovnoškolski predmet *Obrt* kao likovni predmet koji prednjači po zastupljenosti interdisciplinarnosti, kao i po praktičnoj primjeni znanja u finskim školama jer, među ostalim znanjima, uključuje i stjecanje tehničkih vještina, učenje dizajna, poduzetništva, primijenjene umjetnosti te razvoj kritičkog razmišljanja.

3.3.3. Likovna umjetnost unutar srednjoškolskoga obrazovanja u Kanadi (Ontario)

U kanadskoj pokrajini Ontario srednjoškolsko obrazovanje obuhvaća razdoblje od učenikove 15. do 18. godine i uključuje razrede od 9. do 12., koji se nastavljaju na osam razreda osnovne škole. Srednjoškolski predmeti u Ontariju koji opisom kurikuluma odgovaraju hrvatskom predmetu likovne umjetnosti pripadaju skupini predmeta pod nazivom *Umjetnost (The Arts)* i to su: *Integrirana umjetnost (Integrated Arts)*, *Medijska umjetnost (Media Arts)* i *Vizualna umjetnost (Visual Arts)*.⁷⁹ Osnovna razlika između kanadskih predmeta i likovne umjetnosti u hrvatskim srednjim školama, izuzevši škole primijenjenih umjetnosti i pojedine strukovne smjerove, jest da kanadski likovni predmeti uključuju i praktičnu nastavu, odnosno praktičnu primjenu teoretskog dijela nastave. Program i ciljevi umjetničkih predmeta (*The Arts*) tijekom cjelokupnog srednjoškolskog obrazovanja opisani su u dva kurikuluma, u kurikulumu za 9. i 10. razred te u kurikulumu za 11. i 12. razred. U 9. i 10. razredu, koji odgovaraju prvom i drugom razredu srednje škole u Hrvatskoj, navedeni umjetnički predmeti su izborni predmeti otvorenoga tipa, što znači da nisu međusobno

⁷⁹ Osim navedenih predmeta u skupinu *The Arts* uključeni su i sljedeći predmeti: *Dance* (Ples), *Drama* (Drama) i *Music* (Glazba).

uvjetovani i učenici ih mogu slušati u skladu sa svojim preferencijama te svi predmeti nose po 1 bod (*credit*). U ovim je razredima predviđeno izorno slušanje predmeta *Vizualne umjetnosti* (*Vizualna umjetnost 1 i 2*),⁸⁰ dok se *Integrirana umjetnost* sluša tijekom jedne školske godine (u 9. ili 10. razredu), slično kao i *Medijska umjetnost* (u 10. razredu).⁸¹ U 11. i 12. razredu, koji odgovaraju 3. i 4. razredu srednje škole u Hrvatskoj, dolazi do promjena u uvjetovanosti predmeta. Tako je, primjerice, za slušanje *Vizualne umjetnosti* u 12. razredu potrebno prethodno odslušati *Vizualnu umjetnost* u 11. razredu. Za slušanje predmeta *Istraživanje i stvaranje u umjetnosti* (*Exploring and Creating in the Arts*), predviđenog za 11. ili 12. razred, potrebno je prethodno odslušati jedan predmet iz područja umjetnosti tijekom 9. ili 10. razreda.⁸²

Osim predmeta otvorenoga tipa (*open courses*), koji doprinose učenikovom općem obrazovanju, učenicima su ponuđeni predmeti koji ih pripremaju za daljnje fakultetsko obrazovanje (*university/college preparation*) ili za određenja zanimanja (*workplace preparation*).⁸³ Neovisno o obrazovnom i predmetnom opredjeljenju, za stjecanje srednjoškolske diplome (*The Ontario Secondary School Diploma – OSSD*)⁸⁴ učenici moraju skupiti minimalno 30 bodova (*credits*), od toga 18 bodova iz obaveznih predmeta i 12 bodova iz izbornih predmeta. Među 18 obaveznih predmeta, uključen je jedan obavezni predmet iz bilo kojeg područja umjetnosti, što nažalost znači da učenik može proći cijelu srednjoškolsku izobrazbu bez ijednog odslušanog predmeta s područja likovne umjetnosti. Svaki srednjoškolski predmet nosi jedan bod koji iznosi minimalno 110 sati, s time da se broj sati odnosi na isplanirane aktivnosti učenja, na interakciju učenika i profesora na nastavi, na

⁸⁰ Isto vrijedi i za Ples, Dramu i Glazbu.

⁸¹ Usp. *The Ontario Curriculum, Grades 9 and 10: The Arts (Revised)*, Ministarstvo obrazovanja pokrajine Ontario 2010., str. 11., dokument preuzet s mrežne stranice Ontario Ministry of Education, <http://www.edu.gov.on.ca/eng/curriculum/secondary/subjects.html> (preuzeto 12. srpnja 2013.).

⁸² Usp. *The Ontario Curriculum, Grades 11 and 12: The Arts (Revised)*, Ministarstvo obrazovanja pokrajine Ontario, 2010., str. 12., dokument preuzet s mrežne stranice Ontario Ministry of Education, <http://www.edu.gov.on.ca/eng/curriculum/secondary/subjects.html> (preuzeto 12. srpnja 2013.).

⁸³ Usp. *Ontario Schools, Kindergarten to Grade 12: Policy and Program Requirements, 2011 (OS)*, Ministarstvo obrazovanja pokrajine Ontario, 2011., str. 68., dokument preuzet s mrežne stranice Ontario Ministry of Education, <http://www.edu.gov.on.ca/eng/document/curricul/secondary/oss/oss.html> (preuzeto 12. srpnja 2013.).

⁸⁴ Osim navedenih bodova, za stjecanje diplome učenici također moraju položiti srednjoškolski test pismenosti i odraditi 40 sati društvenih aktivnosti.

dodijeljeni individualan ili grupni rad učenika, na učenje na daljinu (*e-learning*) te na praksu izvan škole.⁸⁵

Interdisciplinarnost se u navedenim kurikulumima direktno ne spominje, pa tako u njima ne nalazimo ni primjere interdisciplinarnog povezivanja u opisima pojedinih umjetničkih predmeta. Međutim, valja istaknuti kako se već u samome opisu kurikuluma kao jedna od četiri glavne smjernice navodi *Povezivanje (Making Connections)* koje se odnosi na povezivanje, odnosno »prijenos« znanja, gradiva i vještina različitih područja i predmeta.⁸⁶ Također, u kurikulumu umjetničkih predmeta ističu se vještine koje učenici stječu slušanjem navedenih predmeta – pismenost, istraživačke vještine, matematička pismenost, kritičko razmišljanje i kritička pismenost – a kao sastavni dio umjetničkog obrazovanja navode se i ekologija (zaštita okoliša), etički standardi i korištenje novih medija.⁸⁷ Vidljivo je da se već u uvodu za sva umjetnička područja naglašava važnost interdisciplinarnih vještina koje se stječu umjetničkim obrazovanjem. Osim navedenoga, umjetnički predmeti *Medijska umjetnost (Media Arts)*, *Integrirana umjetnost (Integrated Arts)* i *Istraživanje i stvaranje u umjetnosti (Exploring and Creating in the Arts)* također uključuju interdisciplinarna istraživanja, no ona se uglavnom odnose na već spomenute umjetničke discipline: glazbu, ples, dramu, medijsku i vizualnu umjetnost.

Ono što ističe srednjoškolski sustav pokrajine Ontario od ostalih razmatranih država je uvođenje tzv. *Interdisciplinarnog učenja (Interdisciplinary Studies)* u kurikulum 11. i 12. razreda srednje škole. *Interdisciplinarno učenje* odnosi se na pojedinačne interdisciplinarne predmete koje donose 1 bod ili »paket« interdisciplinarnih predmeta koje učenici mogu odabrati. Primjeri takvih interdisciplinarnih skupina predmeta koji uključuju likovne predmete jesu *Primijenjeni dizajn (Applied Design)* i *Primijenjeno novinarstvo (Applied Journalism)*, koji među ostalima uključuju slušanje predmeta *Medijske umjetnosti* i *Arhitekture (Architectural Studies)* te *Dječja književnost (Children's Literature)* koja uključuje slušanje

⁸⁵ Usp. *Ontario Schools, Kindergarten to Grade 12: Policy and Program Requirements, 2011 (OS)*, Ministarstvo obrazovanja pokrajine Ontario, 2011., str. 66., dokument preuzet s mrežne stranice Ontario Ministry of Education, <http://www.edu.gov.on.ca/eng/document/curricul/secondary/oss/oss.html> (preuzeto 12. srpnja 2013.)

⁸⁶ Usp. *The Ontario Curriculum, Grades 9 and 10: The Arts (Revised)* i *The Ontario Curriculum, Grades 11 and 12: The Arts (Revised)*, Ministarstvo obrazovanja pokrajine Ontario 2010., str. 7., dokumenti preuzeti s mrežne stranice Ontario Ministry of Education, <http://www.edu.gov.on.ca/eng/curriculum/secondary/subjects.html> (preuzeto 12. srpnja 2013.)

⁸⁷ Usp. *The Ontario Curriculum, Grades 9 and 10: The Arts (Revised)*, str. 37., 41–43. i *The Ontario Curriculum, Grades 11 and 12: The Arts (Revised)*, str. 39., 42–45., dokumenti preuzeti s mrežne stranice Ontario Ministry of Education, <http://www.edu.gov.on.ca/eng/curriculum/secondary/subjects.html> (preuzeto 12. srpnja 2013.)

Vizualne umjetnosti.⁸⁸ Od pojedinačnih interdisciplinarnih predmeta učenici mogu slušati tri istoimena predmeta – *Interdisciplinarno učenje (Interdisciplinary Studies)* – od kojih je jedan predviđen kao izborni predmet u 11. razredu, dok se preostala dva slušaju u 12. razredu kao izborni predmet (*open course*) ili kao predmet u sklopu priprema za fakultetsko obrazovanje (*university course*).⁸⁹ Važno je istaknuti da u svim navedenim predmetima odabir, metode i prezentacija interdisciplinarnih primjera i vještina uvelike ovise o samim profesorima, a opisi interdisciplinarnih predmeta i njihovih ciljeva koje nudi kurikulum služe kao smjernice koje ne bi smjele ograničavati profesore u njihovom radu.

Iz usporednih podataka o zastupljenosti interdisciplinarnosti u osnovnoškolskom i srednjoškolskim kurikulumima likovne umjetnosti u kanadskoj pokrajini Ontario, može se iščitati tendencija pripajanja predmeta likovne umjetnosti ostalim umjetničkim predmetima [Tablica 3.]. To osobito dolazi do izražaja u osnovnoškolskom kurikulumu, kako u opisu predmeta tako i u broju nastavnih sati koji se navodi za sve umjetničke predmete (*The Arts*) zajedno. Takva praksa se očituje i u srednjoškolskom obrazovanju i to u zajedničkom kurikulumu za sve predmete s područja umjetnosti. No, u srednjim školama dolazi i do negativnih promjena u statusu likovnih predmeta – likovni u potpunosti postaje izborni predmet. Interdisciplinarnost se u osnovnoškolskom kurikulumu pokrajine Ontario opisuje u zasebnom poglavlju, koje se odnosi na sve umjetničke predmete, pod nazivom *Kroskurikularno i integrirano učenje*, no ne navode se primjeri takvoga integriranog učenja. Interdisciplinarni pristup navodi se u očekivanim postignućima u umjetničkom kurikulumu kao *transfer znanja i vještina te povezivanje unutar ili između različitih konteksta*⁹⁰ koji se odnose na povezivanje umjetnosti s drugim predmetima, također bez konkretnih primjera.

⁸⁸ Usp. *The Ontario Curriculum, Grades 11 and 12: Interdisciplinary Studies*, Ministarstvo obrazovanja pokrajine Ontario, 2002., dokument preuzet s mrežne stranice Ontario Ministry of Education, <http://www.edu.gov.on.ca/eng/curriculum/secondary/interdisciplinary1112curr.pdf> (preuzeto 12. srpnja 2013.)

⁸⁹ Usp. Isto, str. 11., 13.

⁹⁰ Engl. *transfer of knowledge and skills, making connections within and between various contexts* (slobodan prijevod Ivana Obradović), *The Ontario Curriculum, Grades 1–8: The Arts (Revised)*, Ministarstvo obrazovanja pokrajine Ontario, 2009., dokument preuzet s mrežne stranice Ontario Ministry of Education <http://www.edu.gov.on.ca/eng/curriculum/elementary/arts18b09curr.pdf> preuzeto 19. srpnja 2013.)

Tablica 3. Interdisciplinarnost u osnovnoškolskom i srednjoškolskim kurikulumima likovne umjetnosti u kanadskoj pokrajini Ontario

		Kanada (Ontario)	
		osnovna škola	srednja škola (High School)
		1. – 8. razred	9. – 12. razred
karakteristike	<i>predmeta</i>		
	<i>naziv predmeta (status predmeta*)</i>	Vizualna umjetnost (O)	Umjetnost: Integrirana umjetnost (I), Medijska umjetnost (I), Vizualna umjetnost 1-4 (I), Istraživanje i stvaranje u umjetnosti (I)
	<i>broj sati</i>	nedostupni podaci**	0 ili 110 sati godišnje po predmetu
	<i>likovni kurikulum</i>	- u sklopu kurikuluma za umjetnička područja	- u sklopu kurikuluma za umjetnička područja koji je organiziran u dva dijela: za 9. i 10. razred i za 11. i 12. razred
	<i>likovnih</i>		
	<i>Interdisciplinarnost unutar kurikuluma</i>	- ističe se uloga umjetnosti u svakodnevnom životu (interdisciplinarni aspekt) - zasebno poglavlje Kroskurikularno i integrirano učenje (odnosi se na sve umjetničke predmete) - u očekivanim postignućima navode se: Transfer znanja i vještina te Povezivanje unutar ili između različitih konteksta koje se odnosi na povezivanje umjetnosti s drugim predmetima	- kao jedna od četiri glavne smjernice u kurikulumu navodi » Povezivanje « koje se odnosi na povezivanje ili »prijenos« i razumijevanje znanja, gradiva i vještina različitih područja i predmeta -u kurikulumu umjetničkih predmeta ističu se interdisciplinarne vještine koje učenici stječu: pismenost, istraživačke vještine, matematička pismenost, kritičko razmišljanje i kritička pismenost, ekologija (zaštita okoliša), etički standardi i korištenje novih medija - predmeti Medijska umjetnost, Integrirana umjetnost i Istraživanje i stvaranje u umjetnosti uključuju interdisciplinarna istraživanja koja se odnose na umjetničke discipline: glazbu, ples, dramu, medijsku i vizualnu umjetnost. - u 11. i 12. razredu uvodi se tzv. Interdisciplinarno učenje : »paketi« predmeta na razini škole; koji uključuju likovne predmete: Primijenjeni dizajn, Primijenjeno novinarstvo, Arhitektura i Dječja književnost i pojedinačni istoimeni interdisciplinarni predmeti: Interdisciplinarno učenje (I, Of)
	<i>interdisc. primjeri</i>	NE	NE
	<i>dodatne karakteristike/posebnosti</i>	- kurikulum upućuje nastavnike na dodatne izvore materijala na temu kroskurikularne pismenosti	Interdisciplinarno učenje kao izborni predmet ili skupina predmeta s naglaskom na interdisciplinarnost

* I = izborni predmet, O = obavezni predmet, Of= obavezan za pripremu za fakultetsko obrazovanje

** za umjetničke predmete (*The Arts*) predviđeno je tjedno 200 min (1.–3. razred) te 120 min tjedno (4.–8. razred)

Interdisciplinarnost u srednjoškolskim kurikulumima pokrajine Ontario dijelom se nastavlja na osnovnoškolsku praksu te se opet navodi povezivanje kao »prijenos« znanja, gradiva i vještina različitih predmeta, a ističu se i interdisciplinarne vještine koje učenici stječu umjetničkom izobrazbom (pismenost, istraživačke vještine, matematička pismenost, kritičko razmišljanje i kritička pismenost, ekologija i zaštita okoliša, etički standardi i korištenje novih medija). Pozitivan pomak u odnosu na osnovnoškolski kurikulum predstavlja tzv. *Interdisciplinarno učenje* koje čine zasebni interdisciplinarni predmeti ili skupine predmeta koji spajaju gradivo likovnih predmeta s ostalim područjima. Također, valja napomenuti da učenici srednjih škola u Ontariju imaju priliku učiti likovnu umjetnost putem više različitih opcija: mogu slušati do četiri izborna likovna predmeta, mogu ih slušati u sklopu četiriju interdisciplinarnih »paketa« predmeta, kao i u sklopu tri istoimena predmeta – *Interdisciplinarno učenje*.

3.3.4. Likovna umjetnost unutar srednjoškolskoga obrazovanja u Sjedinjenim Američkim Državama (Sjeverna Karolina)

U Sjevernoj Karolini često se za osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje kao cjelinu koristi kratica »K-12«, ⁹¹ osobito u opisima kurikuluma. Tijekom cjelokupnog »K-12« obrazovanja učenici Sjeverne Karoline mogu slušati likovni predmet *Vizualna umjetnost* (*Visual Arts*), koji poput istoimenog kanadskog predmeta također uključuje i praktičan rad učenika na nastavi. Tijekom srednjoškolskog obrazovanja predmet *Vizualna umjetnost* nije obavezan i može se slušati u svakom razredu, pa se tako od 9. do 12. razreda redom sluša *Vizualna umjetnost I, II, III i IV*. Predmet se po razredima razlikuje u stupnjevima znanja koje će učenici na njima steći. Tako se u 9. razredu, koji odgovara prvom razredu srednje škole u Hrvatskoj, sluša početnički stupanj (*Beginning Level*) *Vizualne umjetnosti* namijenjen učenicima koji tijekom osnovne škole nisu stekli početno likovno obrazovanje. Zatim slijedi srednji stupanj (*Intermediate Level*) u 10. razredu, nakon kojega se nastavlja stručni stupanj (*Proficient Level*) u 11. razredu, pa napredni stupanj (*Advanced Level*) u 12. razredu, s kojim

⁹¹ »K-12« označava razdoblje školovanja od vrtića (Kindergarten) do 18. godine (12. razred). Osnovnoškolsko obrazovanje se još označava kraticom »K-8«, dok se srednja škola jednostavno navodi kraticom »9-12«.

se zaključuje srednjoškolsko likovno obrazovanje u Sjevernoj Karolini.⁹² Učenici mogu predmet *Vizualna umjetnost* slušati u sklopu specijalizacije u umjetnosti, odnosno radi daljnjeg obrazovanja koje će biti usmjereno na područja (likovne) umjetnosti ili ga mogu slušati na naprednoj razini tijekom 11. i 12. razreda u sklopu predmeta za visoko-motivirane učenike (*Honors Courses*).⁹³ Za stjecanje srednjoškolske diplome, tj. da bi mogli maturirati, učenici moraju skupiti četiri boda (*credits*) iz izbornih predmeta te mogu proizvoljno odslušati bilo koju kombinaciju predmeta iz sljedećih područja: iz umjetničkog obrazovanja, strukovnog i tehničkog obrazovanja, iz predmeta u sklopu američkog federalnog vojnog programa (*Junior Reserve Officers' Training Corps*)⁹⁴ ili bilo kojeg drugog predmeta (Matematika, Društvene znanosti itd.). Uz to, učenici također moraju položiti još dva izborna predmeta, od kojih, teoretski, oba mogu biti iz vizualne umjetnosti.⁹⁵ Svaki predmet, kao i u kanadskom obrazovnom sustavu, donosi 1 bod (*credit*) i on uključuje minimalno 130 do 150 sati nastave.⁹⁶ No, za učenike koji su svoje srednjoškolsko obrazovanje usmjerili prema strukovnom zanimanju, za stjecanje diplome umjesto 6 izbornih predmeta, moraju steći 6 bodova iz tzv. strukovne pripreme koja ne uključuje *Vizualnu umjetnost*. Učenicima sa strukovnim opredjeljenjem preporuča se da odslušaju barem jedan izborni predmet s područja umjetnosti, no to nije obavezno.⁹⁷

Za oblikovanje kurikuluma u Sjevernoj Karolini koriste se nautci koji nose naziv *Standardi*,⁹⁸ a u njima se navode obrazovni ciljevi i zadaće koje predmeti moraju sadržavati, s time da sam način postizanja tih ciljeva i zadaća isključivo ovise o samome nastavniku.⁹⁹ U *Standardima za umjetničko obrazovanje Sjeverne Karoline* opisuju se ciljevi i zadaće svih

⁹² Usp. *Arts Education Essential Standards Crosswalk: VISUAL ARTS. A Document to Assist With the Transition From the 2005 Standard Course of Study to the 2010 Essential Standards*, Public Schools of North Carolina, State Board of Education, Department of Public Instruction, 2010., str. 16., dokument preuzet s mrežne stranice Javnih škola Sjeverne Karoline <http://www.ncpublicschools.org/acre/standards/support-tools/#crarts> (preuzeto 15. srpnja 2013.)

⁹³ Usp. Isto.

⁹⁴ Priprema mlađeg rezervnog časničkog zbora (slobodan prijevod: Ivana Obradović).

⁹⁵ Usp. Mrežna stranica, *North Carolina Standard Course of Study: Course and Credit Requirements*, <http://www.ncpublicschools.org/curriculum/graduation/> (posjećena 15. srpnja 2013.)

⁹⁶ Mrežna stranica, *North Carolina State Board of Education: Policy Manual*, <http://sbepolicy.dpi.state.nc.us/policies/GCS-M-001.asp?acr=GCS&cat=M&pol=001> (posjećena 15. srpnja 2013.)

⁹⁷ Usp. Mrežna stranica, *North Carolina Standard Course of Study: Course and Credit Requirements*, <http://www.ncpublicschools.org/curriculum/graduation/> (posjećena 15. srpnja 2013.)

⁹⁸ engl. *North Carolina Essential Standards*.

⁹⁹ Usp. Mrežna stranica, Public Schools of North Carolina, <http://ances.ncdpi.wikispaces.net/NC+Standard+Course+of+Study> (posjećena 16. srpnja 2013.)

umjetničkih predmeta – glazbe, plesa, kazališne i vizualne umjetnosti tijekom čitavog »K-12« obrazovanja. Za *Vizualnu umjetnost* u *Standardima* se navode tri ključne zadaće likovnog obrazovanja – stjecanje likovne pismenosti, shvaćanje kontekstualne važnosti predmeta i razvijanje kritičkog razmišljanja. *Standardi* također navode interdisciplinarnost kao jedan od ciljeva *Vizualne umjetnosti* ističući važnost razumijevanja globalnog, povijesnog, društvenog i kulturnog konteksta predmeta te interdisciplinarnih veza i praktične primjene vizualne umjetnosti u svakodnevnom životu.¹⁰⁰ U *Standardima* nisu navedeni primjeri primjene interdisciplinarnosti u nastavi predmeta,¹⁰¹ međutim, ono što izdvaja obrazovni sustav Sjeverne Karoline od ostalih ovdje razmatranih država po pitanju interdisciplinarnosti jesu priručnici za nastavnike te planovi za umjetničko obrazovanje u kojima se i putem primjera upućuje na interdisciplinarni pristup, odnosno na integraciju predmeta.

U lipnju 2010. godine Senat Sjeverne Karoline izglasao je zakon o umjetničkom obrazovanju (*Senate Bill 66*) kojim se preporučuje provedba sveobuhvatnog obaveznog umjetničkog obrazovanja u školama Sjeverne Karoline. Kao odgovor tomu Državni obrazovni odbor Sjeverne Karoline¹⁰² oformio je radnu skupinu koja je sastavila plan umjetničkog obrazovanja u skladu sa smjernicama novoga zakona. U planu se Odbor, između ostaloga, obavezuje da će uvesti obavezno umjetničko obrazovanje od vrtića do 5. razreda osnovne škole te da će omogućiti dostupnost izbornih umjetničkih predmeta od 6. do 8. razreda osnovne, odnosno od 9. do 12. razreda srednje škole. Radna skupina je također u plan samoinicijativno uključila dva područja za koja je smatrala da su neophodna za suvremeno umjetničko obrazovanje, a to su izloženost umjetnosti i integracija umjetnosti.¹⁰³ Integracija umjetnosti odnosi se na interdisciplinarno uključivanje i povezivanje gradiva umjetničkih predmeta s drugim (neumjetničkim) školskim predmetima. Stručni članovi radne skupine

¹⁰⁰ Usp. *North Carolina Arts Education Essential Standards*, NCDPI Summer Institutes, Public Schools of North Carolina, State Board of Education, Department of Public Instruction, 2011., str. 281, dokument preuzet s mrežne stranice Javnih škola Sjeverne Karoline

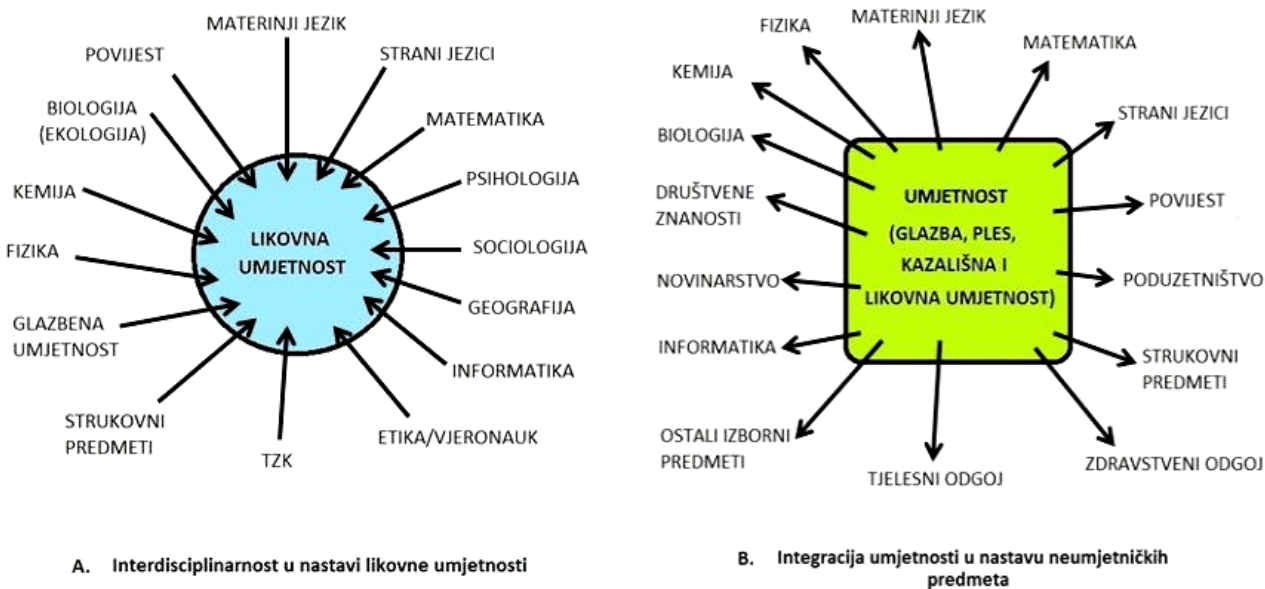
<http://ances.ncdpi.wikispaces.net/file/view/MasterDocument2011.pdf/242290049/MasterDocument2011.pdf> (preuzeto 14. srpnja 2013.)

¹⁰¹ Vidi u: *North Carolina Essential Standards: High School Visual Arts*, Public Schools of North Carolina, State Board of Education, Department of Public Instruction, 2011., dokument preuzet s mrežne stranice Javnih škola Sjeverne Karoline <http://www.dpi.state.nc.us/acre/standards/new-standards/#arts> (preuzeto 14. srpnja 2013.)

¹⁰² engl. *North Carolina State Board of Education* (slobodan prijevod: Ivana Obradović).

¹⁰³ Usp. Helga Fasciano et al., *Report to the North Carolina General Assembly: Comprehensive Arts Education Plan SB 66*, Public Schools of North Carolina, State Board of Education, Department of Public Instruction, 2010., str. 4, mrežna stranica Javnih škola Sjeverne Karoline <http://ances.ncdpi.wikispaces.net/S66+Comprehensive+Arts+Ed+Plan>, (preuzeto 17. srpnja 2013.)

integraciju umjetnosti opisuju kao katalizator i moćan alat za učenje kroz kurikulare i kroz sva područja učenja.¹⁰⁴ U ožujku 2011. godine Državni obrazovni odbor Sjeverne Karoline je izdao provedbeni plan kao dodatak planu sveobuhvatnog umjetničkog obrazovanja, u čijim se preporukama prioritizira integracija umjetnosti kao ključna komponenta reforme obrazovanja te se planira uključivanje profesora umjetničkih područja u provedbu integracije umjetnosti u školama, a integracija umjetnosti uvodi se kao dio priprema osposobljavanja nastavnika u svim područjima.¹⁰⁵ Međutim, valja napomenuti da se integracija umjetnosti ovdje odnosi na sve umjetničke predmete (glazbu, ples i kazališna umjetnost), a ne samo na likovnu (vizualnu) umjetnost te da je to jedan vid interdisciplinarnosti koji implementira umjetnost u nastavu preostalih školskih predmeta, za razliku od interdisciplinarnog pristupa u nastavi likovne umjetnosti koji djeluje u suprotnom smjeru [Slika 2].

Slika 2. Razlika između interdisciplinarnog pristupa u nastavi likovne umjetnosti u Hrvatskoj A. i integracije umjetnosti kao suprotnog procesa u Sjevernoj Karolini (SAD) B.

Iako se u kurikulumu *Vizualne umjetnosti* ne navode interdisciplinarni primjeri, na mrežnim stranicama javnih škola Sjeverne Karoline nalaze se naputci nastavnicima koji

¹⁰⁴ Usp. Isto, str. 21.

¹⁰⁵ Usp. Attachment to the Comprehensive Arts Education Plan SB 66: Comprehensive Arts Education Implementation Plan, Public Schools of North Carolina, State Board of Education, Department of Public Instruction, 2010., str. 9-10, mrežna stranica Javnih škola Sjeverne Karoline <http://ances.ncdipi.wikispaces.net/S66+Comprehensive+Arts+Ed+Plan>, (preuzeto 17. srpnja 2013.)

predaju umjetnička područja za integraciju njihovih predmeta s čitanjem, pisanjem, matematikom i drugim područjima kurikuluma.¹⁰⁶ Pritom se integracija odnosi na korelaciju i povezivanje sadržaja ostalih, neumjetničkih predmeta s nastavom likovne umjetnosti, odnosno ostalih umjetničkih predmeta te se ističe važnost uporabe interdisciplinarnosti uz objašnjenje da »umjetnost ne postoji u vakuumu te se treba povezivati sa životom i učenjem što je više moguće. Integracija nije način „opravdavanja“ umjetnosti povezivanjem umjetnosti s čitanjem, pisanjem i matematikom. Ona pokazuje kako je umjetnost fundamentalno povezana sa svim granama znanja i kako su te grane znanja povezane s umjetnošću.«¹⁰⁷ Osim navođenja razloga u korist uporabe interdisciplinarnosti ili integracije više predmeta u nastavu umjetničkih predmeta, naputci sadrže načine povezivanja gradiva, u natuknicama se općenito navode područja koja se mogu povezivati, kao i nekolicina konkretnih interdisciplinarnih primjera. Tako se, primjerice, za povezivanje *Vizualne umjetnosti* navodi usporedba analize umjetničkog djela s načinom na koji se tumači književno djelo što se uči na nastavi materinjeg (engleskog) jezika.

Osim u navedenim naputcima, interdisciplinarnost se spominje u dokumentu naslova *Umjetničko obrazovanje i vještine 21. stoljeća u Sjevernoj Karolini* kojim Državni obrazovni odbor Sjeverne Karoline naglašava važnost implementacije tzv. vještina 21. stoljeća u postojeće kurikulume, odnosno *Standarde* obrazovanja. U vještine ili umijeća 21. stoljeća uključene su »interdisciplinarne teme 21. stoljeća« koje nastoje unijeti svakodnevne teme i potrebe u nastavu umjetničkih predmeta.¹⁰⁸ Za svaku vještinu – a to su globalna osviještenost, financijska, ekonomska i poduzetnička te civilna i zdravstvena pismenost – navode se općeniti ciljevi i kompetencije po pojedinim umjetničkim predmetima za cjelokupno »K-12« obrazovanje.

¹⁰⁶ Usp. Mrežna stranica, *Arts Education K-12: Integrating with Reading, Writing, Math And Other Areas of the Curriculum* <http://www.ncpublicschools.org/publicationsmaterial/html/is130/is130.htm> (posjećena 17. srpnja 2013.)

¹⁰⁷ Usp. Isto.

¹⁰⁸ Usp. Howard N. Lee et al., *Arts Education and 21st Century Skills in North Carolina*, Public Schools of North Carolina, State Board of Education, Department of Public Instruction, 2010., dokument preuzet s mrežne stranice Javnih škola Sjeverne Karoline <http://www.ncpublicschools.org/curriculum/artsed/resources/> (preuzeto 15. srpnja 2013.)

Tablica 4. Interdisciplinarnost u osnovnoškolskom i srednjoškolskim kurikulumima likovne umjetnosti u Sjevernoj Karolini (SAD)

		Sjedinjene Američke Države – Sjeverna Karolina	
		osnovna škola	srednja škola (High School)
		1. – 8. razred	9. – 12. razred
<div> <div>predmeta</div> <div>likovnih</div> <div>karakteristike</div> </div>	<i>naziv predmeta (status predmeta*)</i>	Vizualna umjetnost (O = 1–5. razred; I = 6–8. razred)	Vizualna umjetnost I, II, III i IV (I)
	<i>ukupan broj sati</i>	nedostupni podaci**	0 ili 130 do 150 sati po predmetu
	<i>likovni kurikulum</i>	zaseban kurikulum	u sklopu tzv. »Standarda za umjetničko obrazovanje« skupa s kurikulumima za glazbu, ples i kazališnu umjetnost
	<i>interdisciplinarnost unutar kurikuluma</i>	- u kurikulumu se navodi da su likovni elementi i kompozicijska načela suštinski dio osnova matematike, jezičnih umjetnosti i znanosti - navodi se korelacija likovnog s lingvistikom, matematikom i drugim predmetima	- »Standardi« navode interdisciplinarnost kao jedan od ciljeva Vizualne umjetnosti ističući važnost razumijevanja globalnog, povijesnog, društvenog i kulturnog konteksta predmeta te interdisciplinarnih veza i praktične primjene vizualne umjetnosti u svakodnevnom životu - interdisciplinarni pristup , odnosno integracija predmeta dolazi do izražaja u priručnicima za nastavnike i u planovima za umjetničko obrazovanje: - u tzv. » interdisciplinarnim temama 21. stoljeća «; globalna osviještenost, financijska, ekonomska i poduzetnička te civilna i zdravstvena pismenost
	<i>Interdisciplinarni primjeri u kurikulumu</i>	NE, ali interdisciplinarni primjeri mogu se naći u naporima nastavnika za integraciju predmeta s čitanjem, pisanjem, matematikom i drugim područjima kurikuluma kao i u tzv. »Grafičkom organizatoru umjetničkih predmeta« koji također služi kao pomoć nastavnicima	
	<i>dodatne karakteristike/posebnost</i>	- u nastavu likovnog uključen je i praktičan rad	

* I = izborni predmet, O = obavezni predmet

** broj sati ovisi o školama i o nastavnicima: na državnoj razini škole se potiču da koriste tzv. uravnotežen kurikulum (*balanced curriculum*) kojime se ne zapostavlja ni jedan predmet

Iz priložene tablice s podacima o zastupljenosti interdisciplinarnosti kroz primarno i sekundarno obrazovanje u Sjevernoj Karolini može se uočiti situacija slična kao u kanadskoj pokrajini Ontario [Tablica 4.]. Za razliku od Kanade, osnovnoškolski predmet *Vizualna umjetnost* obavezan je za sve učenike samo do 5. razreda, tako da predmet od 6. do 8. razreda osnovne škole i kroz čitavu srednju školu zauzima status izbornog predmeta. Uspoređujući zastupljenost interdisciplinarnosti u kurikulumima osnovne i srednje škole, nema znatnih pomaka na bolje: i u srednjoškolskim kurikulumima nastavlja se ista praksa po kojoj se

interdisciplinarni pristupi i »integracija« spominju kao načela, kao usputne natuknice u kurikulumu, dok detaljnija objašnjenja i konkretniji interdisciplinarni primjeri ostaju »rezervirani« za sekundarne dokumente, koji su priloženi kao dodaci *Standardima* – kao što su *Umjetničko obrazovanje i vještine 21. stoljeća u Sjevernoj Karolini* ili naputci nastavnicima umjetničkih područja za integraciju s drugim predmetima.

3.4. Pristup interdisciplinarnosti u Hrvatskoj

Interdisciplinarnosti kao pristupu poučavanja likovne umjetnosti u srednjoškolskom obrazovanju Hrvatske ne pridaje se onoliko pozornosti koliko bi to bilo poželjno. Zanimanje interdisciplinarnosti kao nastavnog pristupa je najuočljivije upravo u programima i dokumentima koji određuju nastavu likovne umjetnosti, a to su *Nacionalni okvirni kurikulum*, nastavni plan za likovnu umjetnost i obvezni srednjoškolski udžbenici iz likovne umjetnosti, koje je odobrilo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta. Količina znanstvenih radova u Hrvatskoj koji se bave tematikom interdisciplinarnosti u nastavi ili, općenito, radova s područja poučavanja likovne umjetnosti, također za sada ne ide u prilog popularizaciji interdisciplinarnosti kao nastavnog pristupa.

U strukturi osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja u Hrvatskoj, interdisciplinarnost postoji samo kao nezavisan koncept, odnosno »leteći agent« i uporaba interdisciplinarnosti najviše ovisi o profesorovoj inicijativi, odnosno želji da poveže sadržaje različitih predmeta u svrhu pojašnjavanja gradiva, ali i o konceptu udžbenika koji se na nastavi likovne umjetnosti koristi. Da bi bolje shvatili kontekst sadašnjeg odnosa interdisciplinarnosti i likovne umjetnosti u srednjoškolskom obrazovanju, najprije trebamo obratiti pozornost na situaciju u osnovnoškolskom obrazovanju koje mu prethodi.

3.4.1. Interdisciplinarnost u predmetu *Likovna kultura u Hrvatskoj*

U *Nastavnom planu i programu za osnovnu školu*, koji sadrži nastavne planove za sve osnovnoškolske predmete, interdisciplinarnost se navodi samo kao jedna vrsta oblika izvannastavnih aktivnosti kao što su projekti, radionice ili terenska nastava,¹⁰⁹ a od predloženih sadržajnih područja izvannastavnih aktivnosti valja izdvojiti likovne radionice, njegovanje nacionalne i kulturne baštine (koje se odnosi na izradu i realizaciju projekata o istraživanju zavičaja, etnologije, turističke kulture i sl.) te tehničko stvaralaštvo, kao područja koja povezuju likovnu umjetnost s drugim djelatnostima, tj. drugim školskim predmetima.¹¹⁰ S izvannastavnim aktivnostima djelomično se poklapa i izvanučionička nastava koja uključuje izlete, odlaske u kino, kazalište i galerije i koja, kako se u *Nastavnom planu* ističe, treba koristiti mogućnost interdisciplinarnog povezivanja sadržaja različitih nastavnih predmeta.¹¹¹ Interdisciplinarni pristup se također navodi kao dio integrativnih odgojno-obrazovnih sadržaja,¹¹² predviđenih za osnovnu školu i to u poglavljima o *Zdravstvenom odgoju i obrazovanju* te *Odgoju i obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo*, no ne navode se konkretni primjeri kao ni predmeti u kojima se navedeni sadržaji mogu integrirati.

U nastavnom planu likovne kulture navodi se povezanost s drugim nastavnim predmetima s napomenom da koreliraju sadržajem, a ne temom objašnjavajući da »iako se tematska korelacija najčešće ostvaruje traženjem zajedničkoga motiva, korisnija je strukturalna korelacija, u kojoj se nastavni predmeti povezuju na razini zajedničkih pojmova što se usvajaju. Na odgojnoj razini učenik tako stječe nazore i uvjerenja o unutarnjem uređenju (strukтури) svijeta u kojem živi. Na taj se način znakovno neočiglednim poveznica proširuje na značenjsko i spoznajno.«¹¹³ U navedenim sposobnostima u *Nastavnom planu*, koje učenici trebaju razvijati također se navodi uspostavljanje korelacijskih veza nastave likovne kulture sa sadržajima drugih nastavnih predmeta. Nažalost, u ovom se planu ne navode interdisciplinarni primjeri ni predmeti s kojima bi nastavnici mogli korelirati gradivo likovne kulture. Zastupljenost interdisciplinarnosti ni u obveznim udžbenicima za likovnu kulturu, propisanih

¹⁰⁹ Usp. *Nastavni plan i program za osnovnu školu*, Republika Hrvatska, Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, 2006., preuzeto s mrežne stranice MZOS-a <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=12662> (preuzeto 29. kolovoza 2013.). str. 15.

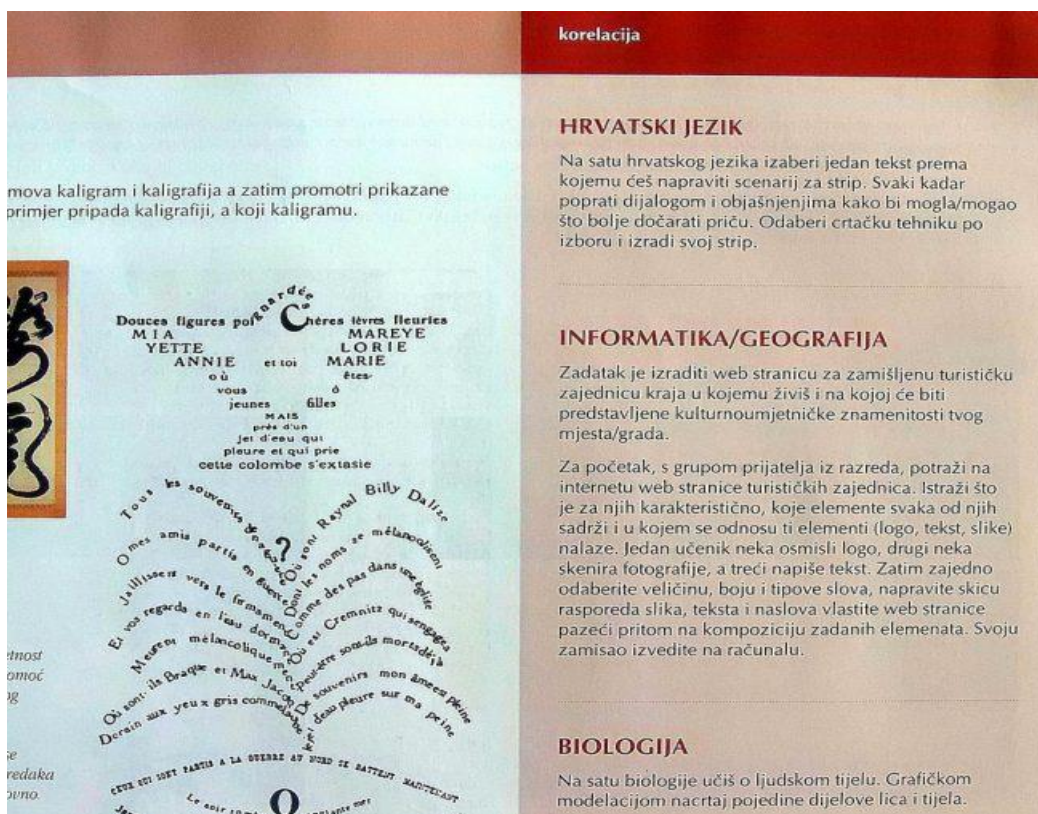
¹¹⁰ Usp. Isto, str. 13–14.

¹¹¹ Usp. Isto, str. 14.

¹¹² Usp. Isto, str. 22–24.

¹¹³ Usp. Isto, str. 103.

od strane Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta nije puno bolja. Ministarstvo propisuje listu obveznih udžbenika za sve predmete pa tako i za likovnu kulturu za koju su obavezni udžbenici za korištenje u nastavi od 5. do 8. razreda osnovne škole.

Slika 3. Interdisciplinarni zadaci u osnovnoškolskom udžbeniku za 8. razred *Pogled, potez 8*, skupine autorica Z. Bilušić, M. Kosec, J. Linarić, E. Mijatović, D. Nazor i A. Šobat, str. 19.

Od propisanih udžbenika na popisu Ministarstva¹¹⁴ kao pozitivni primjer uporabe interdisciplinarnosti ističu se udžbenici *Pogled, potez* za 5., 6., 7. i 8. razred, skupine autorica Zdenke Bilušić, Martine Kosec, Jurane Linarić, Emine Mijatović, Dijane Nazor i Ane Šobat, u kojima se na kraju svakog poglavlja učenicima daju konkretni primjeri korelacije gradiva likovne kulture s ostalim školskim predmetima. Tako, primjerice, u udžbeniku *Pogled, potez 8* za 8. razred autorice nakon nastavne cjeline *Točka i crta* te izborne teme *Odnos slike i teksta*

¹¹⁴ Usp. Mrežna stranica, *Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske*, Katalog obveznih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava za osnovnu školu u školskoj godini 2010./2011., 2011./2012. i 2012./2013. <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=9994&sec=2354> (posjećena 23. kolovoza 2013.)

navode interdisciplinarne primjere u obliku praktičnih zadataka korelacije s hrvatskim jezikom, informatikom, geografijom te biologijom,¹¹⁵ [Slika 3].

3.4.2. Interdisciplinarnost u predmetu *Likovna umjetnost u Hrvatskoj*

U Republici Hrvatskoj postoje tri vrste srednjih škola: gimnazije, umjetničke škole i strukovne škole. Broj učenika u srednjim školama u školskoj godini 2012./2013. iznosio je 183.402, od toga je čak 68% učenika pohađalo strukovne škole, 29% učenika gimnazije, a svega 3% učenika umjetničke škole.¹¹⁶ Strukovne škole u Hrvatskoj dijele se na tehničke i stručne srednje škole (kao što su npr. medicinska ili ekonomska škola) u trajanju od četiri godine te industrijske, gospodarske i obrtničke škole koje traju tri godine. Nažalost, većina smjerova strukovnih škola ne uključuje nastavu likovne umjetnosti niti ikakvih drugih srodnih predmeta. Iznimke čine pojedina zanimanja iz turističko-ugostiteljskog područja, pojedini grafički smjerovi, pojedina građevinska zanimanja te zanimanja s područja obrade tekstila i kože. Srednje strukovno obrazovanje s područja turizma i ugostiteljstva uključuje dva slična likovna predmeta – *Povijest umjetnosti i kulturno-povijesnu baštinu* te *Povijest hrvatske kulturne baštine*. *Povijest umjetnosti i kulturno-povijesnu baštinu* slušaju učenici koji se školuju za zanimanje hotelijersko-turističkog tehničara i to u 4. razredu, u trajanju od 64 sata. *Povijest hrvatske kulturne baštine* sluša se dva puta tjedno u 3. razredu tijekom trogodišnjeg školovanja za zanimanje konobar, kuhar i slastičar, što čini ukupno 64 sata za svako zanimanje.¹¹⁷ Predmet je sadržajno fokusiran na hrvatsku umjetnost i kulturnu baštinu. Kurikulum predmeta je opisan u sklopu *Nastavnih planova i okvirnih programa za područje ugostiteljstva i turizma*¹¹⁸ i za razliku od ostalih kurikuluma ne sadrži interdisciplinarne korelacije s ostalim predmetima, iako bi, primjerice, predmet lako mogli sadržajno povezati s

¹¹⁵ Usp. Zdenka Bilušić, Martina Kosec, Jurana Linarić, Emina Mijatović, Dijana Nazor, Ana Šobat, *Pogled, potez 8: udžbenik likovne kulture za osmi razred osnovne škole*, Zagreb: Profil, 2012.

¹¹⁶ Usp. Darko Belović, *Strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih u Republici Hrvatskoj*, 4. listopada 2012., dokument preuzet s mrežne stranice MZOS-a <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2194> (preuzeto 29. kolovoza 2013.)

¹¹⁷ Usp. *Nastavni planovi za zanimanja slastičara, konobara i kuhara*, preuzeti sa mrežne stranice MZOS-a <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=3061> (preuzeto 29. kolovoza 2013.)

¹¹⁸ Usp. *Nastavni planovi i okvirni programi za područje ugostiteljstva i turizma*, Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske, lipanj 1997. – rujan 1998., preuzeto s mrežne stranice Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih <http://www.asoo.hr/default.aspx?id=1357> (preuzeto 29. kolovoza 2013.)

predmetom *Turistička geografija Hrvatske. Povijest hrvatske kulturne baštine* također se sluša i tijekom četverogodišnjeg školovanja za zanimanje hotelijer dva puta tjedno tijekom trećega razreda, ukupno 70 sati.

Začudna je činjenica da tek nekoliko grafičkih smjerova uključuje nastavu *Likovne umjetnosti*. Tako, primjerice, smjerovi za zanimanje grafičara-dizajnera multimedijalnog sadržaja, web dizajnera te medijskog tehničara u prva dva razreda srednje škole uključuju 2 sata tjedno *Likovne umjetnosti* kao jednog od obaveznih stručnih predmeta, što čini ukupno 140 sati na cjelokupno četverogodišnje školovanje.¹¹⁹ Međutim, srodni smjerovi, primjerice za zanimanje grafički tehničar, grafički tehničar tiska ili grafički tehničar pripreme, ne uključuju sate *Likovne umjetnosti* u svojim nastavnim planovima i programima.¹²⁰ No, svi navedeni smjerovi sadrže obavezan stručni predmet *Grafički dizajn* s kojima bi se lako moglo povezati gradivo likovne umjetnosti s obzirom na to da opis predmeta uključuje termine poput »likovne spoznaje«, »likovnih problema«, »likovne forme« i »likovnih radova.«¹²¹ Usprkos očitim poveznicama s predmetom *Grafički dizajn*, u nastavnom planu likovne umjetnosti ne navode se moguće interdisciplinarne veze, a učenici pojedinih grafičkih smjerova su, dakle, zakinuti za nastavu likovne umjetnosti.

Pojedina strukovna usmjerenja s područja građevine također uključuju predmete likovne umjetnosti. Tako nastavni plan i program za zanimanje građevinskog tehničara za graditeljsko naslijeđe uključuje predmet *Povijest umjetnosti*, koji se sluša četiri puta tjedno u trećem i četvrtom razredu, što ukupno iznosi 268 sati.¹²² Nadalje, strukovni kurikulum za zanimanja građevinskog tehničara visokogradnje, odnosno arhitektonskog tehničara uključuju predmet *Povijest arhitekture i umjetnosti*. Navedeni predmet se slušao dva puta tjedno u trećem i četvrtom razredu tijekom obrazovanja za građevinskog tehničara visokogradnje

¹¹⁹ Usp. *Nastavni planovi za zanimanja grafičara-dizajnera multimedijalnog sadržaja, web dizajnera i grafičkog urednika-dizajnera*, preuzeti s mrežne stranice Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih <http://www.asoo.hr/default.aspx?id=1350> (preuzeto 29. kolovoza 2013.); *Strukovni kurikulum za stjecanje kvalifikacije web dizajner* i *Strukovni kurikulum za stjecanje kvalifikacije medijski tehničar*, preuzeti s mrežne stranice Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih <http://www.asoo.hr/default.aspx?id=1271> (preuzeto 5. siječnja 2014.)

¹²⁰ Usp. Mrežna stranica, *Grafička škola u Zagrebu* http://www.ss-graficka-zg.skole.hr/nastavni_predmeti-.html#tehnicki (posjećena 7. siječnja 2014.)

¹²¹ Usp. *Nastavni planovi za zanimanja grafičara-dizajnera multimedijalnog sadržaja, web dizajnera i grafičkog urednika-dizajnera*, preuzeti sa mrežne stranice Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih <http://www.asoo.hr/default.aspx?id=1350> (preuzeto 29. kolovoza 2013.)

¹²² Usp. *Nastavni planovi srednjih strukovnih škola*, Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske, 1996., preuzeto s mrežne stranice Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih <http://www.asoo.hr/default.aspx?id=1360> (preuzeto 5. siječnja 2014.)

(ukupno 140 sati),¹²³ no nakon 2006. godine promijenio se naziv zanimanja u arhitektonski tehničar te se satnica predmeta povećala pa se sada predmet sluša dva puta tjedno, u drugom, trećem i četvrtom razredu (ukupno 204 sata).¹²⁴ Strukovno školovanje za zanimanje klesarskog tehničara uključuje likovni predmet naziva *Stilovi u arhitekturi* koji se sluša dva puta tjedno tijekom četvrtog razreda te ukupno iznosi 64 sata. Također, u nastavnim planovima i programima navedenih predmeta ne navode se interdisciplinarne poveznice s ostalim predmetima, no može se uočiti svojevrsna prilagodba predmeta prema građevinskoj struci što se očituje u usmjerenosti potonja dva predmeta na arhitekturu.

Valja izdvojiti još jedno zanimanje čiji nastavni plan i program obuhvaća gradivo likovne umjetnosti, ovaj puta iz područja poljoprivrede. To je zanimanje poljoprivredni tehničar – vrtlar. Učenici koji se školuju za navedeno zanimanje u prvom razredu dva puta tjedno slušaju predmet naziva *Likovna umjetnost u vrtlarstvu*, što ukupno iznosi 70 sati.¹²⁵ Cilj predmeta je da »učenici usvoje znanja o stilovima u likovnoj umjetnosti s naglaskom na arhitekturi kao preduvjetu za usvajanje znanja i povezivanja s vrtnom umjetnošću.«¹²⁶ Pomoću cilja, kao i samoga naziva predmeta možemo uočiti njegovu interdisciplinarnu prirodu jer je riječ o gradivu koje povezuje likovnu umjetnost sa strukom o kojoj je riječ. Iako se u nastavnom planu ne navodi interdisciplinarno povezivanje navedenoga predmeta s ostalim predmetima u kurikulumu, *Likovnu umjetnost u vrtlarstvu* mogli bismo povezati s predmetima *Povijesni razvoj vrtne umjetnosti* i *Vrtne arhitektura s projektiranjem* sudeći po njihovim opisima koji u pojedinim segmentima sadrže dodirne točke s područjem likovne umjetnosti.¹²⁷

Mnoga strukovna usmjerenja u svojim nastavnim planovima i programima ne sadrže *Likovnu umjetnost*, no treba napomenuti da u određenim srednjim strukovnim školama postoje svojevrsni predmeti za koje možemo reći da su po dijelu svojeg sadržaja srodni gimnazijskom

¹²³ Usp. *Nastavni planovi i okvirni programi za područje graditeljstva, geodezije i građevinskih materijala*, preuzeto s mrežne stranice Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih <http://www.asoo.hr/default.aspx?id=1349> (preuzeto 5. siječnja 2014.)

¹²⁴ Usp. Mrežna stranica, *Graditeljska, prirodoslovna i rudarska škola Varaždin* http://www.rudarska.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=131&Itemid=135 (posjećena 6. siječnja 2014.)

¹²⁵ Usp. *Nastavni planovi i okvirni programi za područje poljoprivrede – A*, Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske, 1998., str. 79., preuzeto s mrežne stranice Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih <http://www.asoo.hr/UserDocsImages/Nastavni%20planovi%20i%20programi/Poljoprivreda,%20prehrana%20i%20veterina/podrucje%20poljoprivrede%20A.pdf> (preuzeto 7. siječnja 2014.)

¹²⁶ Usp. Isto.

¹²⁷ Usp. Isto., str. 87. i 90.

predmetu *Likovna umjetnost*. Jedan takav predmet jest *Estetika*, odnosno *Estetika odijevanja* ili *Estetika i oblikovanje*,¹²⁸ koja se sluša kao obavezan strukovni predmet tijekom trogodišnjeg ili četverogodišnjeg školovanja za brojna zanimanja s područja obrade tekstila i kože. Učenici četverogodišnjih strukovnih smjerova za zanimanja poput tekstilnog tehničara, tekstilno-kemijskog tehničara, obučarskog ili kožarskog tehničara *Estetiku* slušaju dva puta tjedno u četvrtom razredu, što ukupno iznosi 64 sata, dok učenici trogodišnjih smjerova za zanimanja kao što su oplemenjivač tekstila, krojač, krznar, tkalac, prelac, pletač, klobučar ili galanterist predmet slušaju jednom ili dva puta tjedno tijekom prvog i/ili drugog razreda, u par slučajeva i u trećem razredu tako da ukupna satnica varira od 35 sati, najčešćih 70 sati, do 102 sata, primjerice kod zanimanja krznar i klobučar.¹²⁹ Budući frizeri također slušaju veoma sličan predmet, naziva *Estetika i umjetnost*. Tijekom trogodišnjeg školovanja učenici odslušaju ukupno 32 sata navedenog predmeta jer se isti sluša samo u trećem razredu i to jednom tjedno.¹³⁰ Zajedničko svim prethodno spomenutim predmetima – *Estetici*, *Estetici odijevanja*, *Estetici i oblikovanju* i *Estetici i umjetnosti* jest što jednim dijelom koreliraju s gradivom prvoga razreda gimnazijskog predmeta *Likovne umjetnosti*, poglavito u nastavnim cjelinama kao što su *Osnovni likovni elementi*, *Boja i kontrasti*, *Likovni elementi i kompozicija*, *Likovne tehnike*.¹³¹ S obzirom na to da su kao ciljevi navedenih predmeta navedene sintagme poput »učenja osnova likovnosti, ljudske figure, zakonitosti estetike te primjene na odjeći kroz znanje o stilovima i modi,«¹³² odnosno »stjecanja osnovnih znanja o umjetnosti, estetici i

¹²⁸ Navedeni predmeti imaju iste ili veoma slične ciljeve i nastavne cjeline u svojim nastavnim programima, a razlikuju se poglavito satnicom.

¹²⁹ Usp. *Nastavni planovi i okvirni programi za područje tekstila, kože i dizajna*, Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske, 1996., preuzeto s mrežne stranice Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih <http://www.asoo.hr/default.aspx?id=1356> (preuzeto 7. siječnja 2014.);

Jedinstveni nastavni planovi i okvirni obrazovni programi za zanimanja galanterist, krojač, krznar i klobučar, preuzeti s mrežne stranice Narodnih novina (u Popisu literature navedeni pojedinačno) <http://narodne-novine.nn.hr/default.aspx> (preuzeti 7. siječnja 2014.)

¹³⁰ *Jedinstveni nastavni plan i okvirni obrazovni program za zanimanje frizer*, preuzeto s mrežne stranice Narodnih novina, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_08_136_2008.html (preuzeto 7. siječnja 2014.)

¹³¹ Usp. *Nastavni planovi i okvirni programi za područje tekstila, kože i dizajna*, Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske, 1996., preuzeto s mrežne stranice Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih <http://www.asoo.hr/default.aspx?id=1356> (preuzeto 7. siječnja 2014.);

Jedinstveni nastavni planovi i okvirni obrazovni programi za zanimanja galanterist, krojač, krznar i klobučar, preuzeti s mrežne stranice Narodnih novina (u Popisu literature navedeni pojedinačno) <http://narodne-novine.nn.hr/default.aspx> (preuzeti 7. siječnja 2014.)

¹³² Usp. *Jedinstveni nastavni plan i okvirni obrazovni program za zanimanje krojač*, preuzeto s mrežne stranice Narodnih novina, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2004_08_112_2147.html (preuzeto 7. siječnja 2014.)

modi«¹³³ možemo uočiti da je i ovdje riječ o predmetima interdisciplinarne prirode: koji spajaju teoriju likovne umjetnosti sa strukovnim, praktičnim znanjem.

Nakon *Estetike* moramo spomenuti još jedan predmet interdisciplinarne prirode koji također korelira s gradivom 1. razreda gimnazijskog predmeta *Likovne umjetnosti* i to je predmet *Crtanje s osnovama obojenja* kojega slušaju učenici koji se školuju za zanimanje soboslikar-ličilac i pismoslikar. Tijekom trogodišnjeg školovanja za soboslikara-ličioca, odnosno pismoslikara predmet se sluša jednom tjedno tijekom sva tri razreda s ukupnom satnicom od 105 sati.¹³⁴ Korelacija s *Likovnom umjetnosti* očituje se u nastavnim cjelinama sljedećih naslova: *Osnovni likovni elementi*, *Perspektiva*, *Osnove kompozicije* i *Boja*¹³⁵ čime možemo primijetiti da likovna umjetnost u stvari sačinjava teoretski aspekt navedenoga predmeta te da interdisciplinarnost leži u praktičnoj primjeni teoretskog likovnog dijela. No, ono što je veoma zanimljivo za prethodna zanimanja te može poslužiti kao pozitivan primjer u strukovnom obrazovanju jesu izborni likovni predmeti – *Stilovi razdoblja* i *Povijest stilova i dizajna*. Navedeni se predmeti mogu slušati jednom tjedno u drugom i trećem razredu, ukupno 67 sati. U nastavnom planu i programu za zanimanje soboslikar-ličilac navode se *Stilovi i razdoblja* kao izborni predmet pomoću kojega učenici mogu savladati stilska razdoblja, s posebnim osvrtom na dekorativne radove kroz nastavne cjeline *Stari svijet*, *Narodna umjetnost*, *Srednji vijek*, *Novo doba (19. stoljeće)*, *Novo doba (20 stoljeće)* te »na konkretnim povijesnim primjerima u sklopu svojih vježbi crtežom i analizom tehnoloških postupaka upoznati metode korištene u prijašnjim vremenima.«¹³⁶ Dakle, i na primjeru spomenutoga predmeta može se uočiti povezanost struke i likovne umjetnosti. U nastavnom planu i programu za zanimanje pismoslikar opisan je predmet *Povijest stilova i dizajna* s jasno naznačenim ciljem: »Upoznati se s osnovnim stilskim razdobljima u povijesti umjetnosti i dizajna, s njihovim osnovnim karakteristikama i vezom s pismoslikarskim tehnikama i

¹³³ Usp. *Jedinstveni nastavni plan i okvirni obrazovni program za zanimanje krznar*, preuzeto s mrežne stranice Narodnih novina, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2004_08_112_2151.html (preuzeto 7. siječnja 2014.)

¹³⁴ Usp. *Nastavni plan i okvirni obrazovni program za zanimanje soboslikar-ličilac*, preuzeto s mrežne stranice Narodnih novina http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_08_136_2016.html (preuzeto 7. siječnja 2014.); *Nastavni plan i okvirni obrazovni program za zanimanje pismoslikar*, preuzeto s mrežne stranice Narodnih novina http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_08_136_2007.html (preuzeto 7. siječnja 2014.)

¹³⁵ Usp. Isto.

¹³⁶ Usp. *Nastavni plan i okvirni obrazovni program za zanimanje soboslikar-ličilac*, preuzeto s mrežne stranice Narodnih novina http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_08_136_2016.html (preuzeto 7. siječnja 2014.)

pismoslikarstvom na razini umjetničkog i produkt dizajna.«¹³⁷ Za razliku od prethodnoga predmeta, ovdje se može uočiti još veća korelacija likovne umjetnosti s praktičnom nastavom u obliku izrade replika konkretnih umjetničkih djela kao što su, primjerice, mozaici u Ravenni ili srednjovjekovni kršćanski rukopisi.

Zaključno, na kraju analize zastupljenosti interdisciplinarnosti u nastavi likovne umjetnosti u hrvatskim srednjim strukovnim školama, potrebno je napomenuti da su sva opažanja i zaključci nastali na temelju kombiniranja triju *online* izvora strukovnih kurikuluma, odnosno nastavnih planova i programa (pretraživanjem mrežnih stranica Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske, Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih te službenog dijela Narodnih novina) koji su u nekim svojim segmentima neujednačeni, a mjestimično i kontradiktorni. Time možemo uočiti praktičnu potrebu za ujednačenjem i okupljanjem bitnih podataka o strukovnom obrazovanju Republike Hrvatske na jednome mjestu.

Obrazovanje u hrvatskim gimnazijama traje četiri godine, a postoji nekoliko vrsta gimnazija: opće, jezične, klasične, prirodoslovno-matematičke i prirodoslovne gimnazije. Osim navedenih gimnazija postoje tzv. umjetničke gimnazije koje su privatne srednje škole s pravom javnosti vođene po programu općih gimnazija, a koje uključuju umjetnički usmjerene izborne predmete kao što su crtanje i slikanje, fotografija, film, gluma i sl. U usporedbi sa situacijom u strukovnim školama, u gimnazijama je likovna umjetnost puno zastupljenija s obzirom na to da je obavezni predmet koji se sluša u dva, odnosno sva četiri razreda gimnazije. U općim, jezičnim, klasičnim i umjetničkim gimnazijama likovna umjetnost se sluša jedan sat tjedno tijekom sve četiri godine, što čini ukupno 140 školskih sati likovne umjetnosti. U prirodoslovno-matematičkim gimnazijama likovna umjetnost se sluša u prva dva razreda, također jednom tjedno te nastava likovnog ukupno broji 70 sati. U prirodoslovnim gimnazijama ukupan broj sati također iznosi 70 sati uz iznimku da se ovdje likovna umjetnost sluša samo tijekom trećeg razreda i to dva sata tjedno.¹³⁸ U nastavnom planu za likovnu umjetnost u gimnazijama opisane su zadaće i sadržaji za dvogodišnji, odnosno četverogodišnji program likovne umjetnosti. Plan je usmjeren na ciljeve predmeta

¹³⁷ *Nastavni plan i okvirni obrazovni program za zanimanje pismoslikar*, preuzeto s mrežne stranice Narodnih novina http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_08_136_2007.html (preuzeto 7. siječnja 2014.)

¹³⁸ Usp. *Nastavni plan gimnazija*, preuzeto s mrežne stranice MZOS-a <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=3489> (preuzeto 29. kolovoza 2013.)

kojima su u natuknicama opisana znanja i kompetencije što će učenici ovim predmetom steći, a sadrži i didaktičke upute usmjerene na »zadace« profesora koji predaju predmet.¹³⁹ Među didaktičkim uputama, što se interdisciplinarnosti tiče, osobito se ističe »povezanost sa svima drugim predmetima.«¹⁴⁰ Povezanost s drugim predmetima predviđena je tijekom nastave, »i to ne u smislu usporednoga obrađivanja srodnih tema ili istih povijesnih razdoblja, nego u stvaralačkom nastojanju nastavnika da trajno uspoređuje metode, pojave, i spoznaje drugih nastavnih područja radi recipročnoga boljeg poimanja posebnosti, kao i međuzavisnosti. To se odnosi na povijest, književnost i glazbenu umjetnost ponajviše, ali i na latinski i općenito na strani jezik (s njihovom poviješću, književnošću i kulturom), na matematiku (osobito arhitekturu, proporcije, projektiranje), na fiziku (konstrukcije), kemiju (tehnike i materijale likovnih umjetnosti, ugroženost i zaštitu spomenika), na geografiju (strane kulture i svjetsku umjetničku baštinu), pa sve do tjelesne kulture (koja u najvećem broju disciplina ima podrijetlo u antičkoj civilizaciji).«¹⁴¹

Srednje umjetničke škole također traju četiri godine i dijele se na škole usmjerene na likovno, na glazbeno i na plesno obrazovanje učenika. U *Nastavnim planovima i programima za srednje glazbene i plesne škole* predviđen je jedan sat likovne umjetnosti kroz sva četiri razreda tako da broj sati likovnog odgovara broju sati u općim, jezičnim i klasičnim gimnazijama.¹⁴² No, ni u ovom slučaju interdisciplinarnost nije zastupljena u nastavnim planovima. Srednje umjetničke škole usmjerene na likovno obrazovanje poput škola primijenjenih umjetnosti i dizajna,¹⁴³ kao što je i za pretpostaviti, uključuju najveći broj sati likovnih predmeta. Predmet koji sadržajno najviše odgovara nastavnom planu gimnazijskog predmeta *Likovna umjetnost*, naziva se *Povijest likovne umjetnosti*, a sluša se dva sata tjedno tijekom sva četiri razreda srednje škole što ukupno iznosi 280 sati.

Nacionalni okvirni kurikulum (NOK) dokument je Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta koji sadržajem, osim općeg obaveznog školovanja, objedinjuje i čitavo srednjoškolsko obrazovanje. Stoga je, za analizu zastupljenosti interdisciplinarnosti u srednjim školama,

¹³⁹ Usp. Mrežna stranica, *Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja*, Nastavni program za likovnu umjetnost <http://www.ncvvo.hr/drzavnamatura/web/public/dokumenti> (posjećena 24. kolovoza 2013.)

¹⁴⁰ Usp. Isto.

¹⁴¹ Usp. Isto.

¹⁴² *Nastavni planovi i programi za srednje glazbene i plesne škole*, preuzeto s mrežne stranice MZOS-a <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=3490> (preuzeto 29. kolovoza 2013.)

¹⁴³ Škole primijenjenih umjetnosti i dizajna nalaze se u Puli, Rijeci, Osijeku, Zadru i Zagrebu, dok se u Splitu nalazi Škola likovnih umjetnosti.

potrebno razmotriti i njegov sadržaj. Među nastavnim metodama koje donose promjene u dosadašnjem načinu rada *NOK* navodi interdisciplinarni pristup, tj. povezivanje programskih sadržaja prema načelima međupredmetne povezanosti, kao dio sustava u kojemu učenik, uz podršku učitelja i nastavnika, sam istražuje i konstruira svoje znanje.¹⁴⁴ Poput finskog srednjoškolskog obrazovanja u kojemu su ponuđene kroskurikularne teme, i hrvatski *Nacionalni kurikulum* nudi tzv. međupredmetne teme, kao što su *Osobni i socijalni razvoj*, *Zdravlje, sigurnost i zaštita okoliša*, *Učiti kako učiti*, *Poduzetništvo*, *Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije*, *Građanski odgoj i obrazovanje*, a koje se mogu ostvariti na više načina – ugradbom u pojedine predmete ili zajedničkim projektima i modulima.¹⁴⁵ Iako nisu navedeni predmeti u čije gradivo bi navedene teme mogle korelirati, one bi, zaključujući po njihovom opisu i ciljevima, lako mogle biti ukomponirane sa srednjoškolskim sadržajem likovne umjetnosti. Jedina prepreka tomu mogao bi biti malen broj sati predviđen za likovnu umjetnost u hrvatskim srednjim školama. Sličan problem uočila je Mirjana Tomašević Dančević, nekadašnja viša savjetnica za likovnu kulturu i likovnu umjetnost u Agenciji za odgoj i obrazovanje (prvotno Zavodu za školstvo Republike Hrvatske), u prilogu javnoj raspravi o *Nacionalnom okvirnom kurikulumu* uočivši da se: »Mnogi nedostaci i problemi u odgojno-obrazovnom radu u školi u RH, posebno u osnovnoj školi (I–III ciklus), koji se u NKO-u žele riješiti primjerice uvođenjem Praktičnog rada i dizajniranja (odnosi se čak i na uvođenje međupredmetnih, kroskurikulumskih tema kao što su poduzetništvo), mogu [...] jednostavno, bez puno ulaganja u formiranje novog nastavnog predmeta i(li) u obrazovanje učitelja riješiti vraćanjem drugog nastavnog sata (oduzetog 1994.) likovnoj kulturi.«¹⁴⁶ Isto rješenje moglo bi se primijeniti i na likovnu umjetnost u srednjim školama.

Hrvatski *NOK* se sadržajno dotiče svih predmeta putem odgojno-obrazovnih područja. Ciljevi gradiva srednjoškolskih likovnih i glazbenih predmeta, odnosno gradiva 4. obrazovnog ciklusa za strukovne škole i gimnazije obrađeni su unutar cjeline *Umjetničko područje*. Ni ovdje se interdisciplinarnost kao termin ne pojavljuje, samo se spominje međupovezanost

¹⁴⁴ *Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje*, Republika Hrvatska, Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, 2011., str. 30.

¹⁴⁵ Usp. Isto, str. 42.

¹⁴⁶ Mirjana Tomašević Dančević, *Primjedbe i sugestije vezane uz likovnoumjetničko obrazovanje*, prilog javnoj raspravi o Nacionalnom okvirnom kurikulumu za predškolski odgoj i opće obvezno obrazovanje u osnovnoj i srednjoj školi, Zagreb, 2008., dokument preuzet s mrežne stranice Hrvatskog vijeća Međunarodnog društva za obrazovanje putem umjetnosti – InSEA <http://www.hrv-insea.hr/tekstovi/24%20Prilog%20javnoj%20raspravi%20o%20NOK-u%20-%20Mtd%2008.pdf> (26. kolovoza 2013.)

umjetničkog područja s ostalim odgojno-obrazovnim područjima. Međutim, nigdje se ne navode interdisciplinarni primjeri povezivanja gradiva različitih predmeta. Interdisciplinarnost se zapravo kao koncept jedino može iščitati *između redaka* u pojedinim obrazovnim ciljevima, primjerice, u cilju da učenici uoče zakonitost razvoja umjetničkoga izraza u međupovezanosti s razvojem povijesnoga slijeda, filozofske misli i znanosti.¹⁴⁷

Usporedbom podataka o zastupljenosti interdisciplinarnosti u osnovnoškolskim i srednjoškolskim kurikulumima likovne umjetnosti [Tablica 5.] može se uočiti postojana osnovnoškolska praksa koja se djelomice nastavlja i na srednju školu, a očituje se u »stabilnom« broju sati likovnoga od 35 sati godišnje te u kurikulumima likovnih predmeta koji su u većini slučajeva pisani u sklopu općih kurikuluma za određenu vrstu škole. Osnovnoškolsku *Likovnu kulturu* kao i gimnazijski predmet *Likovnu umjetnost* možemo izdvojiti kao jedine likovne predmete koji u svojim nastavnim planovima i programima potiču interdisciplinarni pristup u vidu isticanja tematskih korelacija, odnosno navođenja povezanosti sa svima drugim predmetima. Međutim, ni jedan predmetni kurikulum likovne umjetnosti ne sadrži konkretne interdisciplinarne primjere. Nedostatak interdisciplinarnosti u hrvatskim strukovnim kurikulumima ne treba čuditi s obzirom na to da je sama zastupljenosti predmeta u strukovnim školama veoma mala, a u kurikulumima pojedinih strukovnih škola u kojima se sluša likovna umjetnost ili njoj srodni predmeti, sam je predmet opisan veoma šturo, s osnovnim informacijama navedenima u natuknicama. Međutim, treba istaknuti činjenicu da su mnogi likovni predmeti u hrvatskim strukovnim školama interdisciplinarne prirode jer povezuju likovnu umjetnost sa strukom za koju se učenici školuju.

No, činjenica je da je likovna umjetnost obavezni predmet u tek nekoliko strukovnih smjerova, dok se kao obavezni predmet sluša u svim gimnazijama. S obzirom na dosad već spomenute karakteristike samoga predmeta zahvaljujući kojima ju je veoma lako povezati s gradivom mnogih drugih predmeta, prava je šteta što su se te interdisciplinarne odlike likovne umjetnosti propustile prepoznati u mnogim hrvatskim srednjim školama, a pogotovo u strukovnim usmjerenjima čije područje rada uvelike zauzima *vizualna* domena – kao što su primjerice zanimanja kozmetičara, pedikera, cvjećara, vrtlara, prodavača, zlatara, tapetara, autolakirera, fotografa,¹⁴⁸ već spomenuti pojedini grafički smjerovi te mnoga druga zanimanja.

¹⁴⁷ Usp. Isto, str. 208–209.

¹⁴⁸ Nastavni plan i program za zanimanje fotograf u trajanju od tri godine uključuje stručne predmete *Fotografija* i *Digitalna fotografija* s kratkim osvrtom na povijest fotografije, no ne uključuje *Likovnu umjetnost* niti *Estetiku*.

Tablica 5. Interdisciplinarnost u osnovnoškolskom i srednjoškolskim kurikulumima likovne umjetnosti u Republici Hrvatskoj

		Republika Hrvatska			
		OŠ	srednja škola		
		1. – 8. razred	strukovne škole	gimnazije	umjetničke škole
karakteristike	<i>naziv predmeta (status predmeta*)</i>	Likovna kultura (O)	A. Povijest hrvatske kulturne baštine (Os) B. Likovna umjetnost (Os) C. Povijest umjetnosti (Os) D. Povijest arhitekture i umjetnosti (Os) E. Stilovi u arhitekturi (Os) F. Likovna umjetnost u vrtlarstvu (Os) G. Stilovi i razdoblja (I) H. Povijest stilova i dizajna (I) I. Estetika (Os) J. Crtanje s osnovama obojenja (Os)	K. Likovna umjetnost (O) L. Likovna umjetnost (O)	M. Likovna umjetnost (O) N. Povijest likovne umjetnosti (O)
	<i>broj sati</i>	35 sati godišnje, 280 sati ukupno	A.i E. 64 sata godišnje, 64 sata ukupno B. 70 sati godišnje, ukupno 140 sati C. 140/128 sati godišnje, ukupno 268 sati D. 70/64 sata godišnje, ukupno 204 sata F. 70 sati godišnje, 70 sati ukupno G. i H. 35/32 sata godišnje, ukupno 67 sati I. 35/32/70 sati godišnje, 32/35/64/70/102 sata ukupno J. 35/32 sata godišnje, ukupno 102 sata	K. 35 sati, ukupno 140 sati L. 35 sati, ukupno 70 sati	M. 35 sati, 140 sati ukupno N. 70 sati godišnje, (ukupno 280 sati)
	<i>likovni kurikulum</i>	- u sklopu <i>Nastavnog plana i programa za osnovnu školu</i>	- u sklopu nastavnih planova i okvirnih programa za određena područja djelatnosti, pojedini zasebno	K. zaseban kurikulum L. u sklopu nastavnog plana za pojedini grafički smjer	M. u sklopu <i>Nastavnog plana i programa za srednje glazbene i plesne škole</i> N. -
	<i>interdisciplinarnost unutar kurikuluma</i>	- ističe se tematska korelacija u kurikulumu likovne kulture	A. NE, ali u ostatku kurikulumu navode se Korelacije s ostalim predmetima B.i C. NE D. – J. nije naznačeno u kurikulumima, ali riječ je interdisciplinarnim predmetima koji spajaju likovnu umjetnost sa strukom	- ističe se » povezanost sa svima drugim predmetima «	NE
		- interdisciplinarni pristup i međupredmetne teme predviđene su unutar <i>Nacionalnog okvirnog kurikuluma</i> za cjelokupno opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje			
	<i>interdisc. primjeri u kurikulumu</i>	NE	NE	NE	NE
	<i>dodatne karakteristike/posebnosti</i>	- uključuje praktičnu nastavu	- predmeti koji povezuju likovnu umjetnost sa strukom	- predmet se ne sluša u svim razredima Prirodoslovno-matematičkih i Prirodoslovnih gimnazija	M. programska građa u potpunosti odgovara programskoj građi gimnazije

* O = obavezni predmet, I = izborni predmet, Os = obavezni strukovni predmet

A. pojedini smjerovi za turističko-ugostiteljska zanimanja, B. pojedini smjerovi srednje grafičke škole, C. smjer za građevinskog tehničara za graditeljsko nasljeđe, D. smjer za arhitektonskog tehničara, E. smjer za klesarskog tehničara, F. smjer za poljoprivrednog tehničara-vrtlara, G. smjer za soboslikara-ličioaca, H. smjer za pismoslikara, I. pojedini smjerova iz područja obrade tekstila i frizerski smjer, J. smjerovi za zanimanja soboslikara-ličioaca i pismoslikara, K. opće, jezične gimnazije, L. prirodoslovno-matematičke i prirodoslovne gimnazije, M. plesne i glazbene srednje škole, N. srednje likovne škole

Usporedbom nastavnih kurikuluma srednjih škola Slovenije, Finske, Sjeverne Karoline (SAD) i Kanade (Ontario) s Hrvatskom, mogu se uočiti neke osnovne sličnosti, ali i razlike u organizaciji školskih sustava. Tako, primjerice možemo primijetiti sličnosti između obrazovnih sustava europskih zemalja (Slovenije, Finske i Hrvatske), ali isto tako i sličnosti između zemalja sjevernoameričkog kontinenta (Sjeverne Karoline i Kanade). Osnovna razlika nastaje u organizaciji srednjoškolskog sustava: u europskim zemljama postoji jasna podjela između strukovnih i gimnazijskih usmjerenja, u američkim i kanadskim se školama odvija zajednička nastava za sve smjerove i o učenicima ovisi koje će predmete slušati, tj. koji će smjer odabrati. U ovoj podjeli jasno se vidi i razlika u zastupljenosti i statusu predmeta *Likovna umjetnost*. Tako je u Hrvatskoj, Sloveniji i Finskoj likovna umjetnost uglavnom obavezni predmet, dok u Sjevernoj Karolini i Kanadi nosi status izbornog predmeta [Tablice 6. i 7.]. Upravo zato je kod svih zemalja uočljiva i velika razlika u broju sati likovnih predmeta u strukovnim školama [Tablica 6.] gdje se može vrlo lako dogoditi da učenici zbog izbornosti predmeta ili zbog strukovnog programa koji ne uključuje likovni, završe srednju školu bez ijednoga odslušanoga sata likovne umjetnosti. Velika je razlika i u maksimalnom broju sati likovne umjetnosti tijekom ukupnog srednjoškolskog školovanja, tako da se kod strukovnih škola može zamijetiti varijacija od 32 sata (Hrvatska) do čak 770 sati (kanadska pokrajina Ontario) [Tablica 6.]. Isto vrijedi i za gimnazije, odnosno programe srednjih škola usmjerenih na daljnje fakultetsko obrazovanje, kod kojih maksimalan broj sati likovnog tijekom svih razreda srednje škole varira od 140 sati (Hrvatska) do 520 sati (Sjeverna Karolina), odnosno 770 sati (kanadska pokrajina Ontario) [Tablica 7.].

Ovakve velike razlike u satnici predmeta mogu se jednostavno objasniti. Naime, u američkim srednjim školama prevladava sustav izbornosti koji se primjenjuje i na likovne predmete pa se stoga može dogoditi da jedan učenik posveti čak 770 sati likovnim predmetima, dok drugi učenik neće odslušati ni jedan sat likovne umjetnosti. Upravo ta izbornost čini osnovnu razliku između opisanih američkih i europskih školskih sustava. Dok u strukovnim školama u većini zemalja broj sati likovnog iznosi nula [Tablica 6.], samo se u Sjevernoj Karolini i Kanadi zbog navedene izbornosti može dogoditi da učenik koji je odabrao opće »gimnazijsko« usmjerenje ne odsluša niti jedan sat likovne umjetnosti [Tablica 7.].

Tablica 6. Usporedba zastupljenosti interdisciplinarnosti u kurikulumima likovnih predmeta u strukovnim školama u Sloveniji, Finskoj, Kanadi (Ontario), Sjevernoj Karolini i Republici Hrvatskoj

<i>država</i>	Hrvatska**	Slovenija	Finska	Kanada	Sj. Karolina
<i>status likovnih predmeta*</i>	Os, O i I	Oi, O	O ili I	I	I
<i>broj sati godišnje</i>	0 ili 32/35/64/70 (128/140 sati***)	(0 ili) 34/35 sati	(0 ili) 40 sati	0 ili 110 sati	0 ili 130 do 150 sati
<i>maksimalno sati tijekom sr.šk.</i>	32/35/64/70/140/ (204/268 sati***) (280 sati****)	68 sati	160 sati	770 sati	130/150 sati
<i>likovni kurikulum</i>	- u sklopu kurikuluma za određenu struku	- u sklopu kurikuluma za umjetnička područja	- u sklopu s kurikuluma za određeni strukovni smjer	- u sklopu kurikuluma za umjetnička područja	- u sklopu kurikuluma za umjetničko obrazovanje
<i>interdisciplinarnost unutar kurikuluma</i>	- interdisciplinarni pristup i međupredmetne teme unutar Nacionalnog okvirnog kurikuluma - interdisciplinarni predmeti koji povezuju likovnu umjetnost sa strukom	- indirektno se spominje u vještinama koje učenici stječu predmetom - međupredmetno planiranje i povezivanje	- kroskurikularne teme u općem kurikulumu	- u kurikulumu: » Povezivanje « različitih područja i predmeta -u kurikulumu umjetničkih predmeta interdisciplinarne vještine koje učenici stječu - Interdisciplinarno učenje	- interdisciplinarnost kao jedan od ciljeva predmeta - integracija predmeta u priručnicima za nastavnike - » interdisciplinarnе teme 21. stoljeća «
<i>interdisciplinarni primjeri</i>	NE	DA	NE	NE	DA, ali u naputcima nastavnicima
<i>dodatne karakteristike</i>	- predmet likovne umjetnosti i srodni predmeti slušaju se u umjetničkim školama te u nekolicini srednjih strukovnih škola	- u smjernicama za srednjoškolsko obrazovanje načelo interdisciplinarnosti, strukovne suradnje i povezivanja (integracije)	Predmet je sadržajno ujednačen u svim strukovnim usmjerenjima.	Interdisciplinarno učenje kao izborni predmet ili skupina predmeta s naglaskom na interdisciplinarnost	- u nastavu likovnog uključen je i praktičan rad

* I = izborni predmet, O = obavezni predmet, Oi= obavezni izborni, Os = obavezni strukovni

** podaci umjetničkih škola navedeni su zajedno s podacima strukovnih škola

*** kod pojedinih građevinskih zanimanja

**** u likovnim školama

Tablica 7. Usporedba zastupljenosti interdisciplinarnosti u kurikulumima likovnih predmeta u gimnazijama i programima srednjih škola, usmjerenim na daljnje fakultetsko obrazovanje u Sloveniji, Finskoj, Kanadi (Ontario), Sjevernoj Karolini i Republici Hrvatskoj

<i>država</i>	Hrvatska	Slovenija	Finska	Kanada	Sj. Karolina
<i>status likovnih predmeta*</i>	O	Oi, Os, I, M	O	I	I
<i>broj sati godišnje</i>	35/70 (0 u pojedinim razredima)	70 sati	38 sati	0 ili 110 sati	0 ili 130 do 150 sati
<i>maksimalno sati tijekom sr.šk.</i>	140 sati	280 sati	190 sati	770 sati	520 (600) sati
<i>likovni kurikulum</i>	- zaseban kurikulum	- zasebni kurikulumi	- u sklopu kurikuluma za opće srednje škole	- u sklopu kurikuluma za umjetnička područja	- u sklopu kurikuluma za umjetničko obrazovanje
<i>interdisciplinarnost unutar kurikuluma</i>	- ističe se »povezanost sa svima drugim predmetima« - interdisciplinarni pristup i međupredmetne teme unutar Nacionalnog okvirnog kurikuluma	- međupredmetne poveznice	- zadane kroskurikularne teme u općem kurikulumu	- navodi se » Povezivanje « različitih područja i predmeta -u kurikulumu umjetničkih predmeta: interdisciplinarne vještine koje učenici stječu - Interdisciplinarno učenje	- interdisciplinarnost kao jedan od ciljeva predmeta - integracija predmeta u priručnicima za nastavnike - » interdisciplinarne teme 21. stoljeća «
<i>interdisciplinarni primjeri</i>	NE	DA	NE	NE	DA, ali u naputcima nastavnicima
<i>dodatne karakteristike</i>	- predmet likovne umjetnosti se ne sluša u posljednja dva razreda Prirodoslovno-matematičkih gimnazija, a u Prirodoslovnim gimnazijama sluša se samo u 3. razredu 2 sata tjedno	- u smjernicama za srednjoškolsko obrazovanje načelo interdisciplinarnosti, strukovne suradnje i povezivanja (integracije)	- nastavnici mogu osmisliti nove interdisciplinarne teme	- <i>Interdisciplinarno učenje</i> kao izborni predmet ili skupina predmeta s naglaskom na interdisciplinarnost	- u nastavi likovnog uključen je i praktičan rad

* I = izborni predmet, O = obavezni predmet, Oi= obavezni izborni, Os = obavezni strukovni, M = maturalni predmet

Interdisciplinarnost je kao nastavni pristup prepoznata u kurikulumima svih navedenih zemalja, bez obzira na strukovno ili opće obrazovno usmjerenje učenika. Štoviše, možemo uočiti i korelaciju u (ne)navođenju interdisciplinarnih primjera unutar kurikuluma između strukovnih škola i gimnazija [Tablica 6. i 7.]. Država koja se ističe od ostalih, jer u opisu likovnih predmeta u gimnazijskim i u strukovnim kurikulumima sadrži interdisciplinarne primjere, jest Slovenija. Valja izdvojiti i Sjevernu Karolinu s napomenom da se u njenom slučaju interdisciplinarni primjeri za predmet *Vizualna umjetnost* navode u dokumentima koji služe kao dodaci aktualnim kurikulumima, kao što su naputci nastavnicima. Od spomenutih zemalja kao pozitivan primjer ističe se i Finska, kao jedina država s »pravednijom« raspodjelom sati likovne umjetnosti jer je jednaka za gotovo sve učenike na strukovnim usmjerenjima [Tablica 6.]. Uporaba interdisciplinarnosti kao nastavnog pristupa zapravo najviše ovisi o samim profesorima i njihovim načinima predavanja. Stoga je logično za pretpostaviti da interdisciplinarnost u nastavi likovne umjetnosti ovisi i broju sati kojima profesor raspolaže. Kako je način rada profesora varijabla koju ne možemo izračunati, broj sati predmeta je jedan od rijetkih podataka koji nam, paralelno s pregledom kurikuluma, daju okvirni uvid u zastupljenost interdisciplinarnosti u nastavi likovne umjetnosti. Ako je broj sati likovnih predmeta malen, logično je za pretpostaviti da će i zastupljenost interdisciplinarnosti zbog praktičnih razloga, ponajviše zbog vremenskog ograničenja, isto tako biti mala. Naime, u slučaju vremenske ograničenosti manja je vjerojatnost da će profesor posegnuti za »dodatnim« gradivom iz drugih predmeta, to jest da će gradivo objašnjavati putem međupredmetne korelacije. Slijedom ove premise, možemo pretpostaviti da je interdisciplinarnost kao nastavni pristup u likovnoj umjetnosti u spomenutim državama znatno manje zastupljena u strukovnim školama, nego što je zastupljena u gimnazijama.

Time možemo zaključiti da bi se za povećanje uporabe interdisciplinarnosti u srednjoškolskoj nastavi likovne umjetnosti trebala poduzeti prvotna mjera u obliku povećanja satnice predmeta, odnosno izjednačavanja broja sati likovne umjetnosti u strukovnim školama i gimnazijama, ali i povećanja satnice u gimnazijama jer je jedan sat tjedno nedostatan za kvalitetnu i sveobuhvatnu obradu gradiva koja uključuje i interdisciplinarni pristup. Sljedeći koraci uključivali bi uvođenje konkretnih interdisciplinarnih primjera u kurikulume likovnih predmeta i edukaciju profesora putem seminara, radionica ili skupova na temu

interdisciplinarnosti u nastavi likovne umjetnosti, što bi znatno doprinijelo povećanju uporabe interdisciplinarnog pristupa u predmetnoj nastavi.

3.4.3. Interdisciplinarnost u udžbenicima iz *Likovne umjetnosti*

Analizom obveznih srednjoškolskih udžbenika iz likovne umjetnosti, odobrenih od Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske, pokušat ćemo dati uvid u zastupljenost interdisciplinarnoga pristupa u njihovim sadržajima, s obzirom na njihovu istaknutu ulogu kao »glavnog« pomoćnog sredstva za izvođenje nastave.

Udžbenici Radovana Ivančevića (*Likovni govor; Stilovi, razdoblja, život I; Stilovi, razdoblja, život II; Stilovi, razdoblja, život III*) odlikuju se opsežnim cjelinama i brojnim slikovnim materijalima koji učenicima pružaju bogat povijesno-kulturni kontekst, a sadrže pregršt referenci i primjera koji pripadaju području povijesti, geografije, biologije, anatomije, fizike, psihologije, književnosti, glazbene umjetnosti, vjeronauka, etike, kao i detalja iz naše svakodnevice. Zbog opsega interdisciplinarnih referenci, navest ćemo samo neke.

Ivančević u izlaganju sadržaja stavlja naglasak na povijesni kontekst, pa se može steći dojam da iz »povijesno-umjetničke sfere« često zalazi u oblast povijesti. Primjer toga može se uočiti u udžbeniku za treći razred gimnazije (*Stilovi, razdoblja, život II*) u kojemu, u uvodu u poglavlje *Romanika*, opisuje političku kartu Europe u 11. i 12. stoljeću te uz opis prilaže i karte s državama Europe iz 9. i 11. stoljeća.¹⁴⁹ I u cjelini *Gotika* možemo ponovo opaziti naglasak na povijesnom kontekstu u opisu razvoja obrta, razvoja gradova te Zagreba kao slobodnog kraljevskog grada, pri čemu se autor referira na Zlatnu bulu Bele IV. i političku kartu, ovaj puta Francuske iz 13. stoljeća.¹⁵⁰ Korištenje povijesno-geografskih karata uočljivo je u gotovo svim udžbenicima R. Ivančevića. Tako u udžbeniku za drugi razred gimnazije (*Stilovi, razdoblja, život I*) autor likovnom gradivu prilaže geografsku kartu Egipta s Dolinom kraljeva, geografsku kartu Mezopotamije, geografsku kartu s prikazom seobe žarišta civilizacija i kultura od Sumera preko Egipta i Krete do Grčke te povijesno-geografsku kartu

¹⁴⁹ Usp. Radovan Ivančević, *Stilovi, razdoblja, život II: Od romanike do secesije*, udžbenik za III. razred gimnazije, Zagreb: Profil, 2009., str. 13.

¹⁵⁰ Usp. Isto, str. 48–49.

grčkih polisa [Slika 4.].¹⁵¹ Jedino što se može *prigovoriti* spomenutim interdisciplinarnim primjerima jest činjenica da su karte u udžbenicima reproducirane u izrazito umanjenom obliku, a ispod pojedinih reprodukcija karata ne nalazi se pripadajuće objašnjenje, što bi moglo zbuniti učenike.

Slika 4. Zemljopisno-povijesne karte kao primjeri korelacije s likovnom umjetnosti u udžbeniku *Stilovi, razdoblja, život I* Radovana Ivančevića, str. 54., 44., 75. i 80.

U razmatranom udžbeniku autor nakon svake cjeline navodi *Pitanja i vježbe* te i u tom segmentu, kao jednu od rijetkih interdisciplinarnih vježbi, možemo vidjeti još jedan primjer korelacije sadržaja likovne umjetnosti sa zemljopisom. Tako se na kraju poglavlja o kretsko-mikenskoj kulturi od učenika traži da na zemljovidu potraže otok Kretu i grad Mikenu i izračunaju njihovu udaljenost.¹⁵² U istome udžbeniku, nalazimo i zanimljiv uvod u poglavlje o Mezopotamiji u kojem autor opisuje njen povijesni kontekst opisan u Bibliji te se referira na tekst iz Staroga zavjeta o kuli Babilonskoj.¹⁵³ Iz navedenog je vidljivo kako se gradivo likovne

¹⁵¹ Radovan Ivančević, *Stilovi, razdoblja, život I: Od paleolita do romanike*, udžbenik za II. razred gimnazije, Zagreb: Profil, 2009., str. 54., 44., 75., 80.

¹⁵² Usp. Isto, str. 73.

¹⁵³ Usp. Isto, str. 39–41.

umjetnosti u samo jednom primjeru može spojiti s gradivom hrvatskog jezika i književnosti, vjeronauka i povijesti.

U udžbeniku za prvi razred gimnazije *Likovni govor*, R. Ivančević primjenjuje interdisciplinarno povezivanje književnosti i povijesti s likovnom umjetnosti na primjeru Krležinih *Balada Petrice Kerempuha*, nakon čega ističe da bi bilo korisno povezivati nastavu navedenih predmeta.¹⁵⁴ U istom udžbeniku, u uvodnom poglavlju naslova *Pojedinac i okolina* autor zalazi u domenu biologije, tj. ljudske anatomije, objašnjavajući rad ljudskog mozga i činjenicu da jednom polovicom mozga mislimo vizualno, dok drugom polovicom mislimo verbalno.¹⁵⁵ Ni Ivančevićev udžbenik za četvrti razred gimnazije (*Stilovi, razdoblja, život III*) nije zakinut interdisciplinarnim primjerima. Tako u poglavlju *Umjetnost između dva rata* autor opisuje odnos umjetnosti i državne ideologije na primjeru Hitlerove Njemačke i propagandne izložbe *Izopačene umjetnosti* kojom se željela ismijati onodobna umjetnost pretežito autora Židova.¹⁵⁶ Na ovome se primjeru, osim očite korelacije s povijesti, može iščitati i (a)moralni aspekt takvoga čina, čime prelazimo u domenu etike.

U udžbeniku za prvi razred srednje škole, *Likovna umjetnost I* Jadranke Damjanov, slika je glavni organizator teksta.¹⁵⁷ Autorica se usredotočuje na analize umjetničkih djela te sukladno tomu u udžbeniku ne nalazimo primjere interdisciplinarnosti. U udžbeniku *Likovna umjetnost 2*, iste autorice, koji obuhvaća gradivo likovne umjetnosti od 2. do 4. razreda srednje škole, situacija je znatno drugačija. Iako, kao i u Ivančevićevim udžbenicima, nema spomena interdisciplinarnosti kao pojma, u ovom udžbeniku možemo uočiti svojevrsnu korelaciju s povijesti, književnosti i vjeronaukom. Primjerice, u poglavlju *Mitovi* unutar cjeline *Umjetnost Egipta i Mezopotamije*, J. Damjanov objašnjava što su to mitovi i koje vrste egipatskih i mezopotamskih mitova postoje te navodi mezopotamski ep o Gilgamešu.¹⁵⁸ Takvim primjerom spaja se gradivo likovne umjetnosti s gradivom povijesti, književnosti, vjeronauka i etike (analizom sadržaja epa).

¹⁵⁴ Usp. Radovan Ivančević, *Likovni govor: Uvod u svijet likovnih umjetnosti*, udžbenik za I. razred gimnazije, Zagreb: Profil, 1997., str. 111.

¹⁵⁵ Usp. Isto, str. 19–20.

¹⁵⁶ Usp. Radovan Ivančević, *Stilovi, razdoblja, život III: Umjetnost XX. stoljeća*, udžbenik za IV. razred gimnazije, Zagreb: Profil, 2009., str. 83.

¹⁵⁷ Usp. Jadranka Damjanov, *Likovna umjetnost I*, udžbenik za 1. razred gimnazija i umjetničkih škola, Zagreb: Školska knjiga, 1981.

¹⁵⁸ Usp. Jadranka Damjanov, *Likovna umjetnost II*, udžbenik za gimnazije, strukovne i umjetničke škole, Zagreb: Školska knjiga, 1983., str. 41.

Udžbenici *Likovna umjetnost 1*, *Likovna umjetnost 2* i *Likovna umjetnost 3*, skupine autorica Zrinke Jurić Avmedoski, Blanke Petrincec Fulir, Natalije Stipetić Ćus, Elen Zubek, također koriste mnoštvo povijesnih referenci, ali i primjera koji koreliraju sa zemljopisom, kemijom, fizikom, književnosti i vjeronaukom. Navedeni udžbenici također opisuju gradivo likovne umjetnosti pomoću primjera iz naše okoline s kojima se učenici mogu veoma lako poistovjetiti. U *Likovnoj umjetnosti 1*, na kraju poglavlja o dizajnu naslova *Predmeti koji nas okružuju*, učenicima se daje zadatak da pronađu kod kuće neki dobro oblikovan predmet te da obrazlože svoj izbor tako da obrate pozornost na njegovu funkciju, materijal, ergonomiju i estetsku komponentu.¹⁵⁹ Na takvome se zadatku učenicima može najlakše pokazati interdisciplinarna priroda likovne umjetnosti u svom najosnovnijem obliku jer uvidom u različite predmete učenici mogu na jednostavan način uočiti široku primjenjivost umjetnosti u našoj okolini, od njenog povijesnog značaja, preko njenih utilitarnih funkcija, sve do svakodnevne primjene u medijima i marketingu. Na kraju svake cjeline autorice, osim *Zadatka* i *Pitanja*, učenicima nude i rubrike *Upamti* i *Saznaj više*. Pošto se bavimo interdisciplinarnim aspektom nastave, najzanimljivija nam je upravo rubrika *Saznaj više*. U udžbeniku *Likovna umjetnost 1* pod navedenom rubrikom nakon cjeline Boja, opisana je boja kao fizikalna osobina svjetlosti, a u poglavlju koje slijedi, objašnjava se boja kao pigment.¹⁶⁰ Tako se u navedenim primjerima može uočiti korelacija likovne umjetnosti s fizikom, kemijom i biologijom.¹⁶¹ Nešto je bolje riješena interdisciplinarna povezanost likovnog i zemljopisa u rubrici *Saznaj više* koja slijedi nakon poglavlja *Skulptura: odnos materijala i oblika* u kojoj autorice objašnjavaju vrste kamena kao povijesno najomiljenijeg kiparskog materijala.¹⁶²

U udžbeniku za 2. razred srednjih škola (*Likovna umjetnost 2*) autorice uz cjelinu o mezopotamskoj kulturi prilažu i zemljopisnu kartu Mezopotamije, koja je puno veća od one koju uz istu temu u svojem udžbeniku prilaže R. Ivančević te stoga učenicima i razumljivija, [Slika 5]. I u ovome udžbeniku kao primjer korelacije, najzanimljivija je rubrika *Saznaj više*,

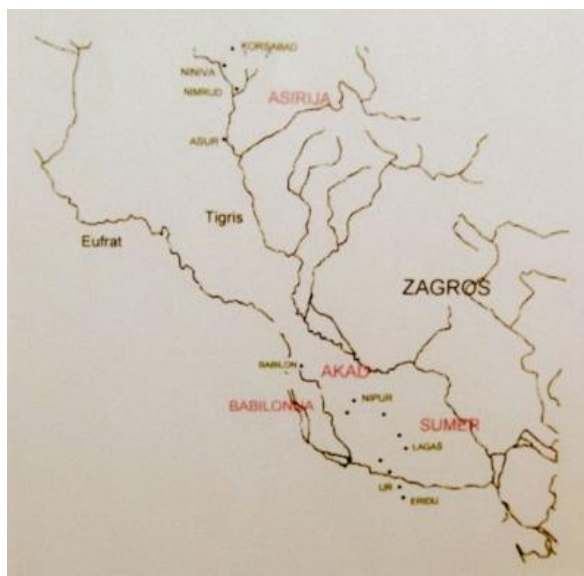
¹⁵⁹ Usp. Zrinke Jurić Avmedoski, Blanka Petrincec Fulir, Natalija Stipetić Ćus, Elen Zubek, *Likovna umjetnost 1*, udžbenik za 1. razred srednjih škola s dvogodišnjim i četverogodišnjim programom, Zagreb: Alfa, 2009., str. 16.

¹⁶⁰ Usp. Isto, str. 51., 57.

¹⁶¹ Vidi poglavlje 4.3. Interdisciplinarnost u primjeru povezivanja likovne umjetnosti, fizike, biologije i kemije

¹⁶² Usp. Isto, str. 109.

pa tako nakon cjeline o antičkoj Grčkoj učenici mogu pročitati ulomak o Olimpijskim igrama koji spaja sadržaje iz povijesti, vjeronauka, etike te tjelesne i zdravstvene kulture.¹⁶³

Slika 5. Zemljopisno-povijesna karta Mezopotamije kao primjer korelacije s likovnom umjetnosti u udžbeniku *Likovna umjetnost 2* skupine autorica Z. Jurić Avmedoski, B. Petrinc Fulir, N. Stipetić Ćus, E. Zubeck, str. 30.

Iako se u udžbeniku to ne spominje, navedeni primjer se lako može dodatno povezati s gradivom koje slijedi, s grčkom skulpturom, primjerice povezivanjem oblikovanja ljudskog tijela s temom koju ono prikazuje, što se, primjerice, može uočiti na Mironovoj skulpturi *Bacač diska* (450. g. pr. Kr.).

U udžbeniku za 3. razred srednjih škola (*Likovna umjetnost 3*) autorice također najviše koriste rubriku *Saznaj više* kao svojevrsnu platformu za dodatno povezivanje likovne umjetnosti s gradivom ostalih predmeta, osobito povijesti, vjeronauka i fizike. Tako nakon poglavlja *Kasni barok i rokoko* autorice opisuju princip korištenja *camere obscurae*, naprave koja je prethodila fotografskom aparatu pri čemu možemo uočiti povezanost sadržaja likovne umjetnosti sa sadržajem fizike (optike).¹⁶⁴ Na navedenom primjeru učenicima bi se mogao dati zadatak da kod kuće probaju sami izraditi *cameru obscuru* te bi se nakon toga na satu s njima

¹⁶³ Usp. Zrinka Jurić Avmedoski, Blanka Petrinc Fulir, Natalija Stipetić Ćus, Elen Zubeck, *Likovna umjetnost 2*, udžbenik za 2. razred srednjih škola s dvogodišnjim i četverogodišnjim programom, Zagreb: Alfa, 2009., str. 71.

¹⁶⁴ Usp. Zrinka Jurić Avmedoski, Blanka Petrinc Fulir, Natalija Stipetić Ćus, Elen Zubeck, *Likovna umjetnost 2*, udžbenik za 2. razred srednjih škola s četverogodišnjim programom, Zagreb: Alfa, 2009., str. 119.

moglo raspraviti o optičkom principu rada kutije i to povezati s načinom na koji gledamo, odnosno kako naše oko percipira okolinu, čime zalazimo i u domenu biologije.

Udžbenik Antuna Karamana *Opća povijest umjetnosti od prapovijesti do suvremenosti*, namijenjen 2. razredu gimnazije s dvogodišnjim programom, odlikuje se veoma opsežnim cjelinama koje je autor vješto osmislio integrirajući različite discipline – povijest, arheologiju, religiju, filozofiju, sociologiju, književnost i politiku – s gradivom likovne umjetnosti. Ovaj postupak možda je najbolje objasnio autor udžbenika osvrnuvši se u pogovoru na složenu prirodu same umjetnosti koja »[...] nije statična pojava i, [...] nju za razliku od egzaktnih prirodnih znanosti, nije moguće objašnjavati precizno utvrđenim teoremima niti vagati utezima, mjeriti metrom ili možda nekim drugim konvencionalno dogovorenim mjerama fizičkog svijeta. Umjetnosti su imanentni kretanje, duhovna dinamika i stalne mijene ne samo na razini slijeda općih stilskih kategorija i cjelina što ih bilježi, u dijakroniji, povijesno vrijeme, nego i unutar svakog pojedinog stilskog očitovanja, u sinkroničnom presjeku, kao i unutar individualnih subjektivnih poetika i izričaja (idiolekata) svakog pojedinog umjetnika posebno.«¹⁶⁵

Najveću zastupljenost interdisciplinarnih primjera, integriranih u gradivo likovne umjetnosti, pronalazimo u udžbeniku za 4. razred gimnazije, *Povijest umjetnosti 20. stoljeća* Vladimira i Kristine Rismondo, ali ni oni nisu dodatno istaknuti u cjelinama udžbenika, budući da se nigdje ne navode pojmovi poput »interdisciplinarnosti« ili »korelacije«. Očite primjere interdisciplinarnog u ovome udžbeniku čine pregledi najznačajnijih i najpoznatijih dostignuća u umjetnosti, povijesti i politici, glazbi i književnosti te znanosti, tehnologiji i istraživanjima, u razdoblju od 1900. do 1945. godine [Slika 6.], odnosno od 1945. do 2000. godine.¹⁶⁶ Oba pregleda služe kao zanimljiv kontekstualni uvod u gradivo koje udžbenik obrađuje, a koje je podijeljeno u dva dijela: prvi dio bavi se umjetnošću prve polovice 20. stoljeća, dok se drugi dio osvrće na razdoblje umjetnosti nakon II. svjetskog rata sve do 2000-ih godina.

¹⁶⁵ Antun Karaman, *Opća povijest umjetnosti od prapovijesti do suvremenosti*, udžbenik za 2. razred gimnazije s dvogodišnjim programom, Zagreb: Školska knjiga, 2009., str. 272.

¹⁶⁶ Usp. Kristina Rismondo, Vladimir Rismondo, *Povijest umjetnosti 20. stoljeća*, udžbenik likovne umjetnosti za 4. razred gimnazija, Zagreb: Školska knjiga, 2008., str. 12–13., 140–141.

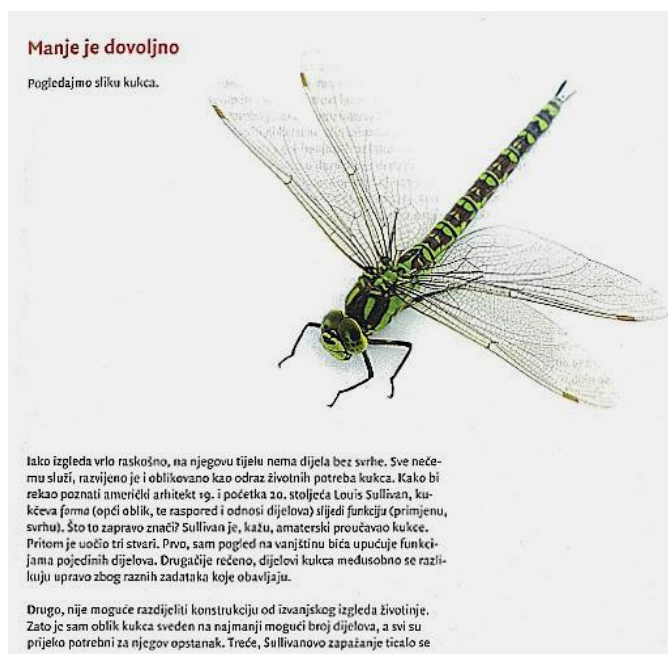

Slika 6. Kontekstualni pregled prve polovice 20. stoljeća u udžbeniku *Povijest umjetnosti 20. stoljeća* Kristine i Vladimira Rismondo, str. 12–13.

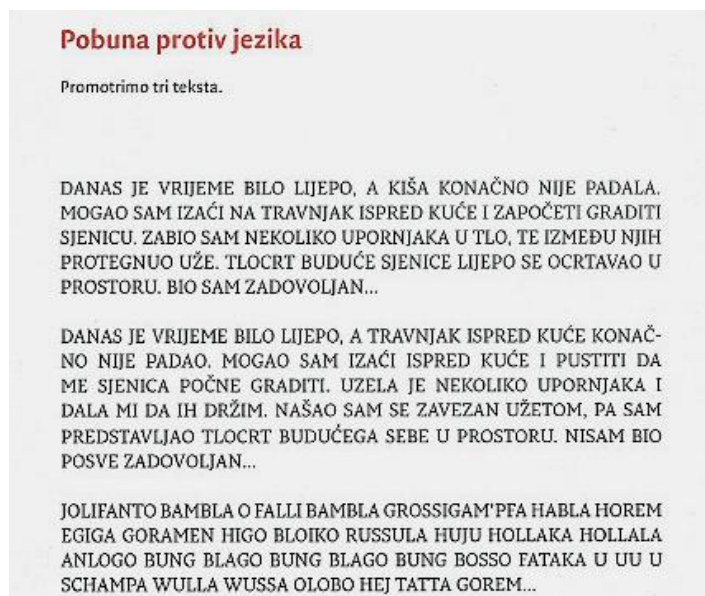
Osim navedenih područja, autori udžbenika gradivo likovne umjetnosti povezuju i s matematikom, fizikom, filozofijom, psihologijom i biologijom. Kao primjer korelacije likovne umjetnosti i biologije možemo izdvojiti cjelinu *Funkcionalizam* za čiji su uvod autori odabrali kukca (vilina konjica), kao primjer iz prirode na kojemu se veoma lako objašnjava funkcionalizam u arhitekturi jer, baš poput funkcionalističke zgrade ili kuće, svaki dio tijela kukca ima svoju svrhu, tj. određenu funkciju koja se reflektira na njegov izgled [Slika 7.].¹⁶⁷ Za uvod u umjetnost dadaizma i nadrealizma, autori su također posegnuli za primjerima izvan umjetničkog područja, u područje hrvatskog jezika i književnosti, uzevši za primjer analizu triju različitih tekstova [Slika 8.].¹⁶⁸ Učenici čitanjem i analizom tekstova postupno trebaju uočiti da je prvi tekst jedini u potpunosti razumljiv i logički napisan. U drugome tekstu učenici mogu prepoznati riječi, ali uočavaju njihovu nelogičku povezanost, odnosno shvaćaju da je opisana situacija nerealna.

¹⁶⁷ Usp. Isto, str. 71–72.

¹⁶⁸ Usp. Isto, str. 101–102.

Slika 7. Primjer korelacije s biologijom u udžbeniku *Povijest umjetnosti 20. stoljeća* Kristine i Vladimira Rismondo, str. 71.

Slika 8. Primjer korelacije s hrvatskim jezikom u udžbeniku *Povijest umjetnosti 20. stoljeća* Kristine i Vladimira Rismondo, str. 101.

Naposljetku, u trećemu, posve kaotičnom, tekstu učenici ne uspijevaju prepoznati riječi niti njihovo značenje. Upravo je taj treći tekst tijekom 1917. godine napisao njemački pjesnik i jedan od začetnika dadaizma – Hugo Ball. Čitanjem i analizom navedenog teksta, zapravo

Ballove dadaističke pjesme nazvane *Karawane*, učenici bi trebali povezati odrednice teksta s karakteristikama *dade* koje uključuju: nedostatak značenja, pobunu protiv jezika i ondašnjeg društvenog uređenja koje je dovelo do Prvog svjetskog rata, anarhizam i rušenje autoriteta, *ready-made* te automatizam kao karakteristiku nadrealizma.

Analiza srednjoškolskih udžbenika propisanih od strane Ministarstva ukazala je da niti jedan udžbenik ne sadrži interdisciplinarni zadatak, vježbu ili paragraf s istaknutom ili naznačenom međupredmetnom povezanosti čime bi se učenicima moglo jasnije ukazati na povezanost gradiva likovne umjetnosti s ostalim školskim predmetima. Korelacije s ostalim područjima, odnosno interdisciplinarni primjeri, mogu se primijetiti tek detaljnim iščitavanjem teksta, u obliku usputno ukomponiranih detalja te ponegdje u odabiru pratećih slikovnih materijala. Nadalje, udžbenici se međusobno uvelike razlikuju po mnogim aspektima, unatoč činjenici da se bave istim sadržajima. Razlike se tako mogu očitati ponajprije u konceptu cjelina te obujmu gradiva kojeg obuhvaćaju, zatim u samom odabiru likovnih primjera te naposljetku u nadopunama nakon svake teme, vježbama i dodatnim rubrikama. U skladu s time, varira i uporaba interdisciplinarnog pristupa u njihovim sadržajima.

Zastupljenost interdisciplinarnog pristupa u likovnoj umjetnosti u hrvatskim srednjoškolskim udžbenicima mogla bi biti veća, a same poveznice između nje i raznih disciplina trebale bi biti istaknute u tekstu udžbenika. Naglašavanje međupredmetnog povezivanja konkretnim terminima kao što su »interdisciplinarnost« ili »korelacija« moglo bi se pozitivno odraziti na učenike i profesore te na još jedan način doprinijeti povećanju uporabe interdisciplinarnog pristupa u nastavi likovne umjetnosti. Naglašavanje interdisciplinarnih primjera u tekstu udžbenika, bilo isticanjem naslova, drugačijim oblikovanjem teksta ili izdvajanjem zasebnih interdisciplinarnih paragrafa, učenike bi potakli da tijekom samostalnog učenja sami posegnu za gradivom predmeta s kojima je naznačena povezanost gradiva likovne umjetnosti. Isto tako, isticanje korelacije u udžbenicima moglo bi poslužiti kao poticaj profesorima za oblikovanje nastavnih cjelina na način da u njih uvrste interdisciplinarno gradivo ili da ih tematski povežu s danim korelirajućim primjerima.

3.4.4. Uporaba interdisciplinarnosti u nastavi *Likovne umjetnosti* – konkretni primjeri iz hrvatskoga školstva

Kao ostvarene projekte i programe koji potiču uporabu interdisciplinarnosti u nastavi likovne umjetnosti navest ćemo dva primjera iz hrvatskih srednjih škola: eksperimentalni interdisciplinarni program *Zadarske privatne gimnazije* te interdisciplinarne *online* projekte profesorice Kristine Rismondo iz *XV. gimnazije* u Zagrebu.

Jedina hrvatska srednja škola koja temelji svoj nastavni plan i program na interdisciplinarnosti jest *Zadarska privatna gimnazija s pravom javnosti*. Nastava se u navedenoj školi provodi po eksperimentalnom programu koji se sastoji od tri dijela: od zajedničkog, jezgrovnog kurikuluma koja čine tri ključna predmeta za polaganje državne mature (hrvatski jezik, engleski jezik i matematika), zatim od diferenciranog, razlikovnog kurikuluma te od izbornih školskih predmeta iz kojih se učenici ne ocjenjuju. Dio eksperimentalnog programa koji je od važnosti za našu temu jest diferencirani ili razlikovni kurikulum koji se sastoji od humanističkog ili prirodoslovnog smjera, ovisno o odabiru učenika obzirom na njihove interese i planove za daljnje obrazovanje. Humanistički dio stavlja naglasak na povijest, filozofiju/etiku, sociologiju, likovnu umjetnost, drugi strani jezik i informatiku, dok se prirodoslovni dio fokusira na fiziku, kemiju, biologiju i informatiku. Za oba smjera ističe se podatak da se »u najvećoj mjeri realiziraju interdisciplinarno.«¹⁶⁹ Ono što je zanimljivo jest da likovna umjetnost nije isključena iz kurikuluma prirodoslovnoga smjera, niti umanjena brojem sati obzirom na državne prirodoslovne gimnazije – to jest, učenici ovoga smjera u zadarskoj školi *Likovnu umjetnost* također slušaju dva sata tjedno u trajanju od jedne školske godine. Nadalje, osobito je zanimljiva i činjenica da je u humanističkom dijelu programa broj sati likovne umjetnosti povećan na dva sata tjedno i to tijekom sva četiri razreda školovanja. Autori eksperimentalnog programa taj postupak objašnjavaju ističući važnost tragova »vizualnog«, odnosno važnost utjecaja umjetničkih dostignuća na povijesni razvoj civilizacija, te ističu interdisciplinarnost i multidisciplinarnost kao značajke 21. stoljeća kojima treba dati važnu ulogu u nastavi i u obrazovnom sustavu.¹⁷⁰ Također, valja napomenuti

¹⁶⁹ *Eksperimentalni gimnazijski program Zadarske privatne gimnazije*, dokument preuzet s mrežne stranice Zadarske privatne gimnazije s pravom javnosti <http://www.zpg.hr/upisi.asp> (preuzeto 2. rujna 2013.)

¹⁷⁰ Usp. *Školski kurikulum Zadarske privatne gimnazije*, dokument preuzet s mrežne stranice Zadarske privatne gimnazije s pravom javnosti <http://www.zpg.hr/upisi.asp> (preuzeto 2. rujna 2013.)

da je eksperimentalni program *Zadarske privatne gimnazije* kreiran po metodama i oblicima rada te načelima i ciljevima *Nacionalnog okvirnog kurikulumu*.¹⁷¹ Dakle, na ovome pozitivnom primjeru mogu se uočiti i ostvarene potrebe za promjenama u dosadašnjoj školskoj praksi, poput povećanja satnice likovne umjetnosti, reorganizacije obaveznih predmeta i/ili uvođenja izbornih predmeta. Srodne bi promjene i u drugim školama, to jest njihovim nastavnim programima, zasigurno doprinijele implementaciji novih oblika rada zastupljenih i u *Nacionalnom okvirnom kurikulumu*, a jedan od njih je i interdisciplinarni pristup u nastavi.

Sljedeći pozitivni primjeri implementacije interdisciplinarnosti u nastavu likovne umjetnosti čine *online* projekti Kristine Rismondo, profesorice likovne umjetnosti u zagrebačkoj XV., prirodoslovno-matematičkoj gimnaziji (MIOC). Riječ je o projektima koji služe kao primjer *e-učenja* u nastavi likovne umjetnosti i njihova je svrha pojasniti gradivo obrađeno na nastavi, ali i dodatno zainteresirati učenike za sam predmet. Profesorica Rismondo je pomoću ovakvih *e-projekata* pronašla izvrstan način implementiranja interdisciplinarnosti i novih medija u nastavu likovne umjetnosti te istodobno doskočila problemu male satnice ovoga predmeta u prirodoslovno-matematičkim gimnazijama. Istraživački i interdisciplinarni projekti učenika, kao što su *Javni spomenik u Zagrebu*, *Zlatni rez*, *Moj kvart* i *Lica s pročelja* zajedno s nastavom u razredu, uporabom udžbenika te *online* nastavom čine suštinu sadržaja likovne umjetnosti koju predaje profesorica Rismondo. Od navedenih projekata, izdvojit ćemo projekte *Zlatni rez* i *Moj kvart*, kao izvrsne primjere uporabe interdisciplinarnosti u likovnoj nastavi. *Zlatni rez* je bio projekt učenika 1. razreda XV. gimnazije u školskoj godini 2009./2010., »zamišljen kao semestralni korelativni zadatak likovne umjetnosti i matematike u trajanju od mjesec dana,«¹⁷² a njegovi ciljevi su bili razumijevanje i primjena pojma *zlatni rez*. Profesorica Rismondo je na mrežnoj aplikaciji *Springnote* postavila problem te podijelila učenike u grupe (interdisciplinarnu, referentnu i istraživačku) koje će ga »rješavati« sukladno sa svojim zadacima. Zadatci unutar projekta koje možemo izdvojiti kao interdisciplinarne primjere povezivanja matematike i likovne umjetnosti bili su sljedeći: *Omjeri i razmjeri u matematici*, *Zlatni rez i simetrije*, *Geometrija i zlatni rez* i *Fraktali i zlatni rez*. Međutim, jedan dio zadataka uključivao je i korelacije s nekim drugim

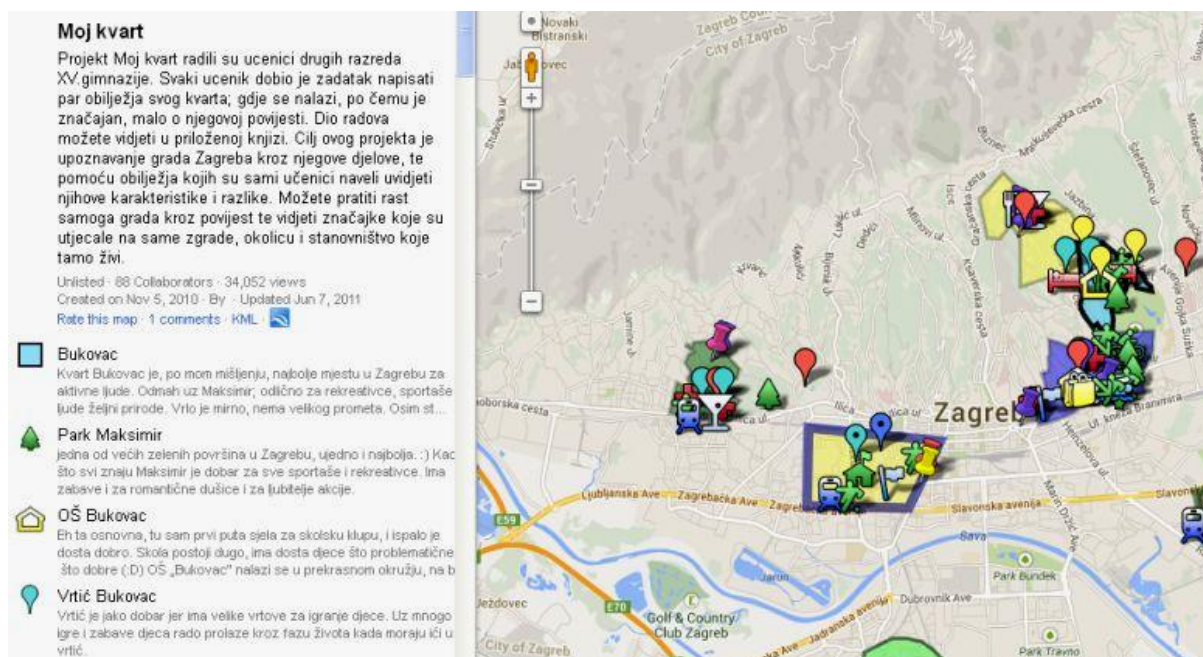
¹⁷¹ Usp. Isto.

¹⁷² CUC 2010 - Kristina Rismondo - Realizacija nastavnog zadatka *Zlatni rez* na stranici *Springnote*, video prezentacija projekta preuzeta s mrežne stranice CARnet-a <http://mod.carnet.hr/index.php?id=1261&q=watch> (4. rujna 2013.)

predmetima. Tako zadatak *Zlatni rez u prirodi* povezuje likovnu umjetnost s biologijom, dok *Zlatni rez u povijesnom kontekstu* uključuje korelaciju likovne umjetnosti i povijesti. Osim navedenih zadataka, projekt je uključivao i analize zlatnoga reza na odabranim umjetničkim djelima i građevinama, ali i diskusiju s pitanjima poput »Od kad i kako čovjek zna za zlatni rez?« ili »Zašto baš zlatni rez smatramo najsavršenijim?«¹⁷³ Učenici su za ovaj projekt koristili slikovne materijale iz udžbenika i crteže koje su sami radili na satu te skenirali i postavili na mrežnu stranicu projekta. Također, treba istaknuti činjenicu i da samim radom na računalu te postavljanjem materijala na internetske stranice dolazi do interdisciplinarnog povezivanja likovne umjetnosti i informatike. U školskoj godini 2010./2011. profesorica Rismondo pokrenula je još jedan interdisciplinarni projekt – *Moj kvart* – ovaj puta s učenicima 2. razreda zagrebačke XV. gimnazije, a koji se sastojao od dva dijela. U prvome dijelu učenici su trebali napisati obilježja svoje četvrti, to jest navesti par povijesnih činjenica o njoj te objasniti po čemu je ona značajna. Zatim su odabrane lokacije i znamenitosti trebali obilježiti na interaktivnoj karti *Google Maps*, što je i vidljivo na karti pri posjeti mrežne stranice projekta na *Google Maps*-u, na kojoj su raznobojne ikone raspoređene po karti Zagreba i okolice [Slika 9.]. Klikom na svaku ikonu posjetitelj ove mrežne stranice može vidjeti koje lokacije su učenici odabrali te pročitati ukratko o njihovom povijesnom i društvenom kontekstu. Ovaj prvi dio projekta predstavlja zanimljiv primjer povezivanja likovne umjetnosti prvenstveno sa zemljopisom i poviješću, zatim sociologijom, vjeronaukom, tjelesnom i zdravstvenom kulturom te, naposljetku, s informatikom. Drugi dio projekta uključivao je fotografiranje odabranih kulturnih, povijesnih i društvenih znamenitosti te odabir lokacija koje imaju određenu emocionalnu vrijednost za učenike. Zadatak učenika je bio da te lokacije opišu i objasne zašto su ih odabrali, odnosno, riječima profesorice Rismondo, da vode »jednu vrstu intimnog dnevnika.«¹⁷⁴ Profesorica Rismondo je nakon izvršenja ovih zadataka skupila dio fotografija i ueničkih opisa značajnih lokacija te ih objavila u obliku elektroničke knjige *Moj kvart*.

¹⁷³ Usp. Isto.

¹⁷⁴ CUC 2011 - Kristina Rismondo - Studija slučaja: E – učenje u nastavi likovne umjetnosti u prirodoslovno-matematičkoj XV gimnaziji, video prezentacija projekta preuzeta s mrežne stranice CARnet-a <http://mod.carnet.hr/index.php?q=watch&id=1594> (preuzeto 4. rujna 2013.)

Slika 9. Interdisciplinarni projekt *Moj kvart* profesorice Rismondo i učenika XV. gimnazije na Google Maps

U navedenoj *e-knjizi* osim rezultata ovog uspješnog učeničkog projekta, profesorica Rismondo navodi da je kao inspiracija za projekt poslužila knjiga *Kvartovska spika* Valentine Gulin Zrnić te objašnjava da je projekt *Moj kvart* trebao osvijestiti vlastiti identitet učenika u kontekstu arhitekture i urbanizma kvarta te učenicima razotkriti turističke i kulturne vrijednosti vlastitog kvarta.¹⁷⁵ Iz opisanih ciljeva, kao i iz samih zadataka, osim već spomenutih korelacija likovne umjetnosti sa zemljopisom, povijesti i sociologijom, može se također uočiti i povezanost sa psihologijom.

Program *Zadarske privatne gimnazije* i projekti profesorice Rismondo s učenicima zagrebačke XV. gimnazije ukazuju na dva, već spomenuta, veoma bitna čimbenika za povećanje uporabe interdisciplinarnog pristupa u nastavi likovne umjetnosti, a to su: povećanje satnice predmeta te inicijativa tj. motiviranost profesora. Autori eksperimentalnog programa *Zadarske privatne gimnazije* uočili su važnost implementacije interdisciplinarnog pristupa, kao što ju je prepoznao i *Nacionalni okvirni kurikulum*, po čijim je smjernicama, uostalom, spomenuti program i osmišljen. Međutim, ono što su autori programa ove zadarske gimnazije uvidjeli jest činjenica da za većinu novih metoda i oblika rada, koje *Nacionalni*

¹⁷⁵ Kristina Rismondo (ur.), *Moj kvart*, e-knjiga na mrežnoj stranici *Issuu* http://issuu.com/kristinar/docs/e_knjiga_kvart (posjećena 4. rujna 2013.)

okvirni kurikulum predviđa, u hrvatskim školama jednostavno nema uvjeta. Upravo stoga su autori u gimnazijski program uveli ključne preinake na način da su smanjili broj obaveznih predmeta te uveli »interdisciplinarno povezivanje većeg dijela programskih sadržaja prema načelima predmetne povezanosti,«¹⁷⁶ što je rezultiralo s dvostrukim povećanjem satnice likovne umjetnosti u humanističkom odjeljenju programa.

Slika 10. Plakat akcije *POGLE'dizajn!*, Udruga za promicanje vizualne kulture – Odgoj pažnje (OPA)

Značaj likovne umjetnosti u obrazovanju i odgoju mladih prepoznale su i profesorice likovne kulture Gordana Košćec, Jelena Bračun, Ida Mati Loher i Martina Kosec koje su 2009. godine pokrenule *Udrugu za promicanje vizualne kulture OPA (Odgoj PAžnje)*. Udruga od samih svojih početaka nizom akcija ističe potrebu za povećanjem satnice likovne kulture u hrvatskim osnovnim školama jer »[g]otovo ne postoji područje ljudskog djelovanja za koje nije bitna brzina i kvaliteta vizualnog opažanja, sposobnost prepoznavanja vizualnih poruka i simbola, estetska osjetljivost, sposobnost predočavanja kroz skice ili nacрте, stvaralačko

¹⁷⁶ *Školski kurikulum Zadarske privatne gimnazije*, dokument preuzet s mrežne stranice Zadarske privatne gimnazije s pravom javnosti <http://www.zpg.hr/upisi.asp> (preuzeto 2. rujna 2013.)

mišljenje...¹⁷⁷ Osobito se ističe OPA-ina akcija *POGLE'dizajn!* čiji je cilj bio podizanje opće svijesti o važnosti vizualne kulture, a koja je uključivala likovne radionice s oko 400 polaznika – učenika osnovnih škola između 11 i 15 godina starosti tijekom rujna i listopada 2009. godine [Slika 10.].

I u slučaju povećanja satnice likovne umjetnosti u nastavnim programima osnovnih i srednjih škola, malo se toga može poduzeti u poticanju profesora, kako likovne umjetnosti tako i drugih predmeta, da uvedu nove metode kao što je interdisciplinarni pristup u svoj način rada. To je problem kojem treba pristupiti krenuvši od samih početaka – od fakultetskog obrazovanja predmetnih nastavnika. Tako bi se, primjerice, mogao uvesti kolegij »Interdisciplinarni pristup u nastavi« za studente nastavničkog usmjerenja u sklopu Centra za obrazovanje nastavnika Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Centar među brojnim kolegijima uključuje i različite interdisciplinarne kolegije kao što su *Filozofija odgoja*, *Sociologija obrazovanja* ili *Primjena računala u nastavi jezika*, koje slušaju studenti sa svih fakultetskih odjeljenja. Upravo zbog svoje interdisciplinarne prirode djelovanja i opsega studenata – budućih nastavnika s različitih područja djelovanja – Centar za obrazovanje nastavnika pruža idealne uvjete za uvođenje jednog takvog kolegija.

4. Primjeri primjene interdisciplinarnosti u nastavi *Likovne umjetnosti*

Gradivo likovne umjetnosti može se povezati s gradivom ostalih školskih predmeta na nekoliko načina. Nastavnik, primjerice, može povezivati likovnu umjetnost s grčkim i latinskim jezikom, povijesti, zemljopisom, glazbenom umjetnosti i hrvatskim jezikom i književnosti kao uvod u svako novo stilsko razdoblje koje se obrađuje na satu. Takvo kontekstualno povezivanje služi učenicima da se prisjete gradiva ostalih predmeta te da ih potakne na samostalno povezivanje činjenica, kako na nastavi likovnog i ostalih predmeta tako i pri samostalnom učenju. Također, osim kulturno-povijesnog konteksta stilskih razdoblja, gradivo likovne umjetnosti nastavnik može korelirati od usputnih primjera preko povezivanja na konkretnim umjetničkim djelima sve do cijelih tematskih cjelina. Treba istaknuti da

¹⁷⁷ Mrežna stranica *Udruge za promicanje vizualne kulture OPA (Odgoj PAžnje)* <http://www.opa.hr/index.php?aktivnosti/peticija/> (05. rujna 2013.)

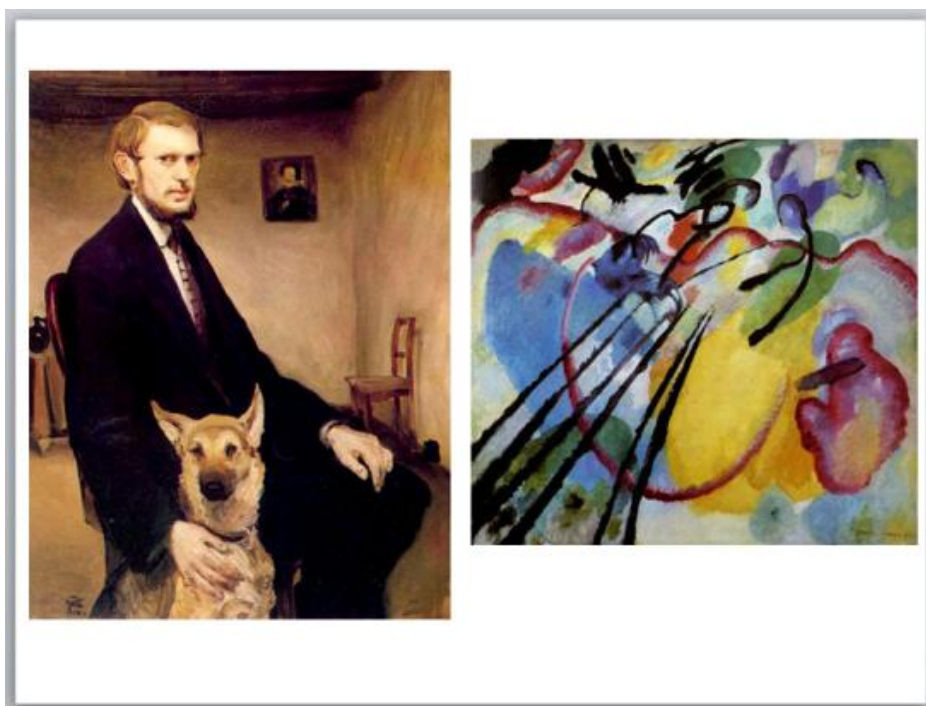
interdisciplinarnost ne mora isključivo biti vezana za aktivnosti nastavnika – ona se također može primijeniti u zadacima i vježbama za učenike. Štoviše, uporaba interdisciplinarnih vježbi bila bi poželjna na satu jer je njihov cilj dodatno pojasniti gradivo te pojačati interes učenika za likovnom umjetnosti.

4.1. Interdisciplinarnost u primjeru povezivanja likovne umjetnosti i latinskog i grčkog jezika

Latinski i grčki jezik mogu poslužiti kao veoma koristan uvod u brojne lekcije likovne umjetnosti s obzirom na to da velik broj povijesno-umjetničkih pojmova i naziva potječe upravo iz ova dva klasična jezika. Navođenje etimologije pojedinih riječi učenicima može dodatno pojasniti gradivo te ih pri tome naučiti da sami prepoznaju riječi latinskoga ili grčkoga porijekla i izvan nastave likovne umjetnosti. Poznavanje grčkih i latinskih riječi može pospješiti učenje i mnogih drugih stranih jezika kao što su engleski, španjolski, talijanski ili francuski jer se brojne riječi tih jezika također temelje na klasičnim jezicima. Kao primjere možemo navesti niz pojmova iz područja arhitekture kao što su: akropola (grč. *akros*, gornji; *polis*, grad), amfiteatar (grč. *amphi*, naokolo; *theaomai*, gledam), bifora (lat. *biforium*, s dva otvora), fortifikacija (lat. *fortis*, jak; *facere*, činiti), cinktor (lat. *cingere*, opasati); zatim pojmove kojima opisujemo različite vrste umjetničkih djela, kao i tehnike kojima su nastali: antropomorfno (grč. *antropos*, čovjek; *morphe*, oblik), figura (lat. *figura*, lik), hijerarhija (grč. *hieros*, svet; *arche*, vladam), kompozicija (lat. *componere*, skladati, slagati), bista (lat. *bustum*, grob s pepelom pokojnika), litografija (grč. *lithos*, kamen; *grafein*, pisati), ikona (grč. *eikon*, slika), mobil (lat. *mobilis*, pomičan), chiaroscuro (lat. svijetlo-tamno); pojmove kojima imenujemo stilska razdoblja i umjetničke pokrete: antika (lat. *antiquus*, star), kubizam (lat. *cubus*, kocka), romanika (lat. *Romanicus*, rimski), dekonstruktivizam (lat. *deconstruire*, razgraditi); te brojni drugi, apstraktni pojmovi kao što su, primjerice, akromatizam (grč. *a*, ne; *chroma*, boja) ili animizam (lat. *anima*, duša).

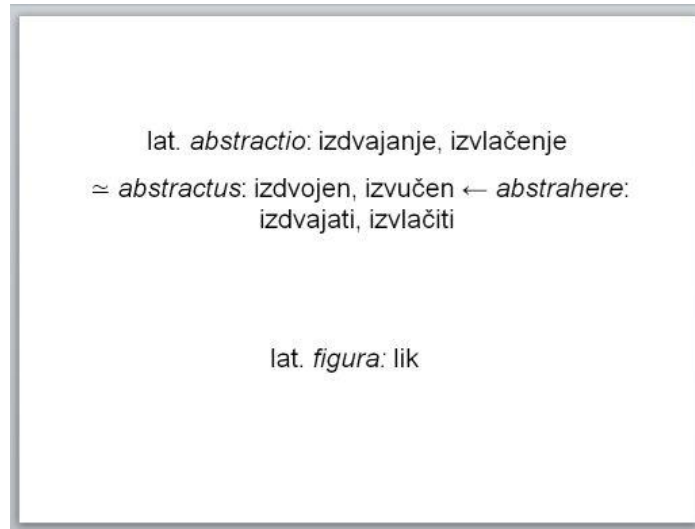
Kao primjer uporabe latinskog jezika u nastavi likovne umjetnosti navest ćemo mogući uvod u nastavnu cjelinu *Apstraktna umjetnost*. Učenike se prije otkrivanja naslova cjeline

ispituje znaju li značenje pojmova *apstraktno* i *figurativno*. Zatim im se na *slideu* pokazuju figurativna slika Miroslava Kraljevića (1885.–1913.) *Autoportret sa psom* (1910.) i apstraktna slika Vasilija Kandinskog (1866.–1944.) *Improvizacija 26* (1912.), bez navedenih autora i naziva slika. Od učenika tražimo da opišu navedene slike te da sami pokušaju odrediti temu svake slike [Slika 11.].

Slika 11. Uvodni *slide* u nastavnu cjelinu *Apstraktna umjetnosti* s primjerima figurativne i apstraktne slike – *Autopotret sa psom* M. Kraljevića i *Improvizacija 26 (Vesla)* V. Kandinskog

Nakon navedenih slika učenicima se otkriva latinska etimologija riječi po kojoj trebaju pogoditi kakva je to apstraktna vrsta umjetnosti u usporedbi s figurativnom umjetnosti. Od učenika se traži da navedene pojmove suprotnih značenja pokušaju povezati sa slikama iz prethodnog *slidea* te da obrazlože svoj odabir [Slika 12.]. Značenje latinske riječi *abstractio* (izdvajanje, izvlačenje) u kombinaciji sa »suprotnom« riječi *figura* (lik) trebalo bi pomoći učenicima da zaključe o kakvim je umjetnostima, odnosno o kakvim je slikama riječ s obzirom na temu koju prikazuju. Zadatak profesora je da učenike potpitanjima usmjeri na točno rješenje zadatka, to jest da ih navede na zaključak da se značenje latinskih riječi odnosi upravo na temu umjetničkog djela koja može biti apstraktna ili figurativna.

Slika 12. Primjer uporabe latinskog jezika u nastavi likovne umjetnosti; uvod u nastavnu cjelinu *Apstraktna umjetnosti*: latinska etimologija pojmova *apstraktno* i *figurativno*

Nakon što učenici uspješno povežu *Autoportret sa psom* sa figurativnom umjetnošću, odnosno *Improvizaciju 26 (Vesla)* s apstraktnom umjetnošću, slijedi diskusija u kojoj se od učenika traži da samostalno pokušavaju definirati kakve su to vrste umjetnosti. Nakon diskusije učenicima se otkrivaju definicije pojmova. Za figurativnu umjetnost navodi se objašnjenje da je to umjetnost koja prikazuje prepoznatljive oblike, teme i motive iz stvarnog svijeta, dok apstraktna umjetnost koristi vizualni jezik oblika, boja i linija u stvaranju kompozicija koje mogu postojati bez ikakvih aluzija na stvaran svijet čime možemo zaključiti da je za apstraktnu umjetnost, za razliku od figurativne umjetnosti, karakteristično odsustvo nama prepoznatljivog sadržaja.

Ovakav primjer interdisciplinarnog povezivanja u objašnjavanju likovnih pojmova i definicija može se primijeniti i na mnoštvo drugih jezika poput francuskog, talijanskog, engleskog ili njemačkog jezika, što je vidljivo iz brojnih povijesno-umjetničkih pojmova koji potječu od navedenih jezika, kao što su: asamblaż (franc. *assemblage*, skup), akvarel (tal. *aquarello*, vodena boja), avangarda (franc. *avantgarde*, pred-straža, prethodnica), barok (port. *barocco*, nepravilni biser), der Blaue Reiter (njem. plavi jahač), burg (njem. *Burg*, utvrda, grad), dada (franc. konjić), dizajn (engl. *design*, nacrt), draperija (franc. *la draperie*, zastor), ekspresionizam (franc. *expression*, izraz), fovizam (franc. *fauve*, divlja zvijer), freska (tal. *fresco*, svježe), gotika (tal. *goto*, barbar), impresionizam (franc. *impression*, dojam), op art (engl. *optical art*, optička umjetnost), tašizam (franc. *tache*, mrlja) te mnogi drugi.

4.2. Interdisciplinarnost u primjeru povezivanja likovne umjetnosti i povijesti, zemljopisa, glazbene umjetnosti te hrvatskog jezika i književnosti

Područje koje proučava likovna umjetnost, osim umjetnika i njihovih djela, obuhvaća i kulturno-povijesni kontekst u kojemu su ta djela nastala. Likovnu umjetnost proučavamo kroz određena stilska razdoblja koja možemo veoma lako povezati s ostalim humanističkim disciplinama, osobito s gradivom povijesti, glazbene umjetnosti i književnosti. Naime, u gradivu navedenih predmeta učenici mogu lako uočiti korelacije s likovnom umjetnosti i to u veoma sličnoj povijesnoj podjeli gradiva koja oni proučavaju. Da bi bolje shvatili bitne odrednice umjetničkih djela svakoga stilske razdoblja, učenike treba osvijestiti da uočavaju važnost kulturno-povijesnog konteksta u kojemu su ta djela nastajala. Uz povijesne odrednice svakoga razdoblja bitno je istaknuti i specifična geografska »žarišta« kulture, odnosno konkretna područja – gradove, države i regije – u kojima su umjetnička djela stvarana.

Sljedeći primjer interdisciplinarnosti u nastavi uključuje tablicu koja se učenicima daje na početku predavanja, a koja se može koristiti kao uvod u bilo koju nastavnu cjelinu koja se bavi određenim stilskim razdobljem. Tablica povezuje gradivo povijesti, zemljopisa, hrvatskog jezika i književnosti te glazbene umjetnosti s likovnom umjetnosti [Prilog 1.]. Učenici u tablicu trebaju upisati podatke o zadanom stilskom razdoblju u svijetu i u Hrvatskoj, odrediti trajanje stilske razdoblja, njegova geografska žarišta te značajne povijesne događaje koji su utjecali na njegov razvoj i tijek. Nadalje, od učenika se također traži da navedu važna glazbena i književna djela kao i njihove autore koji su djelovali tijekom istoga razdoblja. Naposljetku se od učenika traži da samostalno izdvoje ona likovna djela i umjetnike za koje smatraju da su posebno važni za određeno stilsko razdoblje, odnosno da navedu po njihovoj procjeni najistaknutije ličnosti i postignuća s područja likovne umjetnosti. Popunjavanje tablice može potrajati i nekoliko školskih sati, ovisno o trajanju nastavne cjeline odabranog razdoblja. Pri kraju lekcije profesor kao oblik ponavljanja gradiva provjerava što su učenici napisali u tablice te slijedi diskusija u kojoj učenici, između ostaloga, objašnjavaju zašto su određena djela stavili u tablicu, odnosno zašto su pojedina djela izostavili.

Cilj ovakve široko uporabljive interdisciplinarne vježbe je potaknuti učenike da sami povezuju gradivo više različitih školskih predmeta. Štoviše, ovim zadatkom profesor ističe

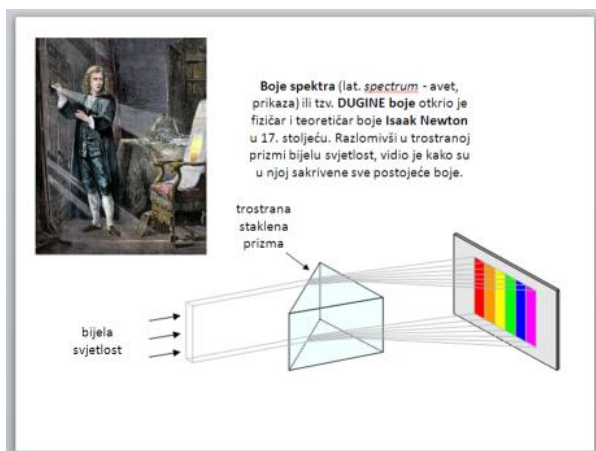
korelaciju gradiva preko određenog zajedničkog faktora – preko kulturnog, povijesnog i geografskog konteksta – te time učenike potiče na samostalno učenje koje se ne ograničava na gradivo samo jednoga predmeta. Samim time, jedan ovakav interdisciplinarni zadatak pokazuje učenicima kako učiti te se direktno dotiče međupredmetne teme *Učiti kako učiti* koju preporučuje *Nacionalni okvirni kurikulum*. Osim navedenog, interdisciplinarna vježba od učenika zahtijeva i samostalan odabir najvažnijih umjetničkih, glazbenih i književnih djela čime se potiče razvoj kritičkog načina razmišljanja kod učenika.

4.3. Interdisciplinarnost u primjeru povezivanja likovne umjetnosti, fizike, biologije i kemije

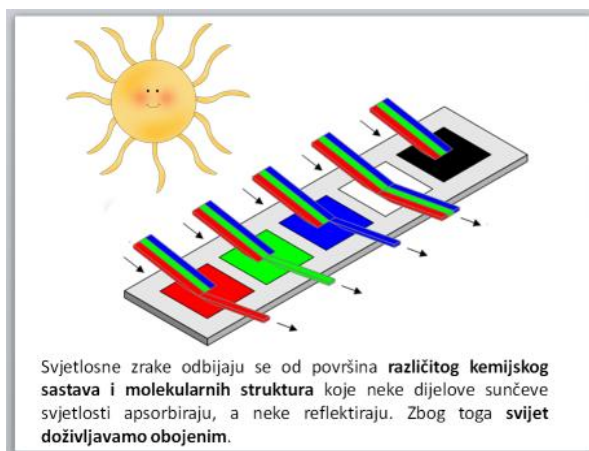
U nastavnoj cjelini *Boja* profesor gradivo likovne umjetnosti može povezati s tri različita školska predmeta: s fizikom, biologijom i kemijom. Kao uvod u lekciju profesor može iskoristiti fotografiju duge uz koju se učenicima postavljaju pitanja poput »Kako nastaje duga?« ili »Znate li zašto vidimo dugine boje?« Svrha pitanja je da se kroz međusobnu diskusiju učenici zainteresiraju za novu nastavnu cjelinu. Nakon uvodnog *slidea* učenicima se otkriva naslov cjeline *Boja*, koja će se obrađivati na satu. Slijedi *slide* s ilustracijom fizičara i teoretičara boje, Isaaca Newtona (1642.–1727.) i njegove trostrane staklene prizme pomoću koje je razlomio bijelu svjetlost na tzv. dugine boje ili boje spektra, čime je dokazao da je boja zapravo osobina svjetlosti [Slika 13.].¹⁷⁸ Naime, Newton je uočio da je spektar boja koji izlazi iz prizme duguljastog oblika, dok je svjetlosna zraka koja ulazi u prizmu kružna, što znači da prizma lomi različite boje pod različitim kutevima. To je Newtona navelo do zaključka da je boja sama po sebi svojstvo svjetlosti. Uz navedeni *slide* učenicima se objašnjava da je refrakcija ili lom svjetlosti pojava u kojoj dolazi do promjene pravca kretanja svjetlosti uslijed promjene brzine svjetlosti. Pojavljuje se na graničnim površinama između dvije sredine različite optičke gustoće. Kada svjetlosna zraka prelazi iz optički rjeđe u optički gušću sredinu kut upada svjetlosti veći je od prijelomnog kuta. Ako svjetlosna zraka prelazi iz optički gušće u optički rjeđu sredinu prijelomni kut je veći od kuta upada svjetlosti – u fizici je ta pojava

¹⁷⁸ Mrežna stranica, *Boja* <http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/boja.htm> (posjećena 10. rujna 2013.)

opisana tzv. Snellovim zakonom.¹⁷⁹ Učenicima se potom objašnjava da se grana fizike koja proučava svjetlost naziva optika. Na primjeru Newtonove prizme, odnosno objašnjenjem loma svjetlosti, može se lako objasniti refleksija Sunčeve svjetlosti na kapljicama vode u Zemljinoj atmosferi zahvaljujući kojoj možemo vidjeti duhu nakon kiše. Time dolazimo do definicije duge kao optičke i meteorološke pojave višebojnog luka na nebu koji nastaje refleksijom i refrakcijom svjetlosti na kapima vode u atmosferi.

Slika 13. Shematski prikaz loma svjetlosti i ilustracija Newtonovog eksperimenta s trostranom staklenom prizmom

Slika 14. Shematski prikaz odbijanja svjetlosnih zraka na površinama različitog sastava i strukture

Učenicima se zatim objašnjava da je boja fizikalna osobina svjetlosti određena frekvencijom titraja svjetlosnog vala odaslanog iz nekog prirodnog izvora (Sunce, Mjesec) ili umjetnog izvora (kuća ili ulična rasvjeta i sl.) te da boja različitih površina zapravo ovisi o njihovom kemijskom sastavu i molekularnoj strukturi koje različito reagiraju na svjetlost (neke dijelove sunčeve svjetlosti apsorbiraju, a neke reflektiraju), [Slika 14.]. Nakon fizike slijedi i gradivo biologije pomoću kojega se može dodatno objasniti nastavna cjelina o boji. Učenike ispituje »Kako mi vidimo boje?«, »Vide li sva živa bića boje jednako?« i »O čemu to ovisi?« Navedenim pitanjima učenike se pokušava potaknuti da spomenu različitu građu oka kod ljudi i životinja. Na *slideu* se zatim usporedno pokazuju spektar boja viđen iz perspektive psa i iz perspektive čovjeka [Slika 15.].

¹⁷⁹ Usp. P.U.P.A. Gilbert, Willy Haeberli. *Physics in the Arts*, Amsterdam; Boston; Heidelberg [itd.]: Elsevier, Academic Press, 2008., str. 14–17.

Slika 15. Shematski prikaz duginih boja iz perspektive psa i čovjeka

Pomoću idućih ilustracija [Slika 16. i 17.] učenicima se objašnjava da ljudsko oko ima tri vrste receptora za boje, tzv. čunjića, dok psi imaju samo dvije vrste i zato psi ne vide sve boje koje čovjek vidi.

Slika 16. Shematski prikaz vidnih receptora u oku psa
Slika 17. Shematski prikaz vidnih receptora u oku čovjeka

Učenike ispitujemo što mogu iz navedenog zaključiti – vidi li čovjek sve boje ili postoje li možda živa bića koja vide bolje, tj. više boja od čovjeka? Nakon diskusije učenicima kao zanimljivost otkrivamo da zbog većeg broja čunjića, leptir i morski rak ustonožac vide puno veći spektar boja od čovjeka.¹⁸⁰

Korelaciju s biologijom profesor zaključuje s objašnjenjem da je boja osobina svjetlosti i da ona zapravo ovisi o dva čimbenika – o kemijskom sastavu ili molekularnoj strukturi površine na koju svjetlost pada i o biološkoj građi oka živoga bića koje promatra tu površinu.

Na kraju slijedi povezivanje gradiva boje u likovnoj umjetnosti s kemijom. Učenicima se objašnjava da postoji i boja kao tvar, odnosno pigment, koji se opisuje kao materijal koji izgleda obojeno zbog selektivne apsorpcije i refleksije svjetlosti. Učenicima se pokazuju različite vrste pigmenata i objašnjava njihova uporaba. Pigmente opisujemo kao tvari u obliku čestica koje daju boju farbama, tintama, plastičnim i tekstilnim materijalima te prehrambenim i kozmetičkim proizvodima, a koji mogu biti napravljeni od prirodnih materijala (organskog ili anorganskog podrijetla) ili umjetno stvoreni (kemijski sintetizirani). Učenicima ističemo uporabu pigmenata u slikarstvu, kao netopivih, čvrstih tvari koje se obično koriste u obliku praha pomiješanog s vezivima (poput ulja ili lakova) i drugim sastojcima, primjerice s vodom.¹⁸¹ Pri objašnjavanju ovoga segmenta ponovo možemo povući paralelu s biologijom, jer se u prirodi pigmentom naziva i bilo koja tvar koja daje boju biljnim ili životinjskim stanicama, kao što su klorofil, hemoglobin ili melanin. Time završava interdisciplinarni dio lekcije o boji te slijedi objašnjenje boje kao osnovnog izražajnog sredstva u slikarstvu i navođenje podjele boja, kao i njihovih značajki.

¹⁸⁰ Usp. mrežna stranica, *The Oatmeal* http://theoatmeal.com/comics/mantis_shrimp (posjećena 10. rujna 2013.)

¹⁸¹ Usp. mrežna stranica, *Pigments through the Ages* <http://www.webexhibits.org/pigments/> (posjećena 10. rujna 2013., slobodan prijevod Ivana Obradović)

4.4. Interdisciplinarnost u primjeru povezivanja nastave likovne umjetnosti i engleskog jezika, sociologije, psihologije, biologije, povijesti, i vjeronauka

Likovna umjetnost može se istovremeno povezati s mnoštvom školskih predmeta i to već na primjeru pojedinog umjetničkog djela. Interdisciplinarna vježba koja to ilustrira uključuje rad učenika u grupama, a njezino predviđeno trajanje iznosi 30 minuta. Vježba je predviđena za učenike četvrtog razreda srednje škole za lekciju *Umjetnosti druge polovice 20. stoljeća*. Vježba uključuje djela četvero poznatih umjetnika – Jenny Holzer, Roberta Smithsona, Josepha Beuysa i Kiki Smith – predstavnika novih tokova i novih umjetničkih formi koji se javljaju u umjetnosti druge polovice 20. stoljeća. Profesor učenike razvrstava u četiri grupe te im dijeli slikovne reprodukcije djela navedenih umjetnika otisnutih u boji, tako da se svakoj grupi dodijeli jedan umjetnik, odnosno umjetnica. Profesor također po grupama dijeli dodatne materijale potrebne za uspješno izvođenje vježbe: englesko-hrvatski rječnik, udžbenike iz sociologije i povijesti za 3. razred gimnazije, udžbenike iz povijesti, psihologije i biologije za 4. razred srednje škole, citate iz Biblije, judaistički mit o Lilit te kartice s definicijama konceptualne, postmoderne i feminističke umjetnosti, *land arta* i performansa. Prva grupa učenika dobiva reprodukcije s četiri odabrana konceptualna rada Jenny Holzer (rođ. 1950., Gallipolis, SAD) koji su izvorno pisani na engleskom jeziku: *You Are a Victim...* (1978. – 1983.), *After Dark It's a Relief to See a Girl...* (1981.), *Slipping into Madness...* (1993.) i *Protect Me From What I Want* (1983.). Osim reprodukcija ovoj grupi se dodjeljuje englesko-hrvatski rječnik te udžbenici iz psihologije i sociologije s označenim ulomcima koje učenici trebaju pročitati [Prilog 2.]. Drugoj skupini dodjeljuju se reprodukcije sa *Spiralnim nasipom* (1970.), Roberta Smithsona (rođ. 1938., New Jersey, SAD) kao karakterističnog predstavnika *land arta* te udžbenik iz biologije s označenom cjelinom o ekologiji i zaštiti okoliša [Prilog 3.]. Za treću su skupinu učenika uz fotografije performansa njemačkog umjetnika Josepha Beuysa (rođ. 1921., Krefeld, Njemačka) *Volim Ameriku i Amerika voli mene* (1974.) predviđeni udžbenici iz povijesti s označenim poglavljima o američkom osvajanju Divljeg zapada nauštrb indijanskih plemena i o sudionicima i ishodu Drugog svjetskog rata [Prilog 4.]. Četvrta grupa dobiva citate iz Biblije, mit o Lilit iz *Alfabeta bona*

Sire, judaističkog midraša,¹⁸² te udžbenik iz sociologije zajedno sa slikovnim reprodukcijama skulpture *Lilit* (1994.) umjetnice Kiki Smith (rođ. 1954., Nürnberg, Njemačka), [Prilog 5.]. Sve grupe učenika dobivaju kartice s definicijama konceptualne, postmoderne i feminističke umjetnosti, *land arta* i performansa [Prilog 6.]. Prije objašnjavanja vježbe, profesor cijelom razredu ukratko opisuje umjetnike i djela o kojima je riječ s time da ne spominje navedene definicije. Od učenika se zatim traži da čitanjem odabranih poglavlja i citata iz ponuđenih interdisciplinarnih resursa kvalitetno i argumentirano kategoriziraju i protumače odabrana umjetnička djela, a od prve grupe se traži i da prevedu tekstove Jenny Holzer s engleskog na hrvatski jezik. Od dodijeljenih kartica s definicijama pojmova, trebaju odabrati jednu ili više definicija za koje misle da se odnose na umjetničko djelo koje im je dodijeljeno. Nadalje, trebaju argumentirati zašto su odabrali određenu definiciju te objasniti na koji način navedeni pojmovi odgovaraju djelu koje je njihovoj grupi dodijeljeno. Za navedeni dio sata predviđa se petnaest minuta nakon kojih predstavnici grupa iznose zaključke do kojih su došli. Usporedno sa zaključcima predviđena je diskusija pomoću koje se utvrđuje slažu li se svi s rješenjima do kojih su grupe došle. Raspravu moderira profesor te po potrebi postavlja dodatna pitanja poput: »Kako vi tumačite ovo umjetničko djelo?«, »Može li se ono drugačije protumačiti?« i »Odgovara li još koja definicija djelu kojeg analizirate?«

Cilj ove vježbe je da učenici pomoću interdisciplinarnih resursa koji uključuju područja drugih školskih predmeta – engleskog jezika, povijesti, biologije, sociologije, psihologije i vjeronauka – uoče promjene i nova strujanja koja se javljaju u umjetnosti druge polovice 20. stoljeća. Tako se od učenika očekuje da pomoću znanja i sadržaja engleskog jezika, sociologije i psihologije povežu djela Jenny Holzer s konceptualnom umjetnosti. Sam čin prevođenja engleskih riječi na hrvatski (po potrebi uz pomoć rječnika) trebao bi uputiti učenike na istaknutu važnost značenja djela, u odnosu na njegov materijalni format. Označeni dijelovi u udžbeniku iz sociologije trebali bi učenike uputiti na razmatranje usvojenih društvenih normi i ustaljenih vrijednosti o rodnom identitetu, odnosno rodnoj nejednakosti, dok bi odabrano poglavlje o sukobu motiva iz udžbenika psihologije trebalo ukazati na krizu pojedinca kao odraz kritike društva koja se može iščitati na djelima Jenny Holzer. Djelo *Spiralni nasip* Roberta Smithsona učenici bi trebali pomoću opisa ekologije i zaštite okoliša iz

¹⁸² Midraš je zbornik pouka, zapisanih narodnih legendi i priča o drevnim učiteljima u židovstvu, kojim se u judaizmu objašnjavaju pojedini dijelovi *Biblije* (Hrvatski jezični portal).

udžbenika biologije za 4. razred srednje škole povezati s *land artom* i konceptom koji stoji iza njega. Rad *Volim Ameriku i Amerika voli mene* Josepha Beuysa učenici bi već po nastavnikovom opisu djela trebali povezati s performansom, a pomoću odabranog gradiva iz udžbenika za povijest – o sudionicima Drugog svjetskog rata i američkom osvajanju Divljeg zapada – učenici bi trebali protumačiti koncept koji stoji iza Beuysovog performansa, dakle također ga povezati i s konceptualnom umjetnosti. Naime, sam naslov performansa ovog njemačkog umjetnika, koji dolazi u Ameriku promovirati svoju umjetnost, aludira na vrijeme Drugog svjetskog rata u kojemu su se SAD i Njemačka borile na suprotnim stranama. Naslov *Volim Ameriku i Amerika voli mene* trebao bi uputiti učenike da zaključe da je Beuysov performans jedna vrsta rekonciliacije prethodno sukobljenih strana. Štoviše, odabirom kojota, kao divlje životinje s kojom će provoditi dane, umjetnik daje naslutiti na još jednu vrstu povijesnog pomirenja, onoga između na silu naseljenog američkog naroda i domorodačkih indijanskih plemena. Kojot kao totemska životinja sjevernoameričkih Indijanaca s kojom se Beuys miri, deka kojom se umjetnik pokriva na način da formira oblik indijanskog šatora (*wigwama*) te činjenica da umjetnik dolazi na nosilima namjerno ne gazeći američko tlo u kombinaciji s povijesnim poglavljem o osvajanju Divljeg zapada učenicima bi trebali rasvijetliti koncept koji stoji iza ovoga performansa. *Lilit*, skulpturu Kiki Smith učenici bi trebali protumačiti uz pomoć gradiva vjeronauka, odnosno pomoću odabranih citata iz Biblije s opisima Eve, kao i jedinog dijela Biblije u kojemu se spominje Lilit – koja se u brojnim književnim izvorima navodi kao ženski demon, a po nekima i kao Adamova prva žena. Osim citata iz Biblije, učenici dobivaju i legendu o Lilit iz židovskog midraša, iz srednjovjekovnog djela *Alfabet ben Sira*, čime se likovna umjetnost također može dodatno povezati s gradivom hrvatskog jezika i književnosti. U biblijskim citatima i legendi o Lilit učenici bi trebali prepoznati motive rodne nejednakosti i patrijarhalnosti, čega se dotiče i priloženo gradivo iz udžbenika sociologije u poglavljima *Feministička perspektiva* te *Patrijarhalnost i obitelj*. Usporedbom navedenih izvora sa samim položajem i izgledom skulpture učenici bi trebali povezati rad Kiki Smith s feminističkom umjetnosti. Na mitološkom liku žene umjetnica svojom reinterpretacijom Lilit nadograđuje biblijsku priču o Adamu i Evi te samim odabirom mitološkog lika Lilit kao teme skulpture na određeni način propitkuje ili čak odbacuje opće-prihvaćenu ideju Eve kao (Adamove) prve žene čime rad umjetnice povezujemo s postmodernom umjetnosti.

5. Zaključak

Posljednjih se godina u svijetu sve više ističe važnost likovne umjetnosti u obrazovanju i odgoju djece i mladih te njihovo daljnje osposobljavanje za život i rad, bez obzira na buduću struku. Svjetske obrazovne organizacije kao što su UNESCO i EACEA izdvajaju interdisciplinarnost kao nastavni princip 21. stoljeća. Primjena interdisciplinarnog pristupa osobito bi trebala doći do izražaja u nastavi likovne umjetnosti, jer se na taj način potiče kreativnost i razvoj kritičkog načina razmišljanja kod učenika, koji određeni sadržaj pritom promatraju unutar različitih disciplina te ga temeljitije analiziraju. Likovna umjetnost je bitna za obrazovanje budućih stručnjaka na svim poljima ljudske djelatnosti, što je vidljivo već u samoj prirodi predmeta koji ne samo da obuhvaća veliko kulturno-humanističko područje, već u brojnim likovnim primjerima zalazi u domenu prirodnih znanosti kao što su matematika, fizika, kemija, biologija i ekologija. Učenici u srednjoj školi mogu sami lako uočiti tu povezanost već u klasifikaciji gradiva te bi stoga bilo poželjno naglasiti međupovezanost likovne umjetnosti i ostalih predmeta, a isto tako bismo trebali što više koristiti interdisciplinarnost kao sredstvo povezivanja gradiva i kod onih cjelina gdje ta povezanost i nije toliko očita. Time bismo potaknuli učenike na interakciju i samostalan rad te im pomogli u lakšem savladavanju sadržaja ne samo likovne umjetnosti, već i ostalih predmeta.

Usporednom analizom osnovnoškolskih i srednjoškolskih kurikulumu likovnih predmeta te navođenjem njihove zastupljenosti u obrazovnim sustavima Slovenije, Finske, Kanade (pokrajina Ontario) i Sjeverne Karoline (SAD) u ovom radu se pokušao predložiti kontekst u zastupljenost i organizaciju ovoga predmeta unutar hrvatskog obrazovnog sustava, s posebnim naglaskom na interdisciplinarnost u srednjoškolskom obrazovanju. Iz dobivenih podataka može se zaključiti da je interdisciplinarnost prepoznata kao važan nastavni princip u kurikulumima svih analiziranih država, međutim, mogu se primijetiti i određene razlike u zastupljenosti interdisciplinarnih primjera te i u satnici likovnih predmeta.

Iz podataka dobivenih analizom kurikulumu likovnih predmeta u spomenutim zemljama možemo istaknuti nekoliko bitnih činjenica. U svim navedenim zemljama likovna umjetnost je u znatno manjoj mjeri zastupljena u strukovnim školama nego u gimnazijama, a zbog neuvrštenosti predmeta u kurikulume brojnih strukovnih usmjerenja te zbog izbornog statusa predmeta dolazimo do zaključka da većina učenika strukovnih škola tijekom svojeg

srednjoškolskog obrazovanja ne mora odslušati niti jedan sat likovne umjetnosti. Zbog izbornosti likovnih predmeta takva situacija je moguća i u »gimnazijskim« smjerovima u Ontariju (Kanada) i Sjevernoj Karolini (SAD). Ukoliko uzmemo u obzir zastupljenost likovnog u strukovnim školama i maksimalne vrijednosti satnica tijekom cjelokupnog strukovnog srednjoškolskog obrazovanja, u usporedbi sa Slovenijom, Finskom, Kanadom i Sjevernom Karolinom, Hrvatska zauzima zadnje mjesto. Situacija s brojem sati u gimnazijama je ponešto povoljnija za Hrvatsku što se tiče izbornosti samoga predmeta jer je *Likovna umjetnost* u našem obrazovnom sustavu obavezan predmet. Međutim, po ukupnom broju sati u usporedbi s navedenim zemljama i dalje zauzimamo posljednje mjesto. U hrvatskim gimnazijama satnica *Likovne umjetnosti* u prosjeku iznosi 35 sati godišnje, odnosno 140 sati ukupno tijekom četverogodišnjeg školovanja. U hrvatskim strukovnim školama zastupljenost likovnih predmeta je zamjetno manja jer se *Likovna umjetnost*, odnosno srodni predmeti, slušaju u svega nekoliko strukovnih smjerova sa satnicom koja varira od 32 do 140 sati godišnje, odnosno sveukupno tijekom srednjoškolskog obrazovanja od 32 do čak 268 sati, s napomenom da su maksimalni brojevi sati rezervirani samo za pojedina građevinska zanimanja kao što su klesarski tehničar i građevinski tehničar za graditeljsko nasljeđe.

Međutim, i unutar takve satnice moguće je i potrebno organizirati nastavu likovne umjetnosti na način da se što više njezin sadržaj prožima i sa saznanjima drugih znanstvenih disciplina, to jest školskih predmeta. Shodno tome, u ovom radu su izloženi i konkretni primjeri različitih mogućnosti uporabe interdisciplinarnosti u nastavi likovne umjetnosti, ujedno i različiti principi povezivanja njezina gradiva s drugim predmetima, kao što su usputna korelacija, povezivanje putem kulturno-povijesnog konteksta, korelacija po nastavnoj cjelini te korelacija na konkretnom umjetničkom djelu.

U konačnici, u Hrvatskoj, ali i u ostalim promatranim državama, za povećanje uporabe interdisciplinarnosti u srednjoškolskoj nastavi likovne umjetnosti trebala bi se poduzeti prvotna mjera u obliku povećanja satnice predmeta, kao i doneklog izjednačavanja broja sati likovne umjetnosti u strukovnim školama i gimnazijama. Sljedeći koraci uključivali bi uvođenje konkretnih interdisciplinarnih primjera u kurikulare likovnih predmeta i edukaciju budućih i sadašnjih profesora putem interdisciplinarnih kolegija, seminara, radionica ili skupova na temu interdisciplinarnosti u nastavi likovne umjetnosti, što bi znatno doprinijelo povećanju uporabe interdisciplinarnog pristupa u predmetnoj nastavi. Krajnji rezultat svih

navedenih prijedloga bila bi visoko razvijena vizualna kultura kod svih učenika, bez obzira na srednju školu, odnosno strukovno usmjerenje koje su odabrali.

6. Prilozi

Prilog 1. Tablica za provođenje povezivanja gradiva likovne umjetnosti s povijesti, zemljopisom, glazbenom umjetnosti te hrvatskim jezikom i književnosti, objašnjena u poglavlju 4.3.

Prilog 2. Radni materijal za interdisciplinarnu vježbu objašnjenu u poglavlju 4.4. (za grupu 1) kojom se likovna umjetnost povezuje s engleskim jezikom, sociologijom i psihologijom: fotokopije reprodukcija radova Jenny Holzer: »*You Are a Victim...*« (instalacija iz serije radova »*Truisms*«, 1978. – 1983.), »*After Dark It's a Relief to See a Girl...*« (emajl na metalnoj ploči, 53,3 x 58,4 cm, 1981.), »*Slipping into Madness...*« (instalacija iz serije »*Marquees*«, 1993.) i »*Protect Me From What I Want*« (iz serije radova »*Survival*«, 1983. – 1985.); englesko-hrvatski rječnik i udžbenici iz psihologije i sociologije.

Prilog 3. Radni materijal za interdisciplinarnu vježbu objašnjenu u poglavlju 4.4. (za grupu 2) kojom se likovna umjetnost povezuje s biologijom (ekologijom): fotokopije s fotografijama *Spiralnog nasipa* Roberta Smithsona (travanj 1970. – danas, Rozel Point, Veliko slano jezero, Utah, blato, kristali soli, kamenje, voda, širina 4,6m, ukupna dužina 457,2m); udžbenik iz biologije.

Prilog 4. Radni materijal za interdisciplinarnu vježbu objašnjenu u poglavlju 4.4. (za grupu 3) kojom se likovna umjetnost povezuje s povijesti: fotokopije s fotografijama performansa *Volim Ameriku i Amerika voli mene*, 7 dana u svibnju 1974., Galerija Rene Block, New York; udžbenici iz povijesti.

Prilog 5. Radni materijal za interdisciplinarnu vježbu objašnjenu u poglavlju 4.4. (za grupu 4) kojom se likovna umjetnost povezuje s vjeronaukom i sociologijom: fotokopije s fotografijama skulpture *Lilit* umjetnice Kiki Smith (1994., bronca i staklo, 80 x 68.6 x 44.5cm, The Metropolitan Museum of Art, New York); citati iz Biblije; legenda o Lilit iz midraša *Alfabet ben Sire*; udžbenik iz sociologije.

Prilog 6. Radni materijal za interdisciplinarnu vježbu objašnjenu u poglavlju 4.4. (za sve grupe): kartice s definicijama konceptualne, postmoderne i feminističke umjetnosti, *land arta* i performansa.

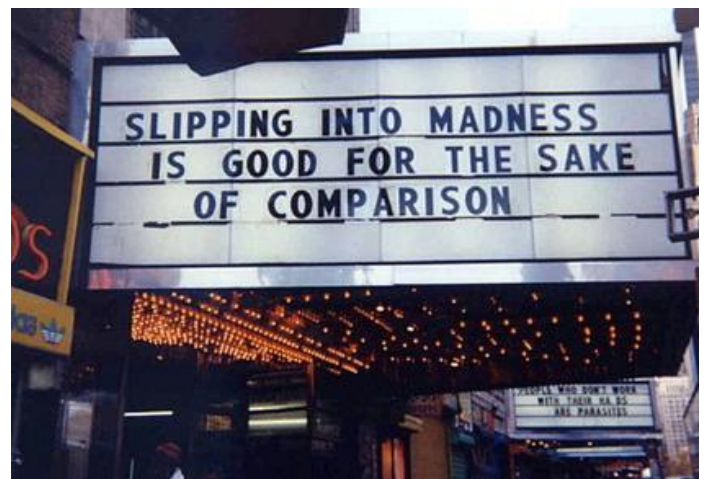
Prilog 1.

Stilsko razdoblje:		
	Svijet	Hrvatska
Trajanje		
Geografska žarišta		
Povijesni događaji		
Glazbena umjetnost		
Književnost		
Istaknuta likovna djela i umjetnici		

Prilog 2.

AFTER DARK IT'S A RELIEF TO SEE A GIRL WALKING TOWARD OR BEHIND YOU. THEN YOU'RE MUCH LESS LIKELY TO BE ASSAULTED.

■ Pozdravljanje je norma (folkway) u svim društvima. Načini pozdravljanja se, kao što vidimo, razlikuju.

koje označavaju, nego odnosom prema drugim riječima jezika. Razlika između jezika kao skupa simbola i sistema znakova kojim barataju životinje potvrđuje nam činjenicu da je jezik izuzetno dostignuće ljudske evolucije. Nasuprot zatvorenom sistemu znakova, jezik je *otvoren* – simboli mogu poprimiti nova značenja. Govornici mogu izgovoriti rečenice koje nikada prije nisu izgovorene, što jezik čini *produktivnim* sistemom. Jezik nam, nadalje, omogućava da izrazimo stvari izvan neposrednog osjetilnog doživljaja svijeta: da govorimo o prošlosti ili o budućnosti, ili čak o stvarima koje ne postoje. Znakovi su, nasuprot tomu, uvijek ograničeni samo na one situacije u kojima je njihovo iskazivanje relevantno, tako da, primjerice, životinje odašilju signale o hrani jedino kad je zaista pronađu. Konačno, jezik se prenosi *učenjem*, za razliku od sistema znakova koji se prenose genetski. Jezik je osnovno sredstvo za *drušvenu akumulaciju* iskustava, vještina i znanja te prenošenje toga naslijeđa na sljedeće generacije. Opisujući opasnosti automobilskeg prometa, roditelj može objasniti djetetu zašto je prelaženje ulice opasno. Nije, dakle, neophodno da dijete nauči te činjenice metodom "vlastite kože". Osim toga, jezik nam pomaže da u društvenom životu koordiniramo djelovanje s drugim članovima društva, tj. da shvatimo tuđe i objasnimo i opravdamo vlastite postupke. Budući da žive u grupama, pojedinci moraju na neki način izraziti što očekuju od drugih i razumjeti što drugi očekuju od njih. Jezik omogućava da se to postigne.

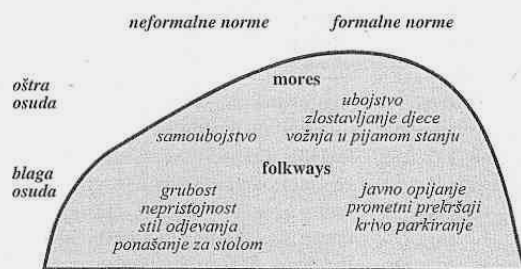
Norme

Svako društvo ima manje-više precizna pravila o ponašanju u najrazličitijim situacijama. U našoj se kulturi, primjerice, smatra prikladnim jesti za stolom, upotrebljavati jedaći pribor, ne srkati, mljackati ili podrigivati se. U redoslijedu različitih jela uobičajeno je da se krene s predjelom, a zatim slijede juha, glavno jelo i na kraju desert. Ako jedemo meso, onda je to meso samo

nekih životinja: bilo bi u najmanju ruku čudno poslužiti za ručak pečena jastreba ili pohanu zmiju, a gotovo odvratno meso psa ili mačke. Takva pravila nazivamo normama i nalazimo ih u gotovo svim društvenim situacijama – od svakodnevnog komuniciranja ili odgoja djece do načina odijevanja ili osvajanja vlasti. **Norme** su, dakle, društvena pravila ili upute što određuju prikladno ponašanje u određenim situacijama. Prekršiti normu znači ne ispuniti očekivanja okoline i izložiti se sankcijama (prigovorima, preziru, podsmijehu, osudi). S obzirom na važnost koju društvo pridaje pojedinoj normi i s time povezanom oštrom sankcijom, razlikujemo nekoliko vrsta normi.

» **Folkways.** U našem je društvu normalno da se ljudi rukuju pri upoznavanju, pokriju usta kad zijevaju, odjenu se prikladno za svečane prigode, održavaju tjelesnu čistoću i slično. Ako se tko ne pridržava tih pravila, ocijenit ćemo ga "čudnim", neobičnim, "neodgojenim", nenormalnim ili otkaćenim, ali u pravilu nećemo smatrati da je takvo ponašanje nemoralno, zlo ili kriminalno. U sociologiji se engleska riječ *folkways* (od *folk* = narod, *way* = način, navika, običaj) rabi za običajne norme kojima društvo pridaje manju važnost i kršenje kojih izaziva blage ili nikakve sankcije (najčešće ogovaranje ili podsmijeh).

» **Mores** (pl. od lat. *mos* = običaj) su pravila kojima se pridaje velik značaj, moralno su obvezujuća, a njihovo kršenje uzrokuje oštre sankcije. Krađa, prijevara, izdaja, silovanje, ubojstvo ili zlostavljanje djece uzrokuju snažnu moralnu osudu, smatraju se teškim grijehom i znače stroge kazne za počinitelje – izopćenje iz zajednice, zatvor ili čak i smrt. Mores su norme koje smatramo bitnim principima društvenoga života, a njihovo kršenje izaziva snažne emocionalne reakcije – zgražanje, bijes, snažno protivljenje. Među ovim normama posebno mjesto zauzimaju tabui. Riječ **tabu** je polinezijskoga podrijetla i južnopacifičkim je narodima označavala

zabranu ili isključivanje. Danas ona označava norme čije je kršenje apsolutno zabranjeno. U našoj se kulturi, na primjer, kanibalizam (jedenje ljudskog mesa) smatra ne samo nemoralnim nego neprirodnim, neljudskim. **Tabu incesta** (zabrana spolnih odnosa s najbližim srođnicima) prisutan je u svim društvima; francuski antropolog Claude Lévi-Strauss smatra da predstavlja točku prijelaza ljudske vrste iz prirodnoga u kulturno stanje.

- » **Zakoni.** U malim, jednostavnim društvima svakodnevni je život reguliran običajima i pravilima poznatima svakom članu zajednice. Svi se međusobno poznaju te se poštovanje normi osigurava neformalnom društvenom kontrolom. U većim i kompleksnijim društvima, međutim, treba regulirati ponašanje velikoga broja vrlo različitih pojedinaca i grupa. **Zakoni** su formalizirane društvene norme čije poštivanje i provođenje osiguravaju posebne društvene grupe i institucije (sudstvo, policija i sl.). Bitna je osobina zakona legitimna upotreba sile za njihovo provođenje. Običaji (**mores**) su važan izvor zakona, ali su u modernim društvima zakoni najčešće rezultat svjesnog planiranja i formalnoga proglašavanja u zakonodavnim tijelima. S obzirom na to, podložniji su izmjeni nego ostale vrste normi.

Vrijednosti

Dok su norme pravila i upute za ponašanje, **vrijednosti** su apstraktne ideje o tome što je dobro, ispravno i poželjno. Vrijednosti su opće i obuhvatne, tako da – za razliku od normi – ne propisuju izravno prihvatljivo ili neprihvatljivo ponašanje. Umjesto toga, one služe kao mjerila za prosudbu ljudi, pojava i događaja s obzirom na standarde dobrog, lijepoga, moralnog itd. Istodobno, vrijednosti nam služe kao kriterij za izbor ciljeva i za njihovo opravdanje. Vrijednosti su osnova za društvene norme, s napomenom da su

norme konkretnije, tako da jedna vrijednost može biti izražena kroz više normi. Jednakost kao društvena vrijednost, na primjer, može biti izražena kao norma jednakosti pred zakonom (dakle, jednakost ljudi bez obzira na spol, rasu, vjeru, etničku pripadnost itd.), ali i kao jednakost u bogatstvu i životnom standardu (norma egalitarizma prisutna u tzv. socijalističkim društvima). Vrijednosti se razlikuju od kulture do kulture. U zapadnoj kulturi, primjerice, pozitivno vrednujemo čistoću. Jedan američki znanstvenik ponio je na svoje putovanje u Maroko zalihu boca s čistom vodom. Lokalni stanovnici, za koje pijenje blatnjave vode predstavlja znak muškosti, zaključili su da Amerikanac ne zaslužuje osobito poštovanje. Na sreću, jedan od znanstvenikovih pomoćnika proširo je glas da Amerikancu vjera nalaže da pije samo pročišćenu vodu. To je objašnjenje bilo prihvatljivo, jer Arapi visoko vrednuju pobožnost.

Vrijednosti su univerzalna pravila, ali uvijek postoje i iznimke od tih pravila. Božja zapovijed "Ne ubij!" izražava poštovanje ljudskoga života općenito, kao i opasnost od društvenoga nereda i sukoba koji bi uslijedili ako bi ubojstva bila nešto uobičajeno. No, ubojstva u ratu smatraju se prihvatljivima, tako da se ubojicama daju i odličja. Isto tako, smrtna kazna je "službeni" oblik ubojstva kojim se nastoji zaštititi društveni poredak.

Norme i vrijednosti pojedine kulture ne mogu se naprosto prosuđivati sa stajališta druge kulture. Običaj u nekim muslimanskim zemljama koji nalaže da žensko tijelo mora biti skriveno od pogleda sa stajališta naše kulture čini se u najmanju ruku čudnim. Naša navika otvorena pokazivanja tijela sa stajališta muslimanskih žena izgleda sramotnom i opscenom.

djevojično se djevičanstvo dokazivalo tragovima krvi. Pretpostavka Margaret Mead o slobodnom i promiskuitetnom spolnom životu mladih Samoanki pokazala se pogrešnom.

Kako je mogla tako pogriješiti? Prvo, njezino slabo poznavanje lokalnoga jezika onemogućilo joj je da razumije finese u odgovorima djevojaka s kojima je razgovarala. Drugo, jedan se antropolog potrudio da više od pola stoljeća nakon originalnog istraživanja pronađe žene s kojima je M. Mead razgovarala. Jedna od njih rekla mu je da su se djevojke osjećale toliko nelagodno zbog pitanja što im je M. Mead postavljala, da su joj naprosto lagale. Stvorile su sliku promiskuitetnog i slobodnoga seksualnoga života koja se poklapala s onim što je Meadova željela čuti, tako da nije preispitala istinitost njihovih izjava, nego ih je odmah objavila. Njezine zablude upozoravaju, između ostaloga, na nužnost ozbiljnog i detaljnoga terenskoga rada u istraživanju stranih kultura. Istraživanje rodni uloga na Novoj Gvineji pokazalo se mnogo pouzdanijim.

Možemo zaključiti da je stajalište o kulturnom determinizmu kakvo je zagovarala Margaret Mead teško održivo. Nije sporno da kulturne razlike igraju veliku ulogu u oblikovanju ljudskih odgovora na biološke uvjete. No, nije ispravno naprosto zanemariti biologiju. Osnivač sociobiologije Edward O. Wilson lijepo je rekao: "Biologija drži kulturu na uzici." Pitanje je samo koliko je ta uzica kratka. Kultura i biologija djeluju u složenoj međuzavisnosti, pa je nemoguće općenito ustvrditi da jedna ili druga konačno ili apsolutno determiniraju ljudsko ponašanje.

Društvene uloge

Svaki je socijalni položaj popraćen nizom normi koje određuju kakvo se ponašanje očekuje od pojedinca koji zauzima taj položaj. Taj niz normi, odnosno kulturno definiranih prava i obaveza, naziva se **društvena uloga**. Tako je položaj liječnika popraćen ulogom liječnika, položaj učenika ulogom učenika. Od liječnika se, na primjer, očekuje da dobro poznaje medicinsku struku, da se odmjereni i staloženo ponaša, da pokaže suosjećanje i pažnju prema pacijentima, da čuva liječničku tajnu. Društvene uloge pomažu nam da na prikladan način oblikujemo svoje ponašanje i prilagodimo ga očekivanjima svoje okoline. Kompliciran svijet društvenih odnosa na taj se način može pojednostavniti utvrđivanjem tko radi što, kada i gdje. Uloge nam omogućuju

da tipiziramo ljude u kategorije, a bezbrojne varijacije u njihovom ponašanju svedemo na manji broj prepoznatljivih obrazaca. Na taj način zadovoljavaju potrebu svakoga pojedinca za pravilnošću i predvidljivošću života u društvu. Povezujući pojedinačna, intimna iskustva članova društva s društvenim institucijama, uloge su glavna spona između ličnosti i društva, odnosno između mikrosociologije i makrosociologije.

» **Idealna i zbiljska uloga.** U životu postoji jaz između onoga što bi ljudi trebali činiti i onoga što uistinu čine. Osim toga, pojedinci se i međusobno razlikuju u realizaciji prava i dužnosti povezanih sa svojim ulogama. Drugim riječima, postoji razlika između idealne uloge (skupa normi) i zbiljskog izvođenja te uloge (aktualnoga ponašanja). Malo koja kućanica, na primjer, uspijeva održavati svoju kuću onako čistom i "ušminkanom" kao što je to prikazano u žurnalima ili na televiziji. Ako joj kuća nije nenormalno prljava, to odstupanje od idealne uloge obično se ne smatra njezinim neuspjehom kao domaćice niti će uzrokovati akciju Zavoda za zaštitu zdravlja. Društvo, dakle, omogućava relativno fleksibilno izvođenje uloga, jer se od ljudi ne može tražiti da se ponašaju kao roboti. Istovremeno su, međutim, osobne varijacije u izvođenju uloga dopuštene unutar određenih granica. Idealna uloga roditelja, na primjer, pretpostavlja da oni vole svoje dijete i da su nježni. No, smatra se društveno prihvatljivim da roditelj u ljutnji udari svoje dijete, tj. da odstupa od idealne uloge. Ali ako to čini svakodnevno, uslijedit će društvena intervencija. Fleksibilnost izvođenja uloga postoji unutar društveno uspostavljenih okvira, a kada se te granice prijeđu – slijede sankcije (formalne ili neformalne).

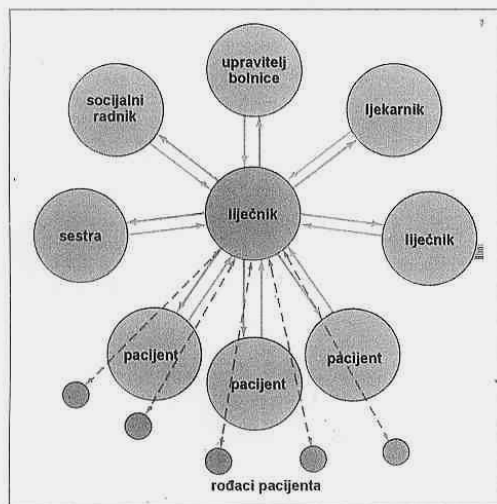
Socijalizacija znači učenje uloga. Rodne uloge uče se od najranijega djetinjstva.

» **Skup uloga.** Jedan društveni položaj najčešće je povezan s više uloga koje onda tvore skup ili set uloga. Na primjer, položaj pacijenta u bolnici uključuje nekoliko uloga: ulogu osobe koja je bolesna, ulogu osobe koja je u sličnoj situaciji kao drugi "kolege" bolesnici, ulogu rođaka ili prijatelja kojega se posjećuje i ohrabruje, ulogu kupca novina i slatkiša u bolničkom kiosku itd. Očito je da uloga ne egzistira u socijalnom vakuumu – to je snop aktivnosti što se isprepliću s aktivnostima drugih ljudi. Igranje ili izvođenje uloga uvijek uključuje društvene odnose, jer svaka uloga pretpostavlja barem još jednu recipročnu ulogu koja joj je pridružena. Ne postoje nastavnici bez učenika, roditelji bez djece. Uloga liječnika izvodi se u odnosu na ulogu pacijenta, uloga muža u odnosu na ulogu žene. Skupom recipročnih uloga ljudi su povezani u različite društvene grupe, koje se zapravo sastoje od međusobno isprepletenih uloga što ih ljudi održavaju kroz interakcije. Te stabilne odnose doživljavamo kao socijalnu strukturu – bolnicu, školu, obitelj, "škvadru", vojsku itd.

» **Napetosti i problemi u izvođenju uloga.** Odstupanje od prikladnog izvođenja uloge i očekivanja može biti uzrokovano različitim faktorima: intelektualnim sposobnostima, psihičkim problemima, odbijanjem pojedinca da se prilagodi. Nas ovdje zanimaju

***Skup uloga.** Položaj liječnika obuhvaća igranje različitih uloga. Različite uloge podrazumijevaju različita uzajamna očekivanja. Uloga je uvijek određena s obzirom na uloge drugih. Liječnik će se različito odnositi prema pacijentu, medicinskoj sestri, svojem kolegi liječniku ili pacijentovoj rodbini. Sve to zajedno čini skup ili set uloga.*

a) Djeca uče uloge oponašajući odrasle.

b) Dječje igre oponašaju ponašanje odraslih. Ovi su dječaci snimljeni u Bosni i Hercegovini u vrijeme rata u toj zemlji.

poteškoće i problemi koje sama uloga postavlja pred svoje izvođače, usprkos njihovu naporu da je dobro igraju i da zadovolje društvena očekivanja i obveze. Ako je uloga nejasno ili nedovoljno definirana, osoba će, prirodno, biti nesigurna kako se treba ponašati i neće moći zadovoljiti obveze što proizlaze iz uloge. Naše društvo, na primjer, prilično nejasno definira ulogu adolescenta (tinejdžera): osoba te dobi nije više dijete, ali još nije odrasla. U mnogim "primitivnim" plemenima takve dileme nema: postoje društveno uspostavljeni obredi prijelaza kojima zajednica priznaje status odrasloga. Budući da u suvremenim društvima takvi obredi (npr. završetak škole ili vjenčanje) ne znače i potpuno priznavanje odraslosti, uloga adolescenta je neodređena i stvara teškoće svojim nositeljima. Situacija u kojoj se pojedinac suočava s istovremenim ispunjavanjem proturječnih zahtjeva uloge (ili uloga) naziva se **konflikt uloga**. Na primjer, vojni kapelan koji mora propovijedati ljubav i milosrđe i istovremeno blagosiljati ratne operacije doživljava takav konflikt. Slično je i s liječnikom koji ima privatnu praksu: kako pomiriti suosjećanje i brigu za zdravlje ljudi sa željom za što većom zaradom? Vrlo često se zahtjevi jedne uloge sukobljavaju sa zahtjevima druge: kako da se ponaša nastavnik kojem u razredu sjedi vlastiti sin ili kćer? S velikim brojem položaja i uloga koje svaki pojedinac ima u društvu, ove (i brojne druge) poteškoće oko izvođenja uloga postaju vrlo česte i uzrokuju individualne i društvene probleme. Ti se problemi razrješavaju različitim društvenim mehanizmima: preciznim određivanjem uloga i njihovim učenjem u procesu socijalizacije, razdvajanjem potencijalno konfliktnih uloga i njihovim pojedinačnim izvođenjem u odvojenim situacijama (npr. nastavnika i roditelja), određivanjem prioriteta uloga, odnosno odlukom u kojoj će situaciji neka uloga biti dominantna, dok će ostale biti u drugom planu itd.

dramatične posljedice. Definiranje ljudskosti razlikuje se od kulture do kulture. "Biti čovjekom" ili imati prihvatljive ljudske atribute društveno je pripisan atribut na osnovi izrečenih ili neizrečenih društveno određenih mjerila. Drastičan primjer nalazimo u nacističkoj Njemačkoj, u kojoj su ubijali novorođenčad koja nije zadovoljavala stroga mjerila savršenosti arijske rase.

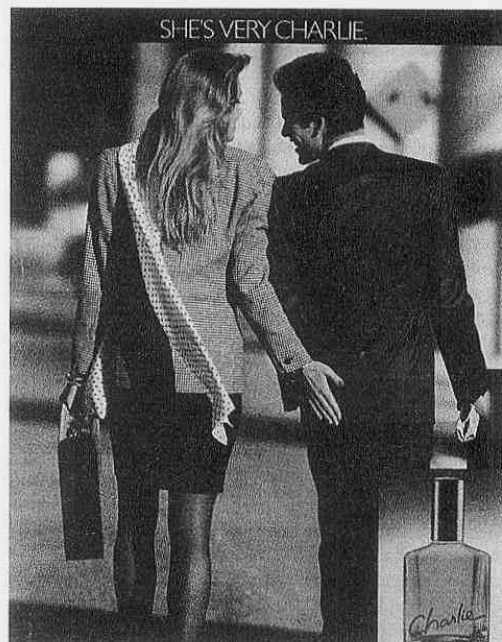
Dok za ljudskost možemo reći da "proizlazi iz pogleda promatrača", odnosno iz vanjske definicije koju drugi daju, osjećaj *vlastitog ja* izgrađuje se "iznutra" u interakciji s drugima. Dijete postupno shvaća da se razlikuje od svoje okoline – da je različito od predmeta koji ga okružuju i od svojih roditelja. Istodobno shvaća da ima neke zajedničke karakteristike sa svojim roditeljima i da ga te karakteristike razlikuju i od neživih predmeta i od životinja, primjerice kućnog ljubimca. Postupno, dakle, dijete razvija osjećaj vlastitog ja i osjećaj ljudskosti: postaje **ličnost**. To se događa još prije nego dijete progovori, ali se razvojem govora taj proces veoma ubrzava.

Kako dijete postaje svjesno svoje osobnosti, roditelji mu počinju učvršćivati identitete koje smatraju važnima. Najvažniji među njima je **rod** – muški ili ženski. Ovdje je bitno naglasiti razliku između **roda** i **spola**. **Spol** označava anatomske, biološke i fiziološke, dakle – tjelesne značajke muškaraca i žena. Spol je povezan s biološkom reprodukcijom i spolnim (seksualnim) ponašanjem. **Rod** je kulturno određen, simbolički izraz te biološke razlike, socio-kulturno "kodiranje" spolne razlike. Rod se odnosi na razlike u identitetu, stavovima i djelovanjima povezanim sa (društveno definiranim) shvaćanjima muškosti i ženskosti (maskulnosti i femininosti). Razlikovanje muškaraca i žena utemeljeno na biologiji univerzalna je značajka *svih* kultura. Sadržaj toga razlikovanja, međutim, varira od jedne do druge kulture, kao što smo ranije vidjeli u istraživanju Margaret Mead na Novoj Gvineji.

Djetetov rodni identitet (temeljen na spolu) razvija se time što se roditelji i okolina odnose prema djetetu na određen način. Odjeća, igračke, govor (učenje zamjenica i ispravne upotrebe gramatičkih rodova) – sve se to razlikuje s obzirom na spol djeteta. Kod nas se, primjerice, odjeća za novorođenče kupuje u svjetloplavoj ili ružičastoj boji, ovisno o spolu djeteta. Rodni identitet ima svoju vanjsku i unutarnju dimenziju. Okolina će se različito odnositi prema osobi s obzirom na rodnu identifikaciju, a to će također pospješivati samoidentifikaciju kao pripadnika/ce roda. Rodni identitet tako postaje važan dio predodžbe o sebi, odnosno osobnosti.

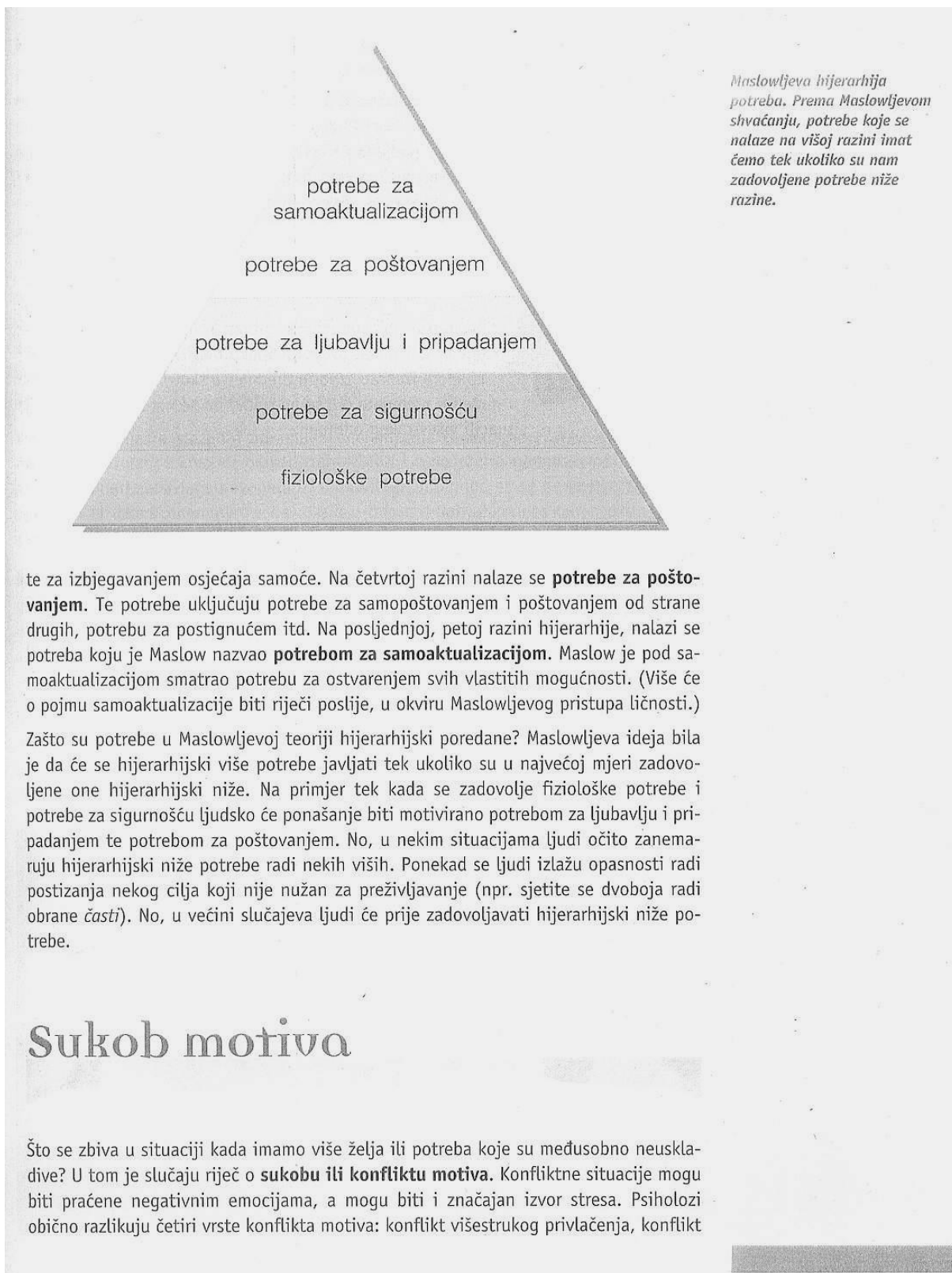
U svakom društvu postoje mjerila kojima se određeni načini odijevanja i ponašanja definiraju kao "prirodno" ženski ili kao nesumnjivo muški. No, u različitim društvima postoje različite socijalne definicije muškosti i ženskosti. Ovi muškarci pripadaju narodu Wodaabe, nomadima iz Nigera. Svojom svečanom odjećom i ukrasima nastoje istaknuti svoju mušku ljepotu te plesom do iznemoglosti osvojiti djevojke iz plemena. U našoj kulturi ocijenili bismo ih "ženskastima". U reklamnoj se industriji ponekad obrću rodne uloge, tako da su muškarci prikazani kao seksualni objekt uspješnih žena. Zanimljivost takvih reklama sastoji se u poigravanju s duboko ukorijenjenim rodnim stereotipima.

Hijerarhija motiva

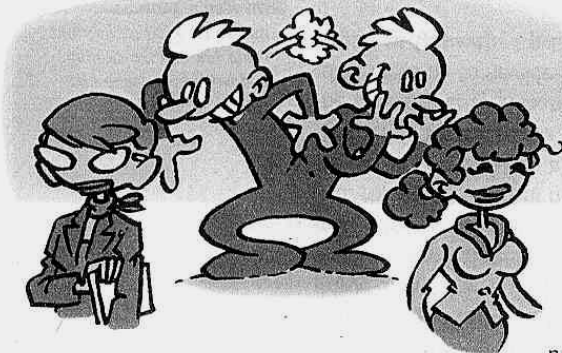
Vidjeli smo da brojni motivi mogu pokretati ponašanje ljudi. No, jesu li svi motivi jednako važni? Hoćemo li težiti da određene potrebe ili želje zadovoljimo prije nekih drugih? Američki psiholog Abraham Maslow pretpostavio je da su ljudske potrebe hijerarhijski organizirane. On je pretpostavio da postoji pet razina u takvoj hijerarhiji. Na prvoj se razini nalaze **fiziološke potrebe**, čije je zadovoljavanje nužno za preživljavanje. Riječ je o potrebama za hranom i tekućinom, za održanjem tjelesne temperature, itd. Na drugoj se razini nalaze **potrebe za sigurnošću**. One uključuju potrebu za osjećajem da je naša okolina stabilna, predvidiva i bezopasna. Osjećaj sigurnosti ne mora značiti da stvarno nema opasnosti. Riječ je o subjektivnom osjećaju. Primjerice osobe koje žive blizu vulkana koji se povremeno aktivira objektivno nisu sigurne, ali budući da su na to navikle, one se mogu osjećati sigurno. Na trećoj razini nalaze se **potrebe za ljubavlju i pripadanjem**. Riječ je o potrebama za druženjem i intimnošću,

Izvor: Denis Bratko. *Psihologija: udžbenik psihologije za gimnazije*, Zagreb: Profil, 2002., str. 102. (poglavlje *Hijerarhija motiva*)

Izvor: Denis Bratko. *Psihologija: udžbenik psihologije za gimnazije*, Zagreb: Profil, 2002., str. 103. (poglavljje *Sukob motiva*)

višestrukog odbijanja, konflikt istovremenog privlačenja i odbijanja, te konflikt višestrukoga istovremenog privlačenja i odbijanja.

Konflikt višestrukog privlačenja.

Konflikt višestrukog privlačenja prisutan je kada neka osoba mora birati između dvaju ili više ciljeva koji su joj podjednako privlačni. Na primjer ukoliko Ivanu, koja uči za test, prijatelji pozovu na zabavu, ona se može naći u takvu konfliktu. Motiv za druženjem i motiv za uspjehom u školi pokreću ponašanje u različitom smjeru (učenje ili izlazak) i Ivana mora izabrati između tih mogućnosti. **Konflikt višestrukog odbijanja** sličan je motivu višestrukog privlačenja, samo što u ovom slučaju osoba mora izabrati između dvije ili više mogućnosti koje su joj podjednako neprivlačne. Ukoliko netko mora izabrati izborni predmet u školi, a ni jedan od ponuđenih predmeta mu se ne sviđa, on se nalazi u konfliktnoj situaciji višestrukog odbijanja.

Konflikt istovremenog privlačenja i odbijanja prisutan je kada želimo samo jedan cilj, ali istovremeno ga se bojimo ili uviđamo neke njegove negativne strane. Primjerice ukoliko netko želi cijelu noć provesti u disku, ali istovremeno uviđa da će zbog toga drugi dan biti umoran i neispavan, on se nalazi u konfliktu istovremenog privlačenja i odbijanja. Njega odlazak u disko istovremeno i privlači i odbija.

Konflikt višestrukog istovremenog privlačenja i odbijanja je vjerojatno najsloženiji od navedenih konflikata. Do njega dolazi kada neka osoba mora izabrati između dvaju ili više ciljeva, gdje svaki cilj ima i pozitivne i negativne strane. Tako se prilikom odlaska na maturano putovanje učenici mogu naći pred izborom između nekog zanimljivog i skupog, ili manje zanimljivog, ali jeftinog putovanja. Obje mogućnosti imaju svoje pozitivne i negativne strane.

Frustracija i obrambeni mehanizmi

Motivacija usmjerava ponašanje prema određenom cilju. No, što se zbiva kada se taj cilj ne može postići? Tada dolazi do stanja frustracije. **Frustracija** je stanje u kojem se pojedinac nalazi kada ne može zadovoljiti svoje želje ili potrebe. Stanje frustracije praćeno je negativnim emocijama, npr. emocijom srdžbe i često može dovesti do neprilagođenog ponašanja. Kako se ljudi ponašaju u stanju frustracije? U stanju frustracije vrlo često dolazi do konflikata, odnosno do sukoba između ljudi. Povod za taj sukob može biti i sasvim beznačajan. Jedno od mogućih ponašanja je i agresivno ponašanje. Prema mišljenju nekih psihologa, do agresivnog ponašanja dolazi tako što frustracija izazove emociju srdžbe, koja zatim dovodi do agresivnog ponašanja. Istraživanja su pokazala da se vjerojatnost agresivnog ponašanja povećava ukoliko je net-

Prilog 3.

9 ČOVJEK I BIOSFERA

Ovisno o prilikama, u svome kraju promatrajte koje promjene živog svijeta i fizičkih svojstava okoliša nastaju na mjestima gdje je uništena šuma, na mjestima gdje je na rijeci napravljena akumulacija (umjetno jezero), gdje se u more, jezero ili rijeku ulijevaju otpadne vode naselja ili blizu nekog većeg onečišćivača atmosfere ili tla. O tome ukratko izvijestite na nastavnom satu.

■ POREMEĆAJI EKOSUSTAVA ZBOG UTJECAJA ČOVJEKA

Spoznaje o odvijanju procesa u biosferi, koje ste prethodno stekli, osnovne su za mnoga primijenjena područja ekologije. Spomenut ćemo neka. U šumarstvu je to problem uzgoja i zaštite šuma, u poljoprivredi obrada tla, uzgoj novih sorti (odlika) i rasa (pasmina), primjena umjetnih gnojiva i pesticida te njihova djelovanja na pojedine organizme, tj. hranidbene lance sve do čovjeka. U zdravstvenoj ekologiji pitanja su vezana ponajprije za toksikologiju i ekotoksikologiju, za utjecaj ksenobiotika, mutagenih i kancerogenih tvari koje se unose u sve vodene i kopnene ekosustave te na njihovo djelovanje na ljudsko zdravlje i potomstvo. U vodoprivredi su problem dovoljne količine kvalitetne pitke vode za opskrbu stanovništva i iskorištavanje vodenih resursa za dobivanje hidroenergije.

Čovjek u biosferi izaziva goleme promjene, osobito krčenjem i uništavanjem šuma na velikim prostorima, isušivanjem močvara i plitkih jezera, regu-

lacijom tekućica, stvaranjem vodenih akumulacija (umjetnih jezera), izgradnjom mnoštva gradskih i industrijskih naselja, povećavanjem prometa i širenjem prometne mreže te onečišćavanjem atmosfere, hidrosfere i tla.

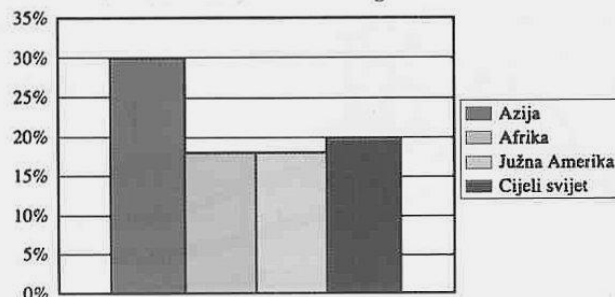
■ UNIŠTAVANJE ŠUMA

Po opsegu su na prvome mjestu promjene tla i živog svijeta koje nastaju zbog uništavanja šuma. Nekadašnja prašuma u srednjoj Europi, sastavljena pretežno od hrastovih šuma, iskrčena je između 7. i 13. stoljeća. Od otprilike 400 milijuna hektara šumske površine iz doba Kolumba ostalo je u Sjevernoj Americi samo oko 50 milijuna. Veći je dio tog prostora iskorišten za gradnju naselja, za poljoprivredne i druge potrebe. U Hrvatskoj su šume iskrčene u prostranim područjima uzduž Jadrana (Velebit i dr.) i u kontinentalnim predjelima. Tako je u Hrvatskoj u području krša sada mjestimično prisutna prava kamena pustinja.

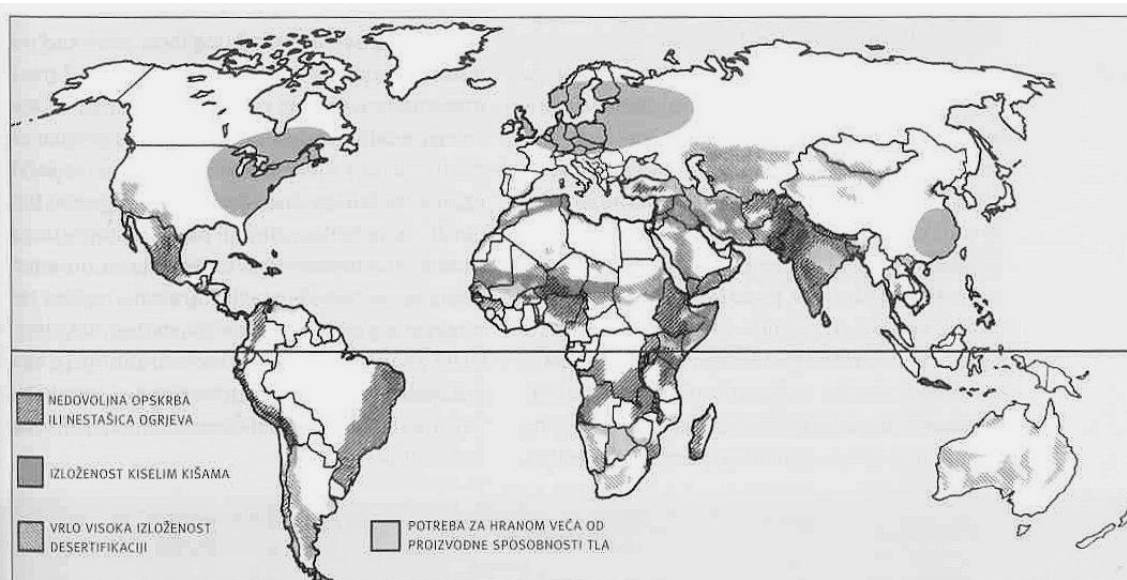
Uništenjem šume ogoljelo se tlo izlaže eroziji — postupnom ispiranju, odnosno tla djelovanjem oborina, bujica i vjetrova. Lišeno zaštite, osobito korijenja šumskoga drveća, koje ga povezuje, tlo brzo mijenja strukturu. Usto, uvelike gubi sposobnost primanja i zadržavanja dostatne količine vlage, gubi plodnost, rasipa se i tako propada (degradira).

Erozijom su u SAD-u zahvaćeni i predjeli velikih prerija, koje je čovjek najprije upotrebljavao za

9.1. Površine iskrčenih tropskih šuma (u %) na pojedinim kontinentima između 1960. i 1990. godine

Izvor: Milan Meštrović. *Ekologija*, udžbenik iz biologije za 4. razred gimnazije i srednje strukovne škole, Zagreb: Školska knjiga, 2004., str. 44. (poglavlje *Čovjek i biosfera*)

9.2. Degradacija tala u svijetu kao posljedica raznovrsne ljudske djelatnosti

ispašu, a zatim pretvorio u polja s ratarskim kulturama. Procjenjuje se da erozijom iz tla godišnje nestaje oko 3 milijuna tona hranjivih soli. Ta je količina veća od količine fosfata (oko 2,5 milijuna tona) iskorištenih za ukupnu ratarsku proizvodnju i za ispašu. U Kini je erozija tla već odavno vrlo izražena, pretežno zbog uništavanja šuma. Velika Žuta rijeka odnijela je do svog ušća u jednoj godini 1 450 milijuna m³ mulja, što odgovara tlu površine 145 000 hektara i debljine jedan metar.

Danas su osobito ugrožene kišne tropske šume, u kojima je najveća raznolikost biljnih vrsta. U njima na jednom stablu, gusto obraslom lijanama, orhidejama, bromelijama, papratima i mahovinama, živi do 1000 različitih vrsta kukaca. Kako se u prosjeku iskorištava samo 17% drvene mase, glavni je način krčenja požar i sječa ogrjevnoga drva. U Amazoniji, u Brazilu, na taj se način poljoprivredne površine godišnje povećavaju za 1,5 do 2 milijuna hektara. Najveće površine tropskih šuma uništene su u Aziji (sl. 9.1.). Danas se u svijetu na oko dvije milijarde hektara, tj. 15% cjelokupne površine kopna, vide znakovi propadanja koje je najvećim dijelom uzrokovano krčenjem šuma, pretjeranom ispašom i lošim gospodarenjem poljoprivrednim površinama, uz djelovanje (eroziju) voda i erozija vjetra (sl. 9.2.).

Osim promjena u tlu, s uništavanjem šuma, dakle iščezavanjem vegetacije, nestaje i regulacija kolebanja temperature i vlažnosti. Temperatura se mijenja, nekoliko se puta povećava brzina vjetra i uvelike se smanjuje ukupna količina oborina. Na takvu terenu nestane većina biljaka koje rastu u šumi, pa izginu i mnoge životinje koje su živjele u njoj.

Dakle, uništavanje šuma uzrokuje goleme promjene fizičkih uvjeta života i poremećaje sastava biocenoze i ekosustava u cjelini.

To su razlozi postupnog širenja pustinja u mnogim dijelovima Azije, Afrike i Amerike. Pustinje i ostali suhi (**aridni**) predjeli danas čine trećinu ukupne površine kopna i borba protiv njihova daljeg širenja vrlo je velik međunarodni problem. Erozijska tla zahtijeva pojačanu kontrolu nad održavanjem i povećavanjem šumskih rezerva, osobito u sušnim, aridnim područjima, kao što su predjeli uz Sredozemno more, gdje je erozija tla brža i gdje je sporije prirodno obnavljanje uništene šume. Prema nekim proračunima, potrebno je 300 do 1000 godina da se tlo obnovi do dubine 25 cm.

Zbog relativno niskoga godišnjeg prirasta organske tvari prirodne šume ne zadovoljavaju povećane potrebe za drvom. U mnogim se zemljama podižu plantažne šume vrsta drveća koje brzo rastu (npr. topola).

■ MELIORACIJA (ISUŠIVANJE)

Uvjete života uvelike mijenjaju mnogi zahvati, poput isušivanja močvarnih terena i dijelova mora te uređivanja tekućih voda. Takav je zahvat bilo isušivanje poplavnog područja u južnom dijelu Panonske nizine. Taj najniži dio dna nekadašnjega Panonskog mora bio je zbog povremenih poplava Drave, Tise i Dunava do prije nešto više od jednog i pol stoljeća prostrano močvarno područje. Poplavno područje tih rijeka, veće od 3, 5 milijuna hektara, pretvaralo se svake godine u vrijeme visokih vodostaja u golemo jezero. Njegova je organska proizvodnja bila vrlo visoka. Riblji je prinos godišnje iznosio više od 50

ooo tona. Zbog opsežnih melioracijskih radova danas je gotovo cijelo to područje isušeno i pretvoreno u plodno poljoprivredno tlo. Od opsežnoga poplavnoga terena ostali su samo mali dijelovi uzduž riječnih tokova. Takav je Kopački rit, u kutu što ga čine rijeke Dunav i Drava. Danas je taj lokalitet prirodni objekt mnogostruke znanstvene vrijednosti. To je reliktno prirodno mrjestilište riba dunavsko-dravske regije i jedinstveno gnjezdište različitih močvarnih ptica. Osim znanstvene vrijednosti, to područje ima gospodarsku, kulturno-prosvjetnu i turističku važnost, pa je zato zaštićeno na temelju Zakona o zaštiti prirode.

U isušenom području veoma su se promijenili uvjeti života. Vodene biljke i životinje te vodene biocenoze posve su nestale, a na stvorenim poljima uzgajaju se ratarske kulture, što je potpuno promijenilo izgled cijeloga kraja.

Sličnih primjera melioracijskih zahvata na poplavnim terenima ima i u drugim područjima svijeta. Prema službenim podacima Organizacije za prehranu i poljoprivredu (FAO), specijalizirane agencije Ujedinjenih naroda, danas se u svijetu odvodnjava više od 45 milijuna hektara.

Saznali ste koje snažne promjene u biosferi čovjek izaziva svojim djelovanjem.

Uništavanje šuma jedno je od najstarijih i najopsežnijih negativnih utjecaja čovjeka na prirodu.

Svi su kontinenti, posebno Azija, Afrika i Amerika, ugroženi takvim djelovanjem.

Melioracijom se također uvelike mijenjaju uvjeti života.

Pitanja

1. Kako čovjek snažno utječe na poremećaje u ekosustavima?
2. Koje se posljedice pojavljuju na tlu zbog uništenja šume?
3. Kako su melioracijski zahvati utjecali na poplavno područje Panonskog mora?

Izvor: Milan Meštrov. *Ekologija*, udžbenik iz biologije za 4. razred gimnazije i srednje strukovne škole, Zagreb: Školska knjiga, 2004., str. 46., 47. (poglavlje *Čovjek i biosfera*)

Prilog 4.

SAD - prva demokratska republika u Svijetu

Kao što smo rekli da je Engleska bila domovina parlamentarizma, tako isto možemo reći da je SAD bio domovina moderne demokracije. Naime, United States of America (USA) ili hrvatski SAD bio je prva demokratska savezna republika u povijesti Svijeta. Većina onoga što su naučavali prosvjetitelji, filozofi racionalizma, enciklopedisti i teore-

tičari gospodarskog, slobodnog napretka građanstva, **ostvareno je u toj zemlji**. Stoga je ona mogla tako brzo gospodarski napredovati, ali ne treba zaboraviti da je ta **federacija država** nastajala na istrebljenju milijuna **Indijanaca** i na brojnom **robovskom radu iz Afrike** naseljenih **crnih robova**. **Osnovni sukob unutar zemlje** bio je između **industrijskog Sjevera** i **robovlasničkog Juga** koji će se rasplesti u **građanskom ratu** u drugoj polovici XIX. stoljeća.

Izvor: Dragutin Pavličević, *Povijest 3 za III. razred gimnazije*, Zagreb: Alfa, 1997., str. 35. (poglavlje *SAD – prva demokratska republika u Svijetu*)

Osvajanje »Divljeg« zapada

U jačanju SAD-a važnu ulogu imalo je širenje s istočne atlantske obale na zapadnu, pacifičku obalu, tj. osvajanje, naseljavanje, kultiviranje i iskorištavanje golemih prostranstava u zaleđu 13 istočnih kolonija koje su stvorile SAD.

U početku se putovalo rijekama i jezerima, poglavito onim najvećim kao što su Mississippi, Missouri, Ohio, a u drugoj polovici XIX. st. počela je izgradnja velike mreže željeznica. Okosnica joj je bila transkontinentalna željeznica od istočne do zapadne obale, preko dotada neprelazne prirodne zapreke Stijenjaka. Ta željeznica izgrađena 1869. bila je dotad najveći prometni projekt u povijesti Svijeta.

Za željeznicom su krenuli u prerijska prostranstva brojni useljenici, traperi, farmeri, stočari koji su otimali zemlju Indijancima i stvarali ubrzano svoja naselja, farme, plantaže, pašnjake. Vodio se godinama nejednak rat protiv Indijanaca i bizona čija je dotad nedirnuta priroda pretvarana u kultivirane farme.

U gorskim krajevima otkriveni su mnogi rudnici raznih metala, poglavito onih plemenitih i obojenih, zavladała je »zlatna groznica«, nicali su novi gradovi, rudarska naselja, ustrojavane nove države koje su pomalo ulazile u sustav SAD-a.

Od 1860. do 1910. u SAD je doselilo oko 20 milijuna ljudi iz svih, poglavito europskih država, pa i iz Hrvatske. Tako je u početku XX. st SAD bio i prema broju pučanstva (ne računajući mnogoljudne Kinu, Indiju, Rusiju) među prvim državama Svijeta.

Dakle, na početku XX. st. SAD je prva gospodarska, industrijska, poljodjelska, kapitalistička velesila koja je daleko iza sebe ostavila sve dotadašnje takmace.

Izvor: Dragutin Pavličević, *Povijest 3 za III. razred gimnazije*, Zagreb: Alfa, 1997., str. 155–156. (poglavlje *Osvajanje »Divljeg« zapada*)

Razvoj Sjedinjenih Američkih Država do polovice 19. stoljeća

Sjedinjene Američke Države prostirale su se na ogromnom prostoru. Ionako veliki teritorij udvostručen je već 1803. godine kada je Napoleon odlučio prodati Louisianu ("Louisiana Purchase") za 15 milijuna dolara trećem američkom predsjedniku Thomasu Jeffersonu. Za ravnopravni tretman u međunarodnoj politici Sjedinjene Države morale su se izboriti tijekom još jednoga rata s Velikom Britanijom koji je izbio 1812. godine. Britanci su tada uspjeli prodrijeti do samoga Washingtona i zapaliti Bijelu kuću, ali su sukob konačno izgubili. Poslije potpisivanja primirja 1814. zemlja se okrenula izgradnji jedinstva i gospodarskom napretku.

Strah da bi se u poslove Amerike ponovno mogle uplesti europske sile nakon stvaranja Svete alijanse navela je 1823. predsjednika Jamesa Monroea na obraćanje Kongresu. Monroe je želio jasno upozoriti da SAD neće pristati na restauraciju kolonija u Amerikama. Svako širenje europskog sustava u zapadnoj hemisferi smatrao je nepoželjnim. Isto tako, naglasio je kako se SAD neće miješati u europske poslove. Ovi su zaključci skoro trideset godina po donošenju prozvani Monroeovom doktrinom.

Veliko zanimanje za Zapad i slobodnu zemlju najizravnije je posljedice imalo za Indijance. Kongres je 1830. donio Zakon o preseljenju Indijanaca zapadno od rijeke Mississippi. Godine 1834. stvoren je poseban "Indijanski teritorij" u Oklahomi, gdje su utočište trebala naći sva istočna plemena. Protjerivanje na zapad naroda Cherokeeja, unatoč zakonskim garancijama, pa i prihvaćenim brojnim bjelačkim tekovinama, čak i posjedovanjem crnih robova, naziva se "Stazom suza". Mnogi je nisu preživjeli.

Postanak i širenje Sjedinjenih Američkih Država do početka 19. stoljeća.

Pokažite na povijesnoj karti Louisianu! Kada SAD dolaze u njezin posjed? Koji je bio američki odgovor na politiku Svete alijanse? Kakva je bila sudbina indijanskih naroda u SAD-u?

Izvor: Magdalena Najbar-Agičić, Tvrtko Jakovina, Suzana Leček, Stjepan Matković, Damir Agićić. *Povijest 3*, udžbenik povijesti za treći razred gimnazije, Zagreb: Profil, 2009., str. 39. (poglavlje *Razvoj Sjedinjenih Američkih Država do polovice 19. stoljeća*)

◆ OD NAPADA NA POLJSKU DO OSVAJANJA GRČKE

Prisjeti se koje su zemlje Njemačka i Italija pokorile i prije izbijanja Drugoga svjetskog rata. Težnje nacističke Njemačke, fašističke Italije i militarističkog Japana za osvajanjem "životnog prostora" i uvođenjem "novog svjetskog poretka" dovele su 1939. godine do izbijanja novoga svjetskog rata. Iz literature ili pokušajte putem Interneta saznati više o svakodnevnom životu u vrijeme Drugoga svjetskog rata.

• POČETAK DRUGOGA SVJETSKOG RATA

Njemačka je provocirala Poljsku želeći je uvući u rat, ali nije uspjela pa je zatražila grad Gdanjsk (njemački Danzig) i uski koridor koji je dijelio dva dijela Njemačke. Poljaci to nisu prihvatili pa je jedna njemačka postrojba preobučena u poljske vojničke odore napala njemačku pograničnu radio-postaju. Taj napad "poljskih" vojnika Njemačkoj je poslužio kao povod za napad na Poljsku. Obavivši diplomatske i vojne pripreme, njemačke postrojbe su **1. rujna 1939. počele napad na Poljsku**. Time je počeo Drugi svjetski rat. Sukladno jamstvima, Francuska i Velika Britanija su 3. rujna objavile rat Njemačkoj, a to su učinili i britanski dominioni Australija i Novi Zeland te Kanada, no konkretnu

Izvor: Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić, Jakša Raguž. *Povijest 4*, udžbenik iz povijesti za 4. razred gimnazije, Samobor: Meridijani, 2004., str. 137. (poglavlje *Početak Drugoga svjetskog rata*)

Njemački vojnici ruše oznaku poljske granice

Kada je počeo Drugi svjetski rat? Objasni pojam Blitzkrieg.

pomoć Poljska nije dobila. Bio je to početak Drugoga svjetskog rata. Taktiku koju su Nijemci odlučili primijeniti tijekom osvajanja Poljske naziva se **Blitzkrieg** ili munjeviti rat, a temelji se na munjevitim prodorima oklopnih divizija pod zaštitom zrakoplovstva. Njena učinkovitost je brzo došla do izražaja. Usprkos tome što su bili znatno slabije naoružani, Poljaci su mjesec dana pružali žestok otpor, osobito u obrani Varšave. No, konačno su kapitulirali. Istodobno, prema odredbama pakta, sovjetska **Crvena armija** zauzela je istočnu Poljsku i tako završila četvrtu podjelu Poljske u njenoj povijesti. Bio je to ujedno kraj neovisne Poljske. Nekadašnje pruske pokrajine proglašene su njemačkim okružjima u kojima se provodila germanizacija. U preostalom dijelu Poljske, tzv. **Generalnom guverneratu**, novi njemački gospodari počeli su s krvavim terorom, privodeći i pogubljujući građane, osobito tada veoma brojne Židove.

Izvor: Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić, Jakša Raguž. *Povijest 4*, udžbenik iz povijesti za 4. razred gimnazije, Samobor: Meridijani, 2004., str. 138. (poglavlje *Početak Drugoga svjetskog rata*)

Ulazak SAD-a u rat

Potpomažući otpore agresiji fašističkih sila, SAD je od studenog 1939. omogućavao Velikoj Britaniji, njezinim dominionima i Francuskoj kupnju oružja. U ožujku 1941. donio je zakon o zajmu i najmu, prema kojemu je državama zaraćenima s fašističkim zemljama davao kredite i isporučivao goleme količine ratnog materijala, vidjevši u njihovoj borbi doprinos vlastitoj sigurnosti.

Istodobno, SAD se usporedo s tim, pripremao za obranu i napad. Iznenaadni napad na Pearl Harbour bio je povod njegove objave rata Japanu 8. prosinca 1941. Na to su Njemačka i Italija objavile rat SAD-u, a on je uzvratio objavom rata i tim zemljama i njihovim satelitskim državama – Mađarskoj, Rumunjskoj i Bugarskoj.

U svibnju 1942. vodile su se žestoke pomorske i zračne bitke između SAD-a i Japana u Koraljnom moru. U tim bitkama nije bilo pobjednika, jer su snage bile izjednačene. Prvu veliku pobjedu nad Japancima SAD je izvojišio 4. lipnja 1942. kod otoka Midway. Ta je pobjeda značila kraj japanske premoći na Tihom oceanu i otada je ona pripala SAD-u.

Izvor: Ivo Perić. *Povijest za IV. razred gimnazije*, Zagreb: Alfa, 1997., str. 155. (poglavlje *Ulazak SAD-a u rat*)

Okupatori i njihovi zločini

Na osvojenim područjima fašistički okupatori nisu samo eksploatirali prirodu i pljačkali imovinu nego su, progoneći Židove, zatim komuniste i antifašiste i gušeći pokret otpora, uz pomoć kvislinških udruga u pojedinim zemljama, počinili i strahovita zločinstva: uhićivali su, zatvarali, mučili i ubijali ljude. Ponegdje su uništavali i čitava naselja. Tako su npr. 1942. u Češkoj potpuno uništili rudarsko naselje Lidice: sve su muškarce strijeljali, žene su odveli u koncentracijski logor, a djecu u Njemačku. I u Francuskoj su 1944. potpuno uništili selo Oradour sur Glane: sve su muškarce strijeljali, kuće zapalili, a žene i djecu bacali u vatru.

Čim su nacisti u Njemačkoj došli na vlast, počeli su osnivati zloglasne koncentracijske logore. Prvi je otvoren 1933. u mjestu Dachau, a zatim i nekoliko drugih. Kad je Austrija bila pripojena, osnovan je logor u Mauthausenu. Na početku Drugog svjetskog rata, osim već postojećih, na području Trećeg Reicha ustanovljeni su novi logori, a osnivali su se i na područjima satelitskih i zauzetih država. U okupiranoj Poljskoj najzloglasniji su bili Treblinka i Auschwitz. U zatvorenim teretnim vagonima svakodnevno su se dopremali zatočenici, posve iscrpljeni od gladi, bolesti, umora i prethodnih zlostavljanja. Odmah nakon dolaska u logor mnogi su zatočenici ubijeni, neki su umrli, neki su obavljali razne iscrpljujuće poslove, tako da su zatočenici nakon dužeg vremena nalikovali na kosture omotane vlastitom kožom. Bolesti su također povećavale njihove patnje i umiranje.

U nekim su logorima postojale plinske komore za masovno ubijanje zatočenika i krematoriji u kojima su se spaljivali leševi. [...]

Od 1933. do kraja rata ubijeno je oko šest milijuna Židova. U tom razdoblju ubijeno je u fašističkim zatvorima i koncentracijskim logorima i oko pet milijuna pripadnika ostalih europskih naroda.

Izvor: Ivo Perić. *Povijest za IV. razred gimnazije*, Zagreb: Alfa, 1997., str. 164–166. (poglavlje *Okupatori i njihovi zločini*)

Prilog 5.

BIBLIJA - o Evi: ²¹ Tada Jahve, Bog, pusti tvrd san na čovjeka te on zaspa, pa mu izvadi jedno rebro, a mjesto zatvori mesom. ²² Od rebra što ga je uzeo čovjeku napravi Jahve, Bog, ženu pa je dovede čovjeku. ²³ Nato čovjek reče: »Gle, evo kosti od mojih kostiju, mesa od mesa mojega! Ženom neka se zove, od čovjeka kad je uzeta!« (Postanak 2: 21-22)

(Nato Jahve, Bog, reče) ¹⁶ A ženi reče: »Trudnoći tvojoj muke ću umnožit, u mukama djecu ćeš rađati. Žudnja će te mužu tjerati, a on će gospodariti nad tobom.« (Postanak 3: 16)

- o Lilit: ¹² Neće biti više plemića njezinih, ondje se više neće proglašavat kraljevi, svi će joj knezovi biti uništeni. ¹³ Nići će trnje u njenim dvorcima, u tvrđavama kopriva i stričak, ona će biti jazbina čagljima, ležaj nojevima. ¹⁴ Ondje će se sretat divlje mačke s hijenama, jarci će dozivati jedan drugoga; ondje će se odmarati Lilit našav počivalište. ¹⁵ Ondje će se gnijezditi guja, odlagati jaja, ležat na njima, u sjeni ih tvojoj izleći; onamo će slijetati jastrebovi jedan za drugim. (Izaija 34:12-17)

Izvor: Jure Kaštelan, Duda Bonaventura (ur.), *Biblija: Stari i Novi Zavjet*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1976., str. 2., 734.–735.

Midraš *Alfabet ben Sire*, legenda o Lilit

Dok je Bog stvarao Adama, On reče: »Nije dobro da čovjek bude sam: načinit ću mu pomoć kao što je on« (Postanak 2:18). I tako Jahve stvori Lilit, na isti način kako je stvorio i Adama, od zemlje. Čim su se ugledali, Adam i Lilit počeli su se svađati. Lilit je tražila svoje pravo kao jednako stvorena, a Adam je isticao da je superioran i da mu se ona treba podčiniti. Lilit je ubrzo shvatila da njihovi razgovori ne vode rješenju problema jer je Adam nije slušao, a nijedno nije planiralo odstupiti od svog mišljenja, te je stoga izgovorila Neizrecivo Ime i nestala bez traga. Adam se smjesta išao požaliti Stvoritelju koji je za odbjeglom Lilit poslao tri anđela. Oni su je našli na sredini Crvenog mora te zahtijevali da se vrati s njima Adamu. Lilit je odvrtila da se ona tamo ne vraća.

Izvor: Mrežna stranica, *Judaism.about.com* <http://judaism.about.com/od/jewishculture/a/Where-Does-The-Legend-Of-Lilith-Come-From.htm> (13. rujna 2013.)

Feministička perspektiva

Feministička perspektiva u sociologiji obuhvaća širok skup ideja o društvenom životu i iskustvu ljudi, temeljen na ženskom gledištu. Naglašavanje ženskoga gledišta očituje se na tri načina. Prvo – najvažniji "objekt" i polazište istraživanja su iskustva i položaj žena u društvu. Drugo – žene su središnji "subjekti" u istraživačkom procesu. Drugim riječima, svijet se nastoji promatrati sa specifično ženske pozicije u društvu. Treće, feministička teorija nije vrijednosno neutralna, nego je kritička i aktivna u prilog žena, u težnji da stvori bolji svijet za žene, a time – tvrdi se – i za sve ljude.

Feministička sociologija počinje s kritikom dosadašnje sociologije. Nije riječ samo o tome da u povijesti sociologije praktički nema žena, nego poglavito o mišljenju da je tradicionalna sociologija u opisima društva polazila samo od iskustava muškaraca. Feministička sociologinja Sandra Harding kaže da su se problemi društvenog života kojima su se bavili klasični sociolozi uglavnom ticali onih pitanja na koja su odgovore željeli dobiti (bijeli, zapadni, buržoaski) muškarci.

Feministička perspektiva u sociologiji usredotočuje se na nekoliko naizgled jednostavnih, ali bitnih pitanja. Prvo pitanje glasi: "A što je sa ženama?" Drugim riječima, u kojim

su situacijama žene predmet istraživanja? Kako one doživljavaju te situacije? Što to za njih znači? Žene su prisutne u većini društvenih situacija, ali se njihova uloga doživljava manje važnom, ili ih se naprosto drži nevidljivima. Za sociologiju su žene najčešće u "slijepoj pjegi". Ta je nevidljivost pokazatelj podređenog položaja žena u društvu.

"Zašto je tomu tako?" – drugo je bitno pitanje. U odgovoru na njega feministička nam sociologija nudi sociološke teorije kojima se to objašnjava. Sljedeće pitanje odnosi se na kritiku društva i aktivizam feministica: "Kako možemo izmijeniti društvo da bismo ga učinili pravednijim i za žene i za sve ljude?" Kritika društva i težnja prema preobrazbi društva osobine su koje feministička teorija dijeli s marksizmom i društvenim teorijama koje zagovaraju interese rasnih i etničkih manjina.

Feministička perspektiva znači radikalan zaokret u razumijevanju svijeta. Ono što smo smatrali univerzalnim i apsolutnim znanjem o društvu pokazuje se zapravo kao znanje izgrađeno na osnovi iskustava jednoga dijela društva – muškaraca kao "gospodara". To "apsolutno" znanje postaje upitno onoga trena kada svijet počnemo promatrati "odozdo" – sa stajališta nevidljivih, nepriznatih

i podređenih žena. U skladu s time, feministička sociološka teorija polazi od pretpostavke da je proizvodnja znanja sastavni dio sistema moći koji upravlja cjelokupnom proizvodnjom u društvu. Feministice nastoje promijeniti te odnose moći izgrađujući *žensko stajalište*, s kojeg će se konstruirati drukčije znanje o društvu. Općenito govoreći, *stajalište* s kojega se konstruira znanje uvijek je proizvod nekog društvenog kolektiva. Nadovezujući se na Marxa, feministice govore o tri takva ključna društvena kolektiva: vlasnicima, radnicima i ženama. Ono što žene čini specifičnim kolektivom jest uloga koju su tijekom čitave povijesti imale i imaju u procesu društvene reprodukcije – radanju i podizanju djece, održavanju kućanstva, pripremanju hrane, brizi za bolesne i nemoćne, pružanju emocionalnih i seksualnih usluga. Pa ipak, taj ženski kolektiv nikada nije uspio postići punu solidarnost svojih članica jer je njihov sličan položaj kao žena bio ispresijecan njihovim međusobnim razlikama, primjerice različitim klasnim ili rasnim pripadnostima. Rodna nejednakost (to jest sustavna nejednakost između muškog i ženskog roda) tako se nadopunjava klasnim, rasnim, dobnim i drugim nejednakostima čineći složenu mrežu društvenih skupina diskriminiranih

po višestrukim mjerilima. U formuliranju ženskog stajališta, feministička sociologija nastoji obuhvatiti i uzeti u obzir sve te složene odnose.

Feministička sociologija ima i *makro* i *mikro* verzije (vidi 1. poglavlje). Feministička makrosociologija počinje proširenjem marksističkoga pojma ekonomske proizvodnje na mnogo općenitiji pojam *društvene proizvodnje*, odnosno proizvodnje cjelokupnoga ljudskog društvenog života. Osim proizvodnje stvari za tržište, za feministice društvena proizvodnja obuhvaća i organizaciju kućanskoga rada (koji proizvodi bitne stvari i usluge), organizaciju seksualnosti (koja oblikuje i zadovoljava želje), organizaciju intimnosti (koja oblikuje i zadovoljava emocionalne potrebe za prihvaćanjem, potporom, ljubavi i samopoštovanjem). Svi ti vidovi društvene proizvodnje počivaju na radu podređenih, odnosno

“slugu” kojima zapovijedaju “gospodari”. Feministice, za razliku od marksista, naglašavaju bliskost koja postoji između “slugu” i “gospodara”, pri čemu se odnos dominacije ne iskazuje kao prinuda, nego kao pokroviteljsko ponašanje “gospodara” prema “slugama”. Takve odnose dominacije podržava i *ideologija roda*, koja konstruira žene kao podređene i kao predmet muških želja. Ideologija roda sustavno umanjuje i iskrivljuje ulogu žena u društvenoj proizvodnji, tako što, primjerice – podcjenjuje kućanski rad, idealizira do neslučajnih razmjera majčinstvo, ali također previđa ključan doprinos žena u proizvodnji mnogih robâ za tržište. Općenito, feministice smatraju da se kapitalizam i patrijarhalnost kao dva različita oblika dominacije lijepo nadopunjuju.

Feministička mikrosociologija također osporava glavne postavke

konvencionalnih teorija. Uobičajeni mikrosociološki pristup polazi od modela svrhovitog ljudskog bića koje postavlja vlastite ciljeve i nastoji ih ostvariti. Nasuprot tome, feministice misle da žene ne streme toliko vlastitim ciljevima nego uglavnom odgovaraju na potrebe i zahtjeve drugih. To se osobito dobro pokazuje u tipičnim ženskim zanimanjima kakva su učiteljice, bolničarke, tajnice i pomoćnice, a također u ulogama suprugâ, majki ili osoba koje usklađuju odnose među rodbinom. Nadalje, uobičajeni sociološki modeli interakcije pretpostavljaju da su sudionici interakcije u velikoj mjeri slobodni i jednaki. Feministička istraživanja pokazuju da su žene najslobodnije u interakciji sa ženama u sličnom položaju. No, na takvo “žensko druženje” u širem se društvu gleda sa sumnjom i omalovažavanjem, pa ono najčešće ostaje skriveno i ograničeno.

Izvor: Nenad Fanuko, *Sociologija: udžbenik za 3. razred gimnazije*, Zagreb: Profil, 2005., str. 46. (poglavljje *Feministička perspektiva*)

za obitelj, poslodavci najčešće plaćaju ženama niže nadnice. Oni također mogu tretirati žensku radnu snagu kao "rezervnu armiju rada" koja se može primiti na posao kad postoji manjak radnika, a poslati kući kad se potražnja smanji. Nuklearna obitelj tako u kapitalizmu služi i kao izvor jeftine radne snage.

Mađa kritički nastrojen prema kapitalističkom sustavu, ovaj pristup je u mnogo čemu sličan ranijem Parsonsovom pristupu. Polazište je u oba slučaja opseg u kojem obitelj zadovoljava potrebe privrednog sustava.

» **Patrijarhalnost i obitelj.** Feministički pristup obitelji usredotočio se također na podjelu rada u kućanstvu, ali nije prihvatio objašnjenje na osnovi značajki kapitalističke privrede. Prema tom mišljenju, podjela rada u kućanstvu prethodi kapitalizmu i posljedica je stoljetne dominacije muškaraca nad ženama. Nije, dakle, problem kapitalizam, nego **patrijarhalnost**. Neke autorice, primjerice, nalaze temelj muškarčeve eksploatacije žena u "kućanskom načinu proizvodnje" (za razliku od kapitalističkoga načina proizvodnje): kao i u tvornicama, i u kućanstvima se također odvija proizvodni rad. U kućanskom načinu proizvodnje muškarci imaju nadmoćan položaj i raspodjeljuju novac i dobra u svoju korist, eksploatirajući svoje žene u okviru braka. Obitelj je, prema tome, institucija za eksploataciju žena od strane muškaraca. Iz toga proizlazi da žene nemaju isti klasni položaj kao njihovi muževi, nego se trebaju smatrati posebnom klasom.

Patrijarhalnost nije samo značajka obitelji, nego društva u cjelini. Muškarci ne drže žene u podčinjenom položaju samo kod kuće, nego ih nastoje isključiti iz tržišta rada. Kapitalistički poslodavci – na osnovi zdrave ekonomske logike – žele zaposliti žene kao jeftiniju radnu snagu. No, državne institucije i sindikati nastoje zadržati žene izvan tržišta rada. Prema tome, ženski kućanski rad posljedica je isključivanja žena iz tržišta rada, a ne uzrok.

Pojam patrijarhalnosti dobar je za opis muške dominacije. Kritika patrijarhalnosti kao pojave pripomogla je općem poboljšanju položaja žena u suvremenom društvu. No, patrijarhalnost kao objašnjenje značajki obitelji i položaja žena u društvu može se podvrgnuti kritici. Naime, feminističke teoretičarke smatraju patrijarhalnost općom značajkom svih društava, odnosno univerzalnim objašnjenjem položaja žena tijekom čitave povijesti. Takvo gledište teško je dokazati, tim više što feministice odbacuju biološka objašnjenja nejednakosti muškaraca i žena (usporedi okvir o **socio-biologiji** u 3. poglavlju). Možemo, dakle, zaključiti da

patrijarhalni odnosi nedvojbeno postoje, ali nisu fiksna i univerzalna pojava, nego ovise o širim društvenim promjenama na radnom mjestu i u obitelji.

Povijesne promjene

Obitelj zasnovana na osjećajima, privrženosti i bliskosti svojih članova obitelj je u kojoj je većina nas odrasla. Romantična ljubav kao osnova za sklapanje braka danas se doživljava posve prirodnom, nasuprot ekonomskim interesima ili linijama nasljeđivanja što su ne tako davno bile najbitnije za brak. Mladi danas drže svojim pravom slobodan izbor supružnika. No, takvo je uređivanje obiteljskog i bračnoga života prilična novina u (ponajprije europskoj) povijesti. Društvene promjene koje su se dogodile u Europi tijekom 18. i 19. stoljeća bitno su izmijenile značajke obitelji. Povjesničar Lawrence Stone ističe četiri najbitnije promjene:

- » odnosi među članovima obitelji sve su više označeni osjećajima i privrženosti;
- » sve važnije postaju osobne slobode i sreća u braku;
- » sve važniji postaje spolni užitek i razdvajanje tog užitka od grijeha i osjećaja krivnje;
- » sve je veća želja za privatnošću obiteljskoga života.

Preobrazba tradicionalnog u moderno društvo donijela je razdvajanje područja ili sfera društvenoga života. Industrijska revolucija razdvojila je radno mjesto od doma, tako da ljudi više nisu radili kod kuće. Demokratske revolucije (od kojih je najpoznatija Francuska) razdvojile su politiku i zauzimanje društvenih položaja od srodstva i aristokratske kontrole. Što se tiče obitelji, razdvajanje radnog mjesta i doma te javnog i privatnog prouzrokovali su drukčiji položaj žena: žene su dobile veću odgovornost za dom i podizanje djece. Te su se promjene odrazile i u području ideja: pojavile su se ideje o romantičnoj ljubavi, o svetosti doma, "izum" majčinstva, te promjene u osjećajnim odnosima između supružnika i između roditelja i djece. Ta "sentimentalna revolucija" u obitelji promijenila je i odnos prema djeci: od dojenja vlastite djece (koje u ranijem razdoblju nije bilo tako često), stalne brige za odgoj do smanjena zlostavljanja ili zapuštanja djece. Drugim riječima, promijenila se "socijalna definicija" djeteta: umjesto ranijega shvaćanja da je dijete odrastao "u malom", sada se ono shvaća kao ranjivo biće s posebnim potrebama, koje traži posebnu skrb i zaštitu.

Događa se i promjena u seksualnom ponašanju: spolni odnosi usmjereni su na zadovoljstvo i užitek, i to ne samo u braku, nego i izvan braka (o čemu svjedoči

Prilog 6.

LAND ART

Poznat i kao „Earth Art“, čine ga instalacije i ambijent u prostoru prirode. Predmet umjetnikova interesa i izraza postaje okoliš. Koriste se prirodni materijali: voda, kamen, drvo, lišće, metali. Uključuje suradnju s prirodnim procesima, ali se istovremeno suprotstavlja prirodi. Sva su djela postavljena u prirodu te su time podložna promjenama i uništenju, stoga su vrijeme i fotografija bitni elementi land arta.

POSTMODERNA UMJETNOST

Umjetnost koja uključuje teme i slikarske postupke prošlosti nadograđujući mitologiju svojim vlastitim mitologijama i koja kombinira različite umjetničke stilove, vraćajući se narativnosti i alegorijama. Prošlost se miješa sa sadašnjosti, a sadašnjost s prošlosti i maštom. Istina se odbacuje, a vrijeme, prostor i povijest gube svako značenje.

KONCEPTUALNA UMJETNOST (lat. *conceptum* = zamisao)

Umjetnost koja daje prednost značenju ideje umjetničkog djela u odnosu na njegovo materijalno postojanje kao predmeta. Doživjeti djelo moguće je i samim opisom, a naglašena je uloga teksta tj. verbalizacija djela.

FEMINISTIČKA UMJETNOST

Umjetnost pretežito žena umjetnica i feminista. Naglasak se stavlja na položaj žena u društvu. Na djelima se reflektiraju životi žena i njihova iskustva s naglaskom na ravnopravnost žena u društvu (feministički pokret.)

PERFORMANS

Umjetnički izražaj kojim tijelo postaje nositelj događaja tj. osnovno sredstvo u prenošenju određene ideje ili koncepta. Uključuje određeni vremenski period tj. vrijeme koje je umjetniku potrebno da ga izvede. Može biti direktno izveden pred publikom ili posredovanjem medija (kada publika prati performans preko video prijenosa), ili može uključivati filmsku ili video projekciju kao dio samog performansa.

7. Popis reprodukcija i tablica

Slika 1. Nacrt različitih vrsta disciplinarnosti Alexandera Refsuma Jenseniusa.....	7
Slika 2. Razlika između interdisciplinarnog pristupa u nastavi likovne umjetnosti u Hrvatskoj A. i integracije umjetnosti kao suprotnog procesa u Sjevernoj Karolini (SAD) B.....	33
Slika 3. Interdisciplinarni zadaci u osnovnoškolskom udžbeniku za 8. razred <i>Pogled, potez 8</i> , skupine autorica Bilušić, Kosec, Linarić, Mijatović, Nazor i Šobat, str. 19.	38
Slika 4. Zemljopisno-povijesne karte kao primjeri korelacije s likovnom umjetnosti u udžbeniku <i>Stilovi, razdoblja, život I</i> Radovana Ivančevića.....	54
Slika 5. Zemljopisno-povijesna karta Mezopotamije kao primjer korelacije s likovnom umjetnosti u udžbeniku <i>Likovna umjetnost 2</i> skupine autorica Z. Jurić Avmedoski, B. Petrinc Fulir, N. Stipetić Ćus, E. Zubek.....	57
Slika 6. Kontekstualni pregled prve polovice 20. stoljeća u udžbeniku <i>Povijest umjetnosti 20. stoljeća</i> Kristine i Vladimira Rismondo.....	59
Slika 7. Primjer korelacije s biologijom u udžbeniku <i>Povijest umjetnosti 20. stoljeća</i> Kristine i Vladimira Rismondo, str. 71.	60
Slika 8. Primjer korelacije s hrvatskim jezikom u udžbeniku <i>Povijest umjetnosti 20. stoljeća</i> Kristine i Vladimira Rismondo, str. 101.	60
Slika 9. Interdisciplinarni projekt <i>Moj kvart</i> profesorice Rismondo i učenika XV. gimnazije na <i>Google Maps</i>	65
Slika 10. Plakat akcije <i>POGLE'dizajn!</i> , Udruga za promicanje vizualne kulture – Odgoj pažnje (OPA).....	66
Slika 11. Uvodni <i>slide</i> u nastavnu cjelinu <i>Apstraktna umjetnosti</i> , s primjerima figurativne i apstraktne slike (<i>Autopotret sa psom</i> M. Kraljevića i <i>Improvizacija 26 (Vesla)</i> V. Kandinskog).....	69
Slika 12. Primjer uporabe latinskog jezika u nastavi likovne umjetnosti; uvod u nastavnu cjelinu <i>Apstraktna umjetnosti: latinska etimologija pojmova apstraktno i figurativno</i>	70
Slika 13. Shematski prikaz loma svjetlosti i ilustracija Newtonovog eksperimenta s trostranom staklenom prizmom.....	73
Slika 14. Shematski prikaz odbijanja svjetlosnih zraka na površinama različitog sastava i strukture.....	73
Slika 15. Shematski prikaz duginih boja iz perspektive psa i čovjeka.....	74
Slika 16. Shematski prikaz vidnih receptora u oku psa.....	74
Slika 17. Shematski prikaz vidnih receptora u oku čovjeka.....	74
Tablica 1. Interdisciplinarnost u slovenskom osnovnoškolskom i srednjoškolskim kurikulumima likovne umjetnosti.....	20
Tablica 2. Interdisciplinarnost u finskom osnovnoškolskom i srednjoškolskim kurikulumima likovne umjetnosti.....	24
Tablica 3. Interdisciplinarnost u osnovnoškolskom i srednjoškolskim kurikulumima likovne umjetnosti u kanadskoj pokrajini Ontario.....	29
Tablica 4. Interdisciplinarnost u osnovnoškolskom i srednjoškolskim kurikulumima likovne umjetnosti u Sjevernoj Karolini (SAD).....	35
Tablica 5. Interdisciplinarnost u osnovnoškolskom i srednjoškolskim kurikulumima likovne umjetnosti u Republici Hrvatskoj.....	48
Tablica 6. Usporedba zastupljenosti interdisciplinarnosti u kurikulumima likovnih predmeta u strukovnim školama u Sloveniji, Finskoj, Kanadi (Ontario), Sjevernoj Karolini i Republici Hrvatskoj.....	50
Tablica 7. Usporedba zastupljenosti interdisciplinarnosti u kurikulumima likovnih predmeta u gimnazijama i programima srednjih škola, usmjerenim na daljnje fakultetsko obrazovanje u Sloveniji, Finskoj, Kanadi (Ontario), Sjevernoj Karolini i Republici Hrvatskoj.....	51

8. Izvori reprodukcija i podataka tablica korištenih u radu

Slika 1. <http://www.arj.no/2012/03/12/disciplinarity-2/> (15.12.2012.)

Slika 2. izradila Ivana Obradović na temelju podataka navedenim u diplomskom radu (15.07.2013.)

Slika 3. Zdenka Bilušić, Martina Kosec, Jurana Linarić, Emina Mijatović, Dijana Nazor, Ana Šobat, *Pogled, potez 8: udžbenik likovne kulture za osmi razred osnovne škole*, Zagreb: Profil, 2012., str. 19.

Slika 4. skenirano iz udžbenika Radovan Ivančević, *Stilovi, razdoblja, život I: Od paleolita do romanike*, udžbenik za II. razred gimnazije, Zagreb: Profil, 2009., str. 54., 44., 75., i 80.

Slika 5. skenirano iz udžbenika Zrinka Jurić Avmedoski, Blanka Petrincec Fulir, Natalija Stipetić Ćus, Elen Zubeck, *Likovna umjetnost 2*, udžbenik za 2. razred srednjih škola s dvogodišnjim i četverogodišnjim programom, Zagreb: Alfa, 2009., str. 30.

Slika 6. skenirano iz udžbenika Kristina Rismondo, Vladimir Rismondo, *Povijest umjetnosti 20. stoljeća*, udžbenik likovne umjetnosti za 4. razred gimnazija, Zagreb: Školska knjiga, 2008., str. 12–13.

Slika 7. skenirano iz udžbenika Kristina Rismondo, Vladimir Rismondo, *Povijest umjetnosti 20. stoljeća*, udžbenik likovne umjetnosti za 4. razred gimnazija, Zagreb: Školska knjiga, 2008., str. 71.

Slika 8. skenirano iz udžbenika Kristina Rismondo, Vladimir Rismondo, *Povijest umjetnosti 20. stoljeća*, udžbenik likovne umjetnosti za 4. razred gimnazija, Zagreb: Školska knjiga, 2008., str. 101.

Slika 9.

<https://maps.google.com/maps/ms?msid=215901780195021337217.000494552e31ee4290e25&msa=0&source=embed&ie=UTF8&t=m&ll=45.846682,16.097664&spn=0.287203,0.411207>

(04.09.2013.)

Slika 10. <http://www.opa.hr/index.php/?/project/o-projektu/> (05.09.2013.)

Slika 11. izradila Ivana Obradović

Slika 12. izradila Ivana Obradović

Slika 13. izradila Ivana Obradović

Slika 14. izradila Ivana Obradović

Slika 15. http://theoatmeal.com/comics/mantis_shrimp; slobodan prijevod Ivana Obradović (10.09.2013.)

Slika 16. http://theoatmeal.com/comics/mantis_shrimp; slobodan prijevod Ivana Obradović (10.09.2013.)

Slika 17. http://theoatmeal.com/comics/mantis_shrimp; slobodan prijevod Ivana Obradović (10.09.2013.)

Tablica 1. izradila Ivana Obradović na temelju istraženih podataka, navedenim u diplomskom radu i na temelju podataka iz slovenskog osnovnoškolskog kurikulumu za predmet *Likovna vzgoja* http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads-/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_likovna_vzgoja.pdf (18.07.2013.)

Tablica 2. izradila Ivana Obradović na temelju istraženih podataka, navedenim u diplomskom radu i na temelju podataka iz finskog osnovnoškolskog kurikulumu http://www.oph.fi/download/47674_core_curricula_basic_education_5.pdf (18.07.2013.)

Tablica 3. izradila Ivana Obradović na temelju istraženih podataka, navedenim u diplomskom radu te nadopunjenu podacima o satnici iz dokumenta Područnog školskog odbora Avon Maitlanda nadležnog za javne škole u južnom Ontariju http://yourschools.ca/wpcontent/uploads/2012/10/pdf/admin_procedures/ed_programming_materials/202-School_Day_Subject_Time_Elementary.pdf i osnovnoškolskog kurikulumu za Likovnu umjetnost u pokrajini Ontario www.edu.gov.on.ca/eng/curriculum/elementary/arts18b09curr.pdf (19.07.2013.)

Tablica 4. izradila Ivana Obradović na temelju istraženih podataka, navedenim u diplomskom radu (20.07.2013.)

Tablica 5. izradila Ivana Obradović na temelju istraženih podataka, navedenim u diplomskom radu (12.08.2013.)

Tablica 6. izradila Ivana Obradović na temelju istraženih podataka, navedenim u diplomskom radu (17.08.2013.)

Tablica 7. izradila Ivana Obradović na temelju istraženih podataka, navedenim u diplomskom radu (22.08.2013.)

9. Popis literature

1. *Arts Education And Cultural Education In Finland*, Policy Analysis Reports of the Ministry of Education and Culture, 2010., e-publikacija preuzeta s mrežne stranice finskog Ministarstva obrazovanja i kulture, http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2010/koulutuksen_tila.html?lang=en (preuzeto 8. srpnja 2013.)
2. *Arts Education Essential Standards Crosswalk: VISUAL ARTS*. A Document to Assist With the Transition From the 2005 Standard Course of Study to the 2010 Essential Standards, Public Schools of North Carolina, State Board of Education, Department of Public Instruction, 2010., dokument preuzet s mrežne stranice Javnih škola Sjeverne Karoline <http://www.ncpublicschools.org/acre/standards/support-tools/#crarts> (preuzeto 15. srpnja 2013.)
3. *Attachment to the Comprehensive Arts Education Plan SB 66: Comprehensive Arts Education Implementation Plan*, Public Schools of North Carolina, State Board of Education, Department of Public Instruction, 2011., str. 9-10, mrežna stranica Javnih škola Sjeverne Karoline <http://ances.ncdpi.wikispaces.net/S66+Comprehensive+Arts+Ed+Plan>, (preuzeto 17. srpnja 2013.)
4. Nathalie Baïdak, Anna Horvath, Caroline Sharp, Caroline Kearney, *Arts and Cultural Education at School in Europe*, tematski izvještaj P9 EURYDICE, Europska komisija, Bruxelles: EACEA, 2009.
5. Anne Bamford, *The Wow Factor: Global Research Compendium on the Impact of the Arts in Education*, Berlin: Waxmann Verlag, 2006.
6. Darko Belović, *Strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih u Republici Hrvatskoj*, 4. listopada 2012., dokument preuzet s mrežne stranice MZOS-a <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2194> (preuzeto 29. kolovoza 2013.)
7. Zdenka Bilušić, Martina Kosec, Jurana Linarić, Emina Mijatović, Dijana Nazor, Ana Šobat, *Pogled, potez 8: udžbenik likovne kulture za osmi razred osnovne škole*, Zagreb: Profil, 2012.

8. *CUC 2010 - Kristina Rismondo - Realizacija nastavnog zadatka Zlatni rez na stranici Springnote*, video prezentacija projekta preuzeta s mrežne stranice CARnet-a <http://mod.carnet.hr/index.php?id=1261&q=watch> (4. rujna 2013.)
9. *CUC 2011 - Kristina Rismondo - Studija slučaja: E – učenje u nastavi likovne umjetnosti u prirodoslovno-matematičkoj XV gimnaziji*, video prezentacija projekta preuzeta s mrežne stranice CARnet-a <http://mod.carnet.hr/index.php?q=watch&id=1594> (4. rujna 2013.)
10. Jadranka Damjanov, *Likovna umjetnost I*, udžbenik za 1. razred gimnazija i umjetničkih škola, Zagreb: Školska knjiga, 1981.
11. Jadranka Damjanov, *Likovna umjetnost II*, udžbenik za gimnazije, strukovne i umjetničke škole, Zagreb: Školska knjiga, 1983.
12. *Eksperimentalni gimnazijski program Zadarske privatne gimnazije*, dokument preuzet s mrežne stranice Zadarske privatne gimnazije s pravom javnosti <http://www.zpg.hr/upisi.asp> (preuzeto 2. rujna 2013.)
13. Helga Fasciano et al., *Report to the North Carolina General Assembly: Comprehensive Arts Education Plan SB 66*, Public Schools of North Carolina, State Board of Education, Department of Public Instruction, 2010., mrežna stranica Javnih škola Sjeverne Karoline <http://ances.ncdpi.wikispaces.net/S66+Comprehensive+Arts+Ed+Plan>, (preuzeto 17. srpnja 2013.)
14. Robert Frodeman, Julie Thompson Klein, Carl Mitcham (ur.), *The Oxford Handbook of Interdisciplinarity.ppt*, preuzeto s mrežne stranice Centra za proučavanje interdisciplinarnosti (CSID) <http://csid.unt.edu/research/Oxford-Handbook-of-Interdisciplinarity/index.html> (preuzeto 15. prosinca 2012.)
15. P.U.P.A. Gilbert, Willy Haeberli. *Physics in the Arts*, Amsterdam; Boston; Heidelberg [itd.]: Elsevier, Academic Press, 2008.
16. Nataša Golob et al., *Srednje strokovno izobraževanje (STI), Srednje poklicno-tehniško izobraževanje (PTI), Katalog znanja: Umetnost*, Določil Strokovni svet Republike Slovenije za splošno izobraževanje na 99. seji dne 15. 2. 2007., str. 3., mrežna stranica Ministarstva za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije <http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2011/programi/Ssi/KZ-IK/katalog.htm>, (preuzeto 29. lipnja 2013.)

17. Miroslav Huzjak, *Komparacija kurikuluma*, preuzeto s mrežne stranice Učiteljskog fakulteta <http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/tekstovi.htm>, (preuzeto 12. siječnja 2013.)
18. Radovan Ivančević, *Likovni govor: Uvod u svijet likovnih umjetnosti*, udžbenik za I. razred gimnazije, Zagreb: Profil, 1997.
19. Radovan Ivančević, *Stilovi, razdoblja, život I: Od paleolita do romanike*, udžbenik za II. razred gimnazije, Zagreb: Profil, 2009.
20. Radovan Ivančević, *Stilovi, razdoblja, život II: Od romanike do secesije*, udžbenik za III. razred gimnazije, Zagreb: Profil, 2009.
21. *Jedinstveni nastavni plan i okvirni obrazovni program za zanimanje frizer*, preuzeto s mrežne stanice Narodnih novina, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_08_136_2008.html (preuzeto 7. siječnja 2014.)
22. *Jedinstveni nastavni plan i okvirni obrazovni program za zanimanje galanterist*, preuzeto s mrežne stanice Narodnih novina, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2004_08_112_2139.html (preuzeto 7. siječnja 2014.)
23. *Jedinstveni nastavni plan i okvirni obrazovni program za zanimanje klobučar*, preuzeto s mrežne stanice Narodnih novina, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2004_08_112_2152.html (preuzeto 7. siječnja 2014.)
24. *Jedinstveni nastavni plan i okvirni obrazovni program za zanimanje krojač*, preuzeto s mrežne stanice Narodnih novina, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2004_08_112_2147.html (preuzeto 7. siječnja 2014.)
25. *Jedinstveni nastavni plan i okvirni obrazovni program za zanimanje krznar*, preuzeto s mrežne stanice Narodnih novina, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2004_08_112_2151.html (preuzeto 7. siječnja 2014.)
26. Zrinka Jurić Avmedoski, Blanka Petrincec Fulir, Natalija Stipetić Ćus, Elen Zubeck, *Likovna umjetnost 1*, udžbenik za 1. razred srednjih škola s dvogodišnjim i četverogodišnjim programom, Zagreb: Alfa, 2009.
27. Zrinka Jurić Avmedoski, Blanka Petrincec Fulir, Natalija Stipetić Ćus, Elen Zubeck, *Likovna umjetnost 2*, udžbenik za 2. razred srednjih škola s dvogodišnjim i četverogodišnjim programom, Zagreb: Alfa, 2009.

28. Zrinka Jurić Avmedoski, Blanka Petrincec Fulir, Natalija Stipetić Ćus, Elen Zubeck, *Likovna umjetnost 3*, udžbenik za 3. razred srednjih škola s dvogodišnjim i četverogodišnjim programom, Zagreb: Alfa, 2009.
29. Antun Karaman, *Opća povijest umjetnosti od prapovijesti do suvremenosti*, udžbenik za 2. razred gimnazije s dvogodišnjim programom, Zagreb: Školska knjiga, 2009.
30. Antun Karaman, *Osnovni elementi, oblici i vrste likovnog govora*, udžbenik za 1. razred gimnazije s dvogodišnjim programom, Zagreb: Školska knjiga, 2005.
31. Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi: tuđice i posuđenice*, priredio Željko Klaić, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1981.
32. Katja Križnik, Nataša Purkat (ur.), *Učni načrt, Umetnostna zgodovina: Umetnost na Slovenskem*, Ministrstvo za šolstvo in šport, Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 2008.
33. Howard N. Lee et al., *Arts Education and 21st Century Skills in North Carolina*, Public Schools of North Carolina, State Board of Education, Department of Public Instruction, 2010., dokument preuzet s mrežne stranice Javnih škola Sjeverne Karoline <http://www.ncpublicschools.org/curriculum/artsed/resources/> (preuzeto 15. srpnja 2013.)
34. Joe Moran, *Interdisciplinarity*. London: Routledge, 2008.
35. Mrežna stranica, *Arts Education K-12: Integrating with Reading, Writing, Math And Other Areas of the Curriculum*, <http://www.ncpublicschools.org/publicationsmaterial/html/is130/is130.htm> (posjećena 17. srpnja 2013.)
36. Mrežna stranica, *Boja*, <http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/boja.htm> (posjećena 10. rujna 2013.)
37. Mrežna stranica, *Finski nacionalni odbor za obrazovanje*, http://www.oph.fi/english/sources_of_information/core_curricula_and_qualification_requirements/vocational_education_and_training (posjećena 9. srpnja 2013.)
38. Mrežna stranica, *Graditeljska, prirodoslovna i rudarska škola Varaždin* http://www.rudarska.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=131&Itemid=135 (posjećena 6. siječnja 2014.)
39. Mrežna stranica, *Grafička škola u Zagrebu* http://www.ss-graficka-zg.skole.hr/nastavni_predmeti.html#tehnicki (posjećena 7. siječnja 2014.)

40. Mrežna stranica, *Hrvatski jezični portal (HJP)*, <http://hjp.novi-liber.hr/> (posjećena 19. rujna 2012.)
41. Mrežna stranica, *Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske*, Katalog obveznih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava za osnovnu školu u školskoj godini 2010./2011., 2011./2012. i 2012./2013.
<http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=9994&sec=2354> (posjećena 23. kolovoza 2013.)
42. Mrežna stranica, *North Carolina Standard Course of Study: Course and Credit Requirements*, <http://www.ncpublicschools.org/curriculum/graduation/> (posjećena 15. srpnja 2013.)
43. Mrežna stranica, *North Carolina State Board of Education: Policy Manual*,
<http://sbepolicy.dpi.state.nc.us/policies/GCS-M-001.asp?acr=GCS&cat=M&pol=001>
(posjećena 15. srpnja 2013.)
44. Mrežna stranica, *The Oatmeal* http://theoatmeal.com/comics/mantis_shrimp (posjećena 10. rujna 2013.)
45. Mrežna stranica, *Pigments through the Ages* <http://www.webexhibits.org/pigments/>
(posjećena 10. rujna 2013.)
46. Mrežna stranica, *Public Schools of North Carolina*,
<http://ances.ncdpi.wikispaces.net/NC+Standard+Course+of+Study> (posjećena 16. srpnja 2013.)
47. Mrežna stranica, Učitelji Likovne kulture, *Osvrt i primjedbe učitelja likovne kulture na Prijedlog nacionalnoga okvirnog kurikuluma za obvezno obrazovanje u osnovnoj školi*, 31. ožujka 2009., <http://www.uciteljilikovnekulture.com/2009/03/prijedlozi-o-sadrzaju-polozaju-i-ulozu.html> (posjećena 15. travnja 2013.)
48. Mrežna stranica, *Učni načrt: Likovno snovanje*,
<http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2010/programi/gimnazija/gimnazija/LIKOVSNOVizb2000M.htm>, (posjećena 29. lipnja 2013.)
49. Mrežna stranica, *OPA – Udruga za promicanje vizualne kulture*
<http://www.opa.hr/index.php?aktivnosti/peticija/> (05. rujna 2013.)
50. Mrežna stranica, *Zavod Republike Slovenije za šolstvo*, <http://www.zrss.si/?rub=178>,
(posjećena 29. lipnja 2013.)

51. *Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje*, Republika Hrvatska, Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, 2011.
52. Andreja Nagode (ur.), *Programske smernice: Program srednješkolskega izobraževanja*, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2008., dokument preuzet s mrežne stranice Ministarstva obrazovanja, znanosti i sporta Republike Slovenije, http://www.mizks.gov.si/fileadmin/mizks.gov.si/pageuploads/ministrstvo/Publikacije/Programske_smernice_SS.pdf, (preuzeto 26. lipnja 2013.)
53. *Nastavni plan gimnazija*, preuzeto s mrežne stranice MZOS-a <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=3489> (preuzeto 29. kolovoza 2013.)
54. *Nastavni plan i program za osnovnu školu*, Republika Hrvatska, Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, 2006., preuzeto s mrežne stranice MZOS-a <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=12662> (preuzeto 29. kolovoza 2013.)
55. *Nastavni plan i okvirni obrazovni program za zanimanje pismoslikar*, preuzeto s mrežne stranice Narodnih novina http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_08_136_2007.html (preuzeto 7. siječnja 2014.)
56. *Nastavni plan i okvirni obrazovni program za zanimanje soboslikar-ličilac*, preuzeto s mrežne stranice Narodnih novina http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_08_136_2016.html (preuzeto 7. siječnja 2014.)
57. *Nastavni planovi i okvirni programi za područje poljoprivrede – A*, Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske, 1998., str. 79., preuzeto s mrežne stranice Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih <http://www.asoo.hr/UserDocsImages/Nastavni%20planovi%20i%20programi/Poljoprivreda,%20prehrana%20i%20veterina/podrucje%20poljoprivrede%20A.pdf> (preuzeto 7. siječnja 2014.)
58. *Nastavni planovi i okvirni programi za područje tekstila, kože i dizajna*, Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske, 1996., preuzeto s mrežne stranice Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih <http://www.asoo.hr/default.aspx?id=1356> (preuzeto 7. siječnja 2014.)
59. *Nastavni planovi i okvirni programi za područje ugostiteljstva i turizma*, Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske, lipanj 1997. – rujan 1998., preuzeto s

- mrežne stranice Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih <http://www.asoo.hr/default.aspx?id=1357> (preuzeto 29. kolovoza 2013.)
60. *Nastavni planovi i programi za srednje glazbene i plesne škole*, preuzeto s mrežne stranice MZOS-a <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=3490> (preuzeto 29. kolovoza 2013.)
 61. *Nastavni planovi srednjih strukovnih škola*, Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske, 1996., preuzeto s mrežne stranice Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih <http://www.asoo.hr/default.aspx?id=1360> (preuzeto 5. siječnja 2014.)
 62. *Nastavni planovi za zanimanja grafičara-dizajnera multimedijalnog sadržaja, web dizajnera i grafičkog urednika-dizajnera*, preuzeto s mrežne stranice Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih <http://www.asoo.hr/default.aspx?id=1350> (preuzeto 29. kolovoza 2013.)
 63. *Nastavni planovi za zanimanja slastičara, konobara i kuhara*, preuzeti sa mrežne stranice MZOS-a <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=3061> (preuzeto 29. kolovoza 2013.)
 64. *National Core Curriculum for Upper Secondary Schools: National Core Curriculum for General Upper Secondary Education Intended for Young People*, Finnish National Board of Education, 2003., dokument preuzet s mrežne stranice finskog Ministarstva obrazovanja i kulture <http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/lukiokoulutus/?lang=en> (preuzeto 8. srpnja 2013.)
 65. Barbara Noel Dowds, *Helping Students Make Connections Across Disciplines* u: Creativity Research Journal, Svezak 11, Br. 1, Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, Inc, 1998., str. 55–60.
 66. Marjan Ocvirk, Nina Šuštaršič Remic, Darja Ravnik, Blaž de Gleria, *Učni načrt, Likovna teorija: Umetniška gimnazija, likovna smer*, Ministrstvo za šolstvo in šport, Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 2010.
 67. *North Carolina Arts Education Essential Standards*, NCDPI Summer Institutes, Public Schools of North Carolina, State Board of Education, Department of Public Instruction, 2011., dokument preuzet s mrežne stranice Javnih škola Sjeverne Karoline <http://ances.ncdpi.wikispaces.net/file/view/MasterDocument2011.pdf/242290049/MasterDocument2011.pdf> (preuzeto 14. srpnja 2013.)

68. *North Carolina Essential Standards: High School Visual Arts*, Public Schools of North Carolina, State Board of Education, Department of Public Instruction, 2011., dokument preuzet s mrežne stranice Javnih škola Sjeverne Karoline <http://www.dpi.state.nc.us/acre/standards/new-standards/#arts> (preuzeto 14. srpnja 2013.)
69. *Ontario Schools, Kindergarten to Grade 12: Policy and Program Requirements, 2011 (OS)*, Ministarstvo obrazovanja pokrajine Ontario, 2011., dokument preuzet s mrežne stranice Ontario Ministry of Education, <http://www.edu.gov.on.ca/eng/document/curricul/secondary/oss/oss.html> (preuzeto 12. srpnja 2013.)
70. *The Ontario Curriculum, Grades 1–8: The Arts (Revised)*, Ministarstvo obrazovanja pokrajine Ontario, 2009., dokument preuzet s mrežne stranice Ontario Ministry of Education <http://www.edu.gov.on.ca/eng/curriculum/elementary/arts18b09curr.pdf> (preuzeto 19. srpnja 2013.)
71. *The Ontario Curriculum, Grades 9 and 10: The Arts (Revised)*, Ministarstvo obrazovanja pokrajine Ontario, 2010., dokument preuzet s mrežne stranice Ontario Ministry of Education, <http://www.edu.gov.on.ca/eng/curriculum/secondary/arts.html> (preuzeto 12. srpnja 2013.)
72. *The Ontario Curriculum, Grades 11 and 12: The Arts (Revised)*, Ministarstvo obrazovanja pokrajine Ontario, 2010., dokument preuzet s mrežne stranice Ontario Ministry of Education, <http://www.edu.gov.on.ca/eng/curriculum/secondary/arts.html> (preuzeto 12. srpnja 2013.)
73. *The Ontario Curriculum, Grades 11 and 12: Interdisciplinary Studies*, Ministarstvo obrazovanja pokrajine Ontario, 2002., dokument preuzet s mrežne stranice Ontario Ministry of Education, <http://www.edu.gov.on.ca/eng/curriculum/secondary/interdisciplinary1112curr.pdf> (preuzeto 12. srpnja 2013.)
74. Nina Ostan, Tine Germ, Jasna Rojc, Alenka Puschner, *Učni načrt, Umetnostna zgodovina*, Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, Ljubljana, 2008.
75. Nataša Purkat (ur.), *Učni načrt, Likovna umetnost: Gimnazija: Splošna, klasična, strokovna gimnazija*, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana, 2008.

76. Kristina Rismondo (ur.), *Moj kvart*, e-knjiga na mrežnoj stranici *Issuu* http://issuu.com/kristinar/docs/e_knjiga_kvart (posjećena 4. rujna 2013.)
77. Kristina Rismondo, Vladimir Rismondo, *Povijest umjetnosti 20. stoljeća*, udžbenik likovne umjetnosti za 4. razred gimnazija, Zagreb: Školska knjiga, 2008.
78. *Smjernice za umjetnički odgoj: Oblikovanje stvaralačkih mogućnosti za 21. stoljeće*, Svjetska konferencija o umjetničkom odgoju, Lisabon: UNESCO, 6. – 9. ožujka 2006.
79. *Srednje poklicno izobraževanje, Katalog znanja: Umetnost*, Določil Strokovni svet Republike Slovenije za splošno izobraževanje na 99. seji dne 15. 2. 2007., preuzeto s mrežne stranice Ministarstva za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije <http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2011/programi/SPI/KZ-IK/katalog.htm> (preuzeto 8. siječnja 2014.)
80. Marilyn Stember, *Advancing the Social Sciences through the Interdisciplinary Enterprise* u: *Social Science Journal*, svezak 28, br. 1, Academic Search Complete, 1991., str. 1 – 14 (preuzeto 27. prosinca 2012.)
81. *Strukovni kurikulum za stjecanje kvalifikacije medijski tehničar*, preuzeto s mrežne stranice Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih <http://www.asoo.hr/default.aspx?id=1271> (preuzeto 5. siječnja 2014.)
82. *Strukovni kurikulum za stjecanje kvalifikacije web dizajner*, preuzeto s mrežne stranice Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih <http://www.asoo.hr/default.aspx?id=1271> (preuzeto 5. siječnja 2014.)
83. *Školski kurikulum Zadarske privatne gimnazije*, dokument preuzet s mrežne stranice Zadarske privatne gimnazije s pravom javnosti <http://www.zpg.hr/upisi.asp> (preuzeto 2. rujna 2013.)
84. Ana Šobat, *Je li likovna izobrazba potrebna svima ili samo nekima? (Rezultati ankete)* u: Ana Šobat, Mirjana Tomašević Dančević, *Likovna kultura: priručnik za učiteljice/učitelje likovne kulture za 7. i 8. razred osnovne škole*, Zagreb: Profil, 2003., str. 215 – 224
85. Miško Šuvaković, *Pojmovnik suvremene umjetnosti*, Zagreb, Ghent: Horetzky; Vlees & Beton, 2005.
86. Julie Thompson Klein, *Interdisciplinarity, History, Theory and Practice*. Detroit: Wayne University Press, 1990.

87. Mirjana Tomašević Dančević, *Primjedbe i sugestije vezane uz likovnoumjetničko obrazovanje*, prilog javnoj raspravi o Nacionalnom okvirnom kurikulumu za predškolski odgoj i opće obvezno obrazovanje u osnovnoj i srednjoj školi, Zagreb, 2008., dokument preuzet s mrežne stranice Hrvatskog vijeća Međunarodnog društva za obrazovanje putem umjetnosti – InSEA <http://www.hrv-insea.hr/tekstovi/24%20Prilog%20javnoj%20raspravi%20o%20NOK-u%20-%20Mtd%2008.pdf> (26. kolovoza 2013.)
88. Vera Turković, *Moć slike u obrazovanju* u: Radovan Ivančević, Vera Turković (ur.), *Vizualna kultura i likovno obrazovanje / Visual Culture and Art Education*, Zagreb: Hrvatsko vijeće InSEA, 2001.
89. Vera Turković, *Umjetničko obrazovanje u tranziciji: Likovno obrazovanje u europskom obrazovnom sustavu*, Metodika 18, Vol. 10, br. 1, Zagreb: Učiteljski fakultet, 2009., str. 8–38.

10. Sažetak/Summary

Ovaj rad ističe važnost interdisciplinarnosti kao nastavnog principa 21. stoljeća, čija uloga osobito dolazi do izražaja u nastavi likovne umjetnosti jer potiče kreativnost i razvoj kritičkog načina razmišljanja kod učenika. Usporednom analizom osnovnoškolskih i srednjoškolskih kurikulumata likovnih predmeta te navođenjem njihove zastupljenosti u obrazovnim sustavima Slovenije, Finske, Kanade (pokrajina Ontario) i Sjeverne Karoline (SAD) pokušava se dati kontekst likovnoj umjetnosti unutar hrvatskog obrazovnog sustava, s posebnim naglaskom na zastupljenost interdisciplinarnosti u nastavi likovne umjetnosti u hrvatskim srednjim školama. Nastoji se istaknuti uloga likovnih predmeta u razvoju i obrazovanju djece i mladih, ali isto tako navodi se i problem njihove male satnice čime se uvelike ograničava uporaba interdisciplinarnosti u nastavi. Osim programa i broja sati predmeta, uporaba interdisciplinarnosti ovisi i o inicijativi profesora što se može vidjeti na pozitivnim primjerima iz hrvatskih srednjih škola. U radu se navode primjeri različitih mogućnosti uporabe interdisciplinarnosti u nastavi likovne umjetnosti, ujedno i različiti principi povezivanja gradiva likovne umjetnosti s drugim predmetima i to su: usputna korelacija, povezivanje putem kulturno-povijesnog konteksta, korelacija po nastavnoj cjelini te korelacija na konkretnom umjetničkom djelu.

Ključne riječi: *interdisciplinarnost, integracija, korelacija, kroskurikularno povezivanje, likovna umjetnost, međupredmetne teme, srednjoškolsko obrazovanje*

The paper emphasizes the significance of interdisciplinarity as a 21st century teaching approach whose role especially comes to the fore in Visual Arts classes because it both encourages students' creativity and the development of critical thinking. By analysing elementary and secondary school Visual Arts curricula and by exploring their use in education systems of Slovenia, Finland, Canada (Ontario) and North Carolina (the USA) we tried to give a proper context for the Visual Arts within Croatian education, with distinct emphasis on the use of interdisciplinarity in Visual Arts classes in Croatian secondary schools. We are trying to highlight the role of Visual Arts subjects in the education of children and youth but at the same time we are also stating the issue of subjects' small number of hours which significantly limits the use of interdisciplinary approach in the class. Apart from the programme and lesson hours, the use of interdisciplinarity also depends on teacher's initiative which can be seen in positive examples from Croatian high schools. The paper also enumerates various possibilities for the interdisciplinary use in Visual Arts classes, which also make different types of connection between the Visual Arts teaching material and other subjects and these are: casual correlation, making connections through cultural-historical context, lesson-based correlation and correlation on a specific work of art.

Key words: interdisciplinarity, integration, correlation, cross-curricular connections, Visual Arts, cross-subject themes, secondary education